

MB
99.665

Kamarás István–Varga Csaba

REFORMVÁR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AK
füzetek

7

Az *utópia* fogalmának szinte mindegyik régebbi meghatározásában szerepel az „elképzelt” és a „megvalósíthatatlan” kifejezés. Az emberi társadalom, amilyennek lennie kellene, és amilyen nem lehet soha. E kötet szerzői nem ebben az értelemben használják a szót. Már a mottóul választott egyik (1975-ből való) idézet szerint is: „Utópián olyan gondolati tevékenységet érthetünk, amely az egyénekhez szól, de célokat össztársadalmi szinten tűz ki, mégpedig az egyén életéhez képest hosszú távon, *egy egész történelmi periódusra vonatkozóan.*” A szerzőpáros egyik tagja még szűkebbre vonja a fogalom jelentéshatárait: „utópián – írja – azt a világot értem, ami *egy emberöltő alatt elérhető.*” A reformvári szociológusok, közgazdászok, matematikusok, politológusok, népművelők, írók (és más szakemberek) tervei alapján átalakított életű várost az egyik ottani tanácskozás kritikus résztvevője pedig, fontos demokratikus reformjaival együtt is, „Kompromisszumvárnak” címezi. Csökken-ti vagy növeli ez az itt megelevenített jövőmodell, sajátosságosan mértéktartó utópia érdekességét? Attól függ, mihez mérjük: szertelen álmainkhoz (amelyek teljesíthetetlenek) vagy az „adott realitáshoz” (amely nem álmodik).

A kötet író-„utópistáinak” képzelete, jellemzően, nem lépi túl a „közeli-távoli” reális lehetőségek, az elérhető valóság határait; számukra „Utópia Konkrétiában

van, legfeljebb számos világmagyarázó ismeretlen tartományba hazudja". De a kötetben bemutatott kísérlet nem általánosítható: nem korlátlanul kiterjeszthető: „Ne felejtjük el, ami történt és történik, az nem az utópia, csak a reformvári utópia. Nem részleteiben általánosítható, hanem irányával lehet kis magyar utópia.” Hosszú évtizedek után az első.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

*Ak
füzetek
7*

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kamarás István–Varga Csaba

REFORMVÁR

utópia

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Magvető Könyvkiadó
Budapest

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MI 33.665

1984

„Én megdöglöm valószínűleg mihamarabb s nem láthatom meg, lesz-e jó vége a harcnak? Most vagy soha, annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajjon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak?”

Ady Endre, 1909

„Történetünkben nem egy olyan korszak hiányzik, vagy csak csökevényeiben van meg, amely Európa nyugatibb, boldogabb tájain nagy munkálója és elősegítője volt a nemzetek haladásának. Attól tartok, ki kell majd mondanom, hogy a nyugati mintájú demokráciának korszaka is ilyen: hosszas vajúdas, nagyszerű koncepciók után soha sem tudott igaz mivoltában meggyökerezni nálunk, legföllebb abban a satnya formában, ahogyan demokrácia és humanizmus a kiegyezési kor alkotmányosságában és társadalmában jelentkezett.”

Szekfü Gyula, 1947

„Utópián tehát olyan gondolati tevékenységet érthetünk, amely az egyénekhez szól, de célokat össztársadalmi szinten tűz ki, mégpedig az egyén életéhez képest hosszú távon, egy egész történelmi periódusra vonatkozóan. Ha a történelmi fejlődést olyan országúthoz hasonlítjuk, amelyen hosszabb egyenes szakaszok kanyarokkal váltakoznak, akkor az utópiák egy-egy hosszabb egyenes szakasz kezdetén jelentkeznek, és ezen szakasz végpontjáig érvényesek, amikor a kanyar váratlanul új objektumot tesz az út végpontjára.”

Balogh Zoltán, 1975

Kamarás István

Földre szállott utópia

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

„Felhívás mindenkire! A jövő heti(szeptember 25-i) AKÁRMI kerekében átadjuk a hatalmat városunk polgárainak: ismerteti programját a megválasztott VÁROSI ÖNKORMÁNY, lakosságunk társadalmi feljebbviteli fóruma.”

„Ez év szeptemberének második vasárnapján, a déli harangkonduláskor a Széchenyi utca 5. számú ház padlásán kiállítás nyílik: A SZÉCHENYI UTCAI PADLÁSOK KINCSEI. A kiállítást Kövecses Gyula orvos, a Homálybogozó Bizottság tagja, a ház lakója nyitja meg.”

„A TERVKOVÁCSOK és az EINSTEIN SEJT meghív minden érdeklődőt szeptember 29-én 17 órakor kezdődő vitadélutánjukra. A téma: MIT HOZ A JELEN? (Avagy: Miért érzi századunk embere úgy, hogy nincsen jobban birtokában saját sorsa, mint kétezer évvel ezelőtt?) Mindenki hozza magával érveit, hagyja otthon előítéleteit. Helyszín: a Városi Könyvtár.”

„Szeptember 30-án, városunk zöldbetűs ünnepén, az ÓVÁRKÚTI MAJÁLIS keretében kerül sor az ÖREG FÁK KITÜNTETÉSÉRE. A város díjait a GYÖKEREK-KÖR tagjait adják át. Az évgyűrűk titkairól Hidegkúti tanárnő tart előadást, a Famatuzsálemek vetélkedése című oratóriumot (17 órakor) a Vármegyei utcai erkélyszínházak tagjai és a betonbarcikai pávaörök adják elő, az óvárkúti öreg fák közreműködésével.”

Bencze István barátom küldte ezeket a meghívókat, a következő sorok kíséretében: „Azt hiszem, most már igazából beindult a megújulás, bár lehet, hogy még mindig káprázom. Eddig én kértelek, hogy még ne gyere, most viszont arra kérlek, utazz le hozzánk, Reformvárra minél előbb. Ne barátként és szurkolóként, hanem inkább tárgyilagos szociográfusként, akadémuskodó revizorként.

Gyere csak egy napra, és csak akkor maradj tovább, ha tényleg izgalmasnak tartod azt, amit itt találsz. Szorongva és reménykedve: Bencze (Utó) Pista.”

Bencze Pista is tagja volt annak a társaságnak (más barátaimmal, Palival, Tamással és Katalinnal együtt), akik első díjat nyertek Somogyborsod megye pályázatán, amely az „Életmód megyénkben 2000-ben” címmel került kiírásra. Pista barátom Palival, Tamással és Katalinnal együtt nem sokkal ezután leköltözött Óvárra, és azóta csak furcsa, olykor egészen valószínűtlennek tűnő hírekből értesülhettem arról, hogy valamilyen formában sor kerülhetett a díjnyertes pályamű gyakorlati kipróbálására.

A leutazásukat követő hónapokban valóban ő kért arra, ha lehet, még ne látogassam meg őket, bármennyire is kíváncsi vagyok rájuk, aztán hosszabb időre külföldre kerültem. Hazaérkezésemkor elsőnek Pista levelét bontottam fel, és családom jogos megrökönyödésére hozzájárulásukat kértem, hogy néhány napra Pistáékhoz utazhassam, még hozzá, ha lehet, azonnal. Hosszúra nyúló ott-honi alkudozásunkban a döntő fordulat a négy meghívó bemutatásakor következett be, ekkor viszont gyerekeim kezdték követelni, hogy ők is részt vehessenek az óvárkúti öreg fák kitüntetésén. Ebben is sikerült megegyeznünk: a hét végén csatlakoznak hozzám, és hozzák magukkal a saját maguk készítette kitüntetések is.

Óvár, Betonbarcika, Reformvár

A térképen még mint Óvár szerepel, az ötvenes években Betonbarcika névre hallgatott, a meghívólevelél borítékján pedig már három éves neve: REFORMVÁR.

„Jobbhely”, „Tetthely”, „Jövőhalom” és hasonlók szerepeltek még a névjavaslatok között, meséli útítársam, nyugdíjas kalkulátor, a megyeszékhelyet Reformvárral összekötő szárnyvonalon. A magafajta idősebb tisztviselők körében még a „Székesreformvár” javaslat is elhangzott, Óvár régi dicsőisége visszaperlésének gondolata.

tával, ugyanis Óvár már megyeszékhely is volt; a múlt században, tíz évig. Azóta most van először lehetősége ennek a 40 000 lakosú városnak, hogy előbbre rukkoljon a másodvonalból. Sem a vezetésre alkalmas honatyák, sem a nagy tervekkel érkező „jöttmentek” nem kaphattak itt hosszú ideig szerepet a város irányításában.

A megyei vezetés megbízásából diagnózist készítő szociográfusok nemcsak azt állapíthatták meg, hogy Óvár még nem heverte ki Betonbarcikát, hanem azt is: Betonbarcika abban nem hibáztatható, hogy évszázados ingoványra épült. „Nagy botrány volt, végre-valahára”, emeli fel hangját útitársam, és elmeséli, hogy a város vezetői először ellentámadásba lendültek, nemcsak a szociográfusok, hanem az észrevételeiket igazoló és visszhangzó „ellenzék” felmorzsolására, majd többen lemondtak vezetői beosztásukról. Azután fél évig senki földjévé vált a város. Az óváriak akkor még nem tudták, hogy éppen ebben az időben született az a legfelsőbb döntés, miszerint kisebb településeken, esetleg városokban próbálkozni lehet a szocialista életforma új modelljének kidolgozásával: elsősorban a közélet, a mindennapi élet, a közművelődés és a szellemi élet terén. A megyei vezetés Óvárt ajánlotta színhelyül, és a felsőbb szervekkel egyetértésben pályázatot írt ki „*jövőmodellekre*”.

Somogyborsod megye vezetői először arra gondoltak, hogy egyszerűen a pályázat nyerteseit bízzák meg a kísérleti város vezetésével, de ez ellen szólt maga a nyertes, „Reformvár” jeligéjű pályamű is. A szerzők (a nem sokkal azelőtt Óváron vizsgálódó szociográfusok, valamint közgazdász, matematikus, statikus, csillagász, politológus, lelkész, szociológus, népművelő és író barátaik) elképzelhetetlennek tartották, hogy a város nyakába ültessék őket. Végül is, de ez már Reformvár történetéhez tartozik, kompromisszum született: a város vezetőinek túlnyomó többsége a helybeliek közül, a lehető legszélesebb nyilvánosságot kapott program legértőbb kritikusaiból és befogadóiból került ki. A pályamű szerzőinek kisebb hányada régi munkahelyéről figyelte és segítette tervük megvalósulását, nagyobb részük mint tervezőiroda-vezető, könyvtárigazgató, szakfelügyelő, szerkesztő, animátor, közigazgatási szak-

ember (tehát mint végrehajtó és tanácsadó) tevékenyen közreműködött az elképzeléseik megvalósításában, egyikük pedig a kísérlet második évében a legfelsőbb vezetők között foglalt helyet.

„Ismeri őket?“, kérdezem útitársam. „Ismernek engem”, hangzik a válasz. Megkeresték őt is, visszahívták a nyugdíjból. Később tagja lett a Homálybogozó Bizottságnak is. Azért volt nagy szükség a kalkulátorokra, mert a kísérlet nem kapott jelentősebb anyagi támogatást, különösen beruházásokra nem. Kezdetben kaptak valamit a megyei fejlesztési alapból, majd jelentősebb összeget az országos köznevelési alapból is, s némi támogatásokat a SZOT-tól, az Állami Ifjúsági Bizottságtól, a Hazafias Népfronttól.

Emléktábla a Molnárné utcában

Az állomáson (afféle isten háta megetti végállomáson?) csupán a *Reformvár* felirat árulkodik a legújabb fejleményekről, és talán még az átlagosnál nagyobb tisztaság, a vécét is beleértve.

Az állomásépületből kilépett előbb a *Betonbarcika-korszak* „szoc-reál” házai fogadják, aztán a panelkorszakéi, majd a főteret körülvévő, ismerősnek tetsző, hangulatos utcácskák, neoklasszicista, eklektikus, szecessziós és romantikus házacskákkal, a múlt században tíz éven keresztül megyeházként is szolgáló tanácsházzal, a katolikus és a református templommal, a gótizáló főpostával, a túl nagyra sikerült járásbírószággal, egy „szabályos” (timpanonos, görög istenes) múzeummal, a szokványos Kossuth-szoborral. Aztán a Kertváros, a Rácváros és az új lakótelepek. Nem épült – hisz nem is épülhetett a három év alatt – új város. Mivel e tekintetben nem élvezhet kiváltságokat, itt sem folyik több építkezés, mint más, hasonló városban. Az új foglalat: az adott keretek.

Így fest Reformvár első látásra. Figyelmesebben szemlélve, „belülnézetből” már fel-feltűnnek külső képének a hasonló léptékű kisvárosokétól eltérő jellegzetességei is. Az épülő lakóházak több-

sége két-három szintes sorház és láncház, többségük kis kerttel. Velük együtt nő – mindhárom lakótelepen – a reformváriak által iskolavárnak elnevezett együttes, amelynek két központi eleme – szíve és agya, ahogy itt mondják – az általános iskola és a tudástár (amely funkcióját tekintve leginkább a könyvtárhoz hasonlítható). Ezekhez kapcsolódnak majd – fokozatosan felépülve – hangversenyre, sportolásra és más tevékenységekre egyaránt alkalmas nagyobb termek, kisebb helyiségek, az étterem (az utca nyelvéen „kultúrkokcsma”), az uszoda. Tőzsomszédtségükban a telepí bevásárlóközpont és szolgáltatóház.

Az már jól kivehető, hogy itt nem telepek épülnek, hanem városrészek, utcákkal, terekkel. A félkész házakon már ott vannak a *leendő utcanevek*, talán azért is, hogy a járókelők beszámolhassanak otthon, hogy „képzeld, a Molnárné utcában már a tizenkettedik háznál tartanak”. Molnár néni takarítónő volt, Betonbarcika építéskor maltert hordott, később kizárólag hivatásának élt: a gyerekeknek. Négy elemijével óvónő nem lehetett, saját gyereke nem volt, nevelte hát a másokét, sajátjaiként.

Van itt is Kossuth utca, Béke út, Marx tér, de három éve feltámadtak a kényszernyugdíjazottak is: a Malomgát utca, a Salabakter köz és a Dínomdánom tér. Sok ismeretlen, de az óváriak számára ismerősen csengő névvel is találkozhat az ide érkező: egyrészt híres honatyákéval, másrészt olyanokkal, amilyenekre maguk az óvári lokálpatrióták sem számítottak. Meg is botránkoztak sokan, hogyan „kaphat utcát” az öreg Gátmezei (csak azért, mert gyönyörűen tudott mesélni), vagy „szegény megboldogult” Porpánci néni (csak azért, mert kilenc gyereket nevelt fel, mosolyogva és énekelve). Még gyakran hallani, hogy „mi csak egy *olyan* utcában lakunk”. A gyerekeknek persze nagyon tetszik az Ezermeister Tólaki Ábris utca és még inkább az Életmentő Budai Pisti utca, amelyet egy tizenhárom éves korában elgázolt kisfiúról neveztek el, aki tizenegy éves korában két kislányt mentett ki a téglagyári tóból. Ma már sokan, s nemcsak a rokonok, kifejezetten büszkék ezekre – az első időben nagyon furcsának tűnő – *emléktáblákra*, melyeken

ilyesmi olvasható: „Ebben a házban élt és alkotott Köteles Vendel kötélverő mester, nagyokat hallgatva, csodálatosan szépen füttyűrészve, ritkán, de bölcseket szólva.” Vagy: „Itt élte le életének felét ágyban fekvve, irgalmatlanul szenvedve, de egyetlen zokszó nélkül, senkinek sem terhére, csak kedvére Szelepcsényi Terézia, erejét vesztetten is erőt adva.” Vagy, „Itt élt észrevétlenül Csengeri János, aki az apró dolgokban meglátta a szépséget, a napfelkeltében a csodát, a mihasznákban a jót.” „Így aztán otthonosabbnak lehet itt lenni”, magyarázza az egyik emléktábla „tulajdonosának” távoli rokona, vagy talán csak jó ismerőse, a két világháború között a város szegényeiért tevékenykedő ferences szerzetesről elnevezett Laskai fráter utcában.

Tisztaságfelelősök és pávaőrök

Az utcák, a parkok és a játszóterek feltűnően tiszták. „Nyáron kevésbé, amikor idejönnek idegenforgalomból kifolyólag szemetelni”, magyarázza egy idős *környezetőr*, akinek joga van pénzbírsággal sújtani a reformvári környezetszennyezőket. A vendégeket (Reformváron egy éve nincs idegenforgalom, hanem csak vendégforgalom) nem lehet büntetni, hiszen ők nem vettek részt azon a *népszavazáson*, amelyen a 14 éven felüli lakosság 65 százaléka elfogadta ama szigorú törvényt, mely kiterjed a szemetelésre, a csendháborításra, a törés-zúzásra és a durva beszédre. A büntetések a törvény megszavazóit is meglepték. A szórakozott szemetelők „szemetelési bérletet” akartak váltani.

A *durva szavakkal szennyezők* büntetése okozza a mai napig is a legtöbb problémát. Először is azért, mert megítélésére csak értő környezetőrök vállalkozhatnak. A törvény szerint, ha az illető jogos felháborodását vagy bánatát igazolja, vagy kiszólásának művészi értékét bizonyítja, elkerülheti a büntetést. Nem sokkal később törvénymódosítás készült, mely szerint mellőzhető a büntetés, ha a mocskoló elnézést kér a környezetszennyezés fültanúitól. Az ered-

mény, válaszolja a kérdésekre a környezetőr, kevesebb durvaság és több kétértelműség, ám kétségkívül több a nyelvi lelemény is, és nem ritka az idegen nyelvű egyértelműség sem.

Kibontakozóban van Reformváron a *cégér-* és *cégtábla-*mozgalom. „Keresztnevet” kapnak az „állami vezetéknevű” boltok. Van már Villanymasina nevű RAVILL-bolt, Pápaszem nevű OFOTÉRT-bolt, Párkamárka nevű RÖLTEX-bolt, Tintagaluska nevű ÁPISZ-bolt, Fűszerszám és Mindenlébenkanál nevet viselő fűszerüzletek, Könyvmoly feliratú könyvesbolt, Hintapalinta nevű játékbolt.

Találóan *égigérő vascsicssergőnek* nevezték el a járókelők azokat a bohókás alakú hirdetőoszlopokat, amelyeken a reformváriak hirdetnek, nagy gondot fordítva a hirdetés művészi vagy hatásos megformálására. Élelmes diákok ügyességüket bizonyító hirdetéseken teszik közhírré, hogy jutányos áron kisegítik a fantáziátlan hirdetőket, akik rendre élnek is a lehetőséggel. Ott-tartózkodásom idején még látható volt az a kiállítás, amely az *égigérő vascsicssergők*re kiaggatott *hirdetések* legszellemesebbjeinek másolatát őrizte meg a vendégek és az utókor számára.

Nem a legmulatságosabb vagy leginkább blikfangos, hanem a „legreformváribb” hirdetéseket jegyeztem fel. „Csinosnak mondott, sportos, 55 éves hölgy először ismerkedne, esetleg barátkozna, talán még házasságot is kötne 60–65 közötti, józan életű, természetet és természetemet kedvelő környezetőrrel. Jelige: tisztaság fél egészség”; „Megmutatnám bélyeggyűjteményemet érdeklődő diákoknak, és akit erre alkalmasnak találnék, annak oda is ajándékoznám. Nyugdíjas zenetanár”; „Túl sok szabad energiám van, értelmes feladatokra vállalkozom: friss nyugdíjas”; „Barátokat keresek, akikkel dzsungelest lehet játszani, Balu Medve”; „Most olvastam Esterházy Péter Termelési kiissregény című könyvét. Rengeteg kérdés vetődött fel bennem. Szombat este szívesen megbeszelném azokkal, akik szintén olvasták. Széplelkű villamosmérnök”; „Elcserélném rossz emlékeimet régi szép időkért, békebeli vicclapokat venne magas áron: Akit az élet megtaposott”.

A legtöbb égigérő vascsicssergő a főtéren van. A középosztály újabban ismét korzónak, a városi vezetés pedig *agórának* nevezi. Késő estig tele van reformváriakkal. *Kávéházai* és *kultúrkocsmái* idegenforgalmi nevezetességek, több okból is: a kávéházakban több tucatnyi újság és képeslap olvasható, a zene, ha van, csak aláfesti, nem nyomja el a beszélgetést. Mivel az összes létesítmény gebines, a kiszolgálás mindenütt elsőrangú. A 10–20 százalékos borralalót ebben a városban beépítették az árakba, és azt a rendszert alakították ki – ez sem ment simán –, hogy ha a vendég elégedetlen, kevesebbet kell fizetnie. A vendég az étlapot magával viheti, hogy kidolgozott tervvel érkezhessen legközelebb. A reformvári kávéházakban, cukrászdákban nem láttam, és ami még fontosabb, nem is hallottam zenéget, zenekarokat. Zenét hallgatni és táncolni máshol lehet, mert itt általában máshol szoktak: „ki-ki saját berkeiben”, magyarázza egy fiatal pár, aki beszélgetni tért be a Matuzsálem kávéházba. Bisztró, eszpresszó, bár és italbolt nevű szórakozóhely már nem található Reformváron, itt kocsmák, vendéglők, cukrászdák, kávéházak, fogadók vannak.

A kávéházakban törzsasztalok, újságok, képeslapok, folyóiratok, lexikonok és egyéb kézikönyvek a rejtvényfejtőknek. A Hableányban időközönként *kávéházi lap* jelenik meg, amelyet a törzsvendégek és a személyzet együtt szerkeszt. Itt először irodalmi martinékkal próbálkoztak, ez sikeredett belőle: a Hablegény. Eleinte az *Azt hallottuk...* és az *Állítólag...* rovatok voltak a legnépszerűbbek, de a főtéri fórumok (hamarosan erről is szót ejtek) bevezetése után a *Szerintem...* és a *Reformvári egypercesek* kerültek helyükre.

A főtéren meg lehet tudni az újságokat (meg is lehet kapni őket, köztük a város REFORMVÁRI TUDÓSÍTRÓ című hetilapját is), üzeneteket lehet hagyni, ötleteket lehet kapni. „Két éve megint van boldja a városnak”, örvendezik egy lelkes lokálpatrióta a Hableány teraszán. Ismét megjelent a pizsamás hegedűs, aki oklevelével igazolja magát, és játszani kezdi a saját képére formált klasszikus zenéket. A város vezetői azt szeretnék, ha az új városrészeknek

(nevük Aporliget, Vilmány, Kakaskert; régi dűlőnevek) is meg lenne a saját agórájuk kicsiben, esetleg csak egy égigérő vascsicsergővel és pizsamás hegedűs nélkül. Próbálkozások már vannak. A kakaskerti agórát az ottani öregek kezdeményezték, akiknek nehezére esne minden héten a főtérit meglátogatni. A kakaskerti agórán egy erre a célra megépített nyitott pavilonban már fél éve látható *a hét műtárgya*, amely valamelyik kakaskerti lakásból származik. Rendeztek már ezen az agórán hóember-kiállítást és passiójátékot is, de ami a legfontosabb, esténként mindig találhatók a téren beszélgetők, akiktől meg lehet tudni, hogy mit lehet megtudni a főtéren, a megyeszékhelyen vagy éppen Pesten. Szegény Betonbarcika ilyen tágas agórára nemigen számíthat, mert csúf külalakját „megbosszulandó” hatvanas években minden megmaradt helyet teletömködtek játszóterekkel, és idekerültek az elmúlt évben Reformváron megrendezett faragótábor alkotásai is. Még valamivel dicsekedhet ez a „szocreál Hamupipőke”: Betonbarcika játszótér-labirintusában igazi páva sétál. Két éve már. A legcsekélyebb háborítás nélkül. Igaz, mindenre elszánt *pávaőrök* („bejegyzett” egyesület is alakult belőlük: gyerekekből és nagyszülőkből) vigyázzák minden lépését. „Talán egyszer még zsiráfunk is lesz”, fogadkoznak az önérzetüket visszanyerű betonbarcikaiak.

Ha a zsiráf benézne az ablakon

Betonbarcikai zsiráfnak képzelve magam, kíváncsian benézek az ablakon. A pávaőrök segítségével be is jutok néhány lakásba, barátaim vendégeként pedig később más városrészekben is. Meg kellett szoknom, hogy a reformvári lakásokban is a jól ismert bútorok, a vitrinekben és a falakon a szokásos díszek fogadnak, és a „szentélyben” itt is a televízió áll. Igaz, ezek a készülékek *helyi tévéműsört* is közvetítenek: reformvári híreket és fontos eseményeket, de olykor szemtanúi lehetnek a nézők olyan helyi eseményeknek is, ahová nem lehet bejutni vagy beférni: tanácsüléseknek, a ta-

nárok legjobb óráinak, híres vendégek fellépésének, helyi amatőr színtársulat előadásának, házi muzsikának.

Ezekben a lakásokban gyakoribbak a vendégségek, a családi ünnepek, a házibulik, mint országszerte. Divatba jött Reformváron a *házi muzsika*, olykor úti beszámolókkal, rögtönzésekkel (villámtrefákkal, a környezetörök parodizálásával) ötvöződve. Katalinénál már Pesten is részt vettem házi muzsikán, természetesen örömmel fogadtam el az önszántából Reformvárra kerülő könyvtáros barátom meghívását. Egy Bach-vonósnégyest hallhattunk először, majd – talán az „illedelemesen viselkedő” tizenévesek kedvéért – ennek rock-átiratát. Ezután diavetítés következett: reformvári feliratok és az ezeket csodáló, értelmező, kiröhögő arcok. A házi muzsika váratlanul az óvári ütközettel (1707) folytatódott. Egy nyugdíjas vasutas elevenítette fel ólomkatonákkal, élethű Vak Bottyánnal, majd – elvégre házi muzsikán vagyunk – az Óvár 1707 című szvit következett, egy helybéli zeneszerző próbálkozása vonósokra és ütőhangszerekre. Egy, csupán hangeffektusokra épülő, minihangjátékkal fejeződött volna be a műsor, ám nem így történt, mert az egyik zenész kijelentette: addig senki nem mehet haza, amíg meg nem tanulunk és el nem énekelünk egy fülbemászó madrigált. Ezt tettük.

Mindez hagyományos lakásokban történik, hiszen még csak most épülnek azok a két-három szintes sor- és láncházak, amelyekben két-három-négy-öt család számára *közös terek* (társalgó, gyerekszoba, barkácsterem, sportterem) is található.

Kezd meglátszani a házakon és a lakásokon, hogy ebben a városban a gyerekevelés is „bejegyzett” foglalkozás lett. A legalább két gyerekükkel vagy gyerekekkel (másokét is átvállalva) otthon maradók ebben a városban fizetést kapnak: a második népszavazáson kétharmados többséggel kieroszakolt gyermektelenségi adóból és más – nem kevésbé keservesen előteremtett – erőforrásokból.

A *hivatásos anyák* (egészen ritkán, mert vannak ilyenek is: a hivatásos apák, illetve nagyanyák) vizsgát tesznek (nem csupán gyermekszeretetből), és minősítésüknek megfelelően kapják fizetésü-

ket, illetve annak egy részét, amennyiben részmunkát vállalnak. Erre is egyre több lehetőség nyílik, méghozzá a közismerten kiszákmányoló bedolgozási rendszernél előnyösebb feltételek mellett. Az új házak közös helyiségei, sok tekintetben közösségibb életmódja majd újfajta lehetőségeket biztosít a hivatásos anyáknak is. „És hol tanulhatja szakmáját a hivatásos anya?“, kérdezem egyiküket, aki a sajátján kívül sógornője gyerekét is gondozza, neveli. „Jó kérdés”, válaszolja vendéglátóm, jelezve, hogy ez még megoldatlan. Előfordult, hogy a „gyermekszeretetőből” jelesre vizsgázó „profi anya” – öt gyereket vállalva – éppen ebből bukott meg a gyakorlatban, és be kellett vonni az iparendélyét.

Még egy helyi sajátosságot fedezhettem fel a reformvári lakásokban. Írhatnám így is: itt gyakoribbak a veszekedések, de talán valamivel közelebb járok az igazsághoz, ha ezt írom: itt gyakoribbak a *nézeteltérések*, a viták, a viharos eszmecserék; otthon is folyik a közélet. Az egy szavazattöbbséggel hozott döntések elő- és utójátékai nemegyszer a családi „agórákon” zajlanak. „Többet, de máson veszekszünk”, magyarázza egyik vendéglátóm, védőnő, akinek férje elektrotechnikus, a helyi amatőr csillagászok egyik prominens képviselője. „Kevesebb a depresszió és más idegbetegség, ennek ellenére a két-három évvel ezelőttihez hasonlítva nem jobb a város idegállapota, egyre gyakrabban észlelhetők az eddig csak szakirodalomból ismeretes *jövősokk* és *kultúrsokk* tünetei”, magyarázza Reformvár közismert idegorvosa.

Csővesek, apácák, lélekmentők

A város úgy érezte, akkor került mélypontjára, amikor – négy-öt évvel ezelőtt – „pesti módra” *csövezők* bukkantak fel. Zömük itt „végzett” állami gondozott, akiknek itt sem jut albérlet, ráadásul ebben a városban számottevő munkásszállás sincsen. Egy lebontásra ítélt szikvízüzem és egy ugyancsak agonizáló zsinagógaépület lett a tanyájuk.

Számuk a „reformkorban” nem csökkent, hanem növekedett, méghozzá ugrásszerűen; híre ment, hogy itt „rendesek a népek és a rendőrök”. Heves viták robbantak ki, mert a csövezők tagadhatatlanul szennyezték környezetüket, minden tekintetben. Ellenük is, mellettük is tüntettek. A városi vezetés hiába hívta segítségül munkahelyüket és ugyancsak hiába a mellettük tüntetőket. „Apám kivágott vele együtt, amikor egy este hazavittem”, meséli egy mellettük tüntető középiskolás lány, aki mellesleg ifjúsági vezető. A tehetetlen vezetés átadta a problémát a Homálybogozó Bizottságnak. Ők javasolták, hogy ne bontsák le a halálra ítélt, de összedőléssel még nem fenyegető épületeket, lássák el őket megfelelő nyílászáró szerkezetekkel, valamint kiszuperált vaságyakkal és matracokkal, addig is, míg valami igazi megoldás nem születik. Az ajtókat-ablakokat maguk a csövesek szerelték fel, a lehetőségekhez képest kicsinosították zord menedékhelyüket, és a várossal meghívták kedvenc pop-együtteseiket. A hangversenyre beengedték a mellettük tüntető reformváriákat, a Homálybogozó Bizottság tagjait és a város érdeklődő vezetőit is, akikkel a hangverseny után az éjszaka közepéig beszélgettek. Jelenleg az ott felvetett ötleteket latolgatják. A város egyik része bizakodik, másik része öklét rázza, mert a csövezők továbbra sem hajlandók „szépen beszélni”, mondván, az nem volt benne a megállapodásban.

Előbbre haladt az *öreg*ek ügye. Elsősorban azért, mert a már szépszámú hivatásos szülőnek több ideje maradt idős rokonaik és szomszédaik gondozására. Új intézmények átadására ebben a városban sincsen lehetőség, és ha lenne, akkor is vita tárgya volna, hogy öregek napközi otthona, öregek háza épüljön-e, vagy más intézményekben kapjanak az öregek saját helyet. A három iskolavár is ilyen elképzelés jegyében épül: ott majd módjuk lesz az elkülönülésre ugyanúgy, mint az együttélésre. „Legszívesebben törvénybe mondatnám, hogy a mi városunkban senki se mehessen teljesen nyugdíjba”, hallottam egy nyugdíjas vasutastól (aktív környezetőrtől), aki azt is elmondta, hogy az első titkár egy ízben kijelentette – és tartja is magát ehhez –, hogy ők, mármint az öregek, a város gyökerei, nél-

külük Reformvárt elfújná a szél. „Piszkálnak, nem hagynak minket beleöregedni saját magunkba”, magyarázta egy nyugdíjas művezető a Városi Könyvtárban, ahol éppen a nemrég alakult Gyökerek-kör tagjaival kutattatta eleit, és lelkesen újságolta, hogy őket bízták meg a következő *múltnap* lebonyolításával. Úgy tervezik, hogy mindegyik iskolavár – együttműködve a szomszédságában levő szolgáltatóközponttal – helyet ad majd *egy-két régi óvári mesterség* gyakorlásának is, áthagyományozó, készségfejlesztő szereppel, általános és középiskolás „inasokkal”, az iskolavár gazdasági vállalkozásaként. A város vezetői éppen a kakaskerti agóra nyugdíjas szervezőit bízták meg a „Bezzeg a mi időnkben!” kiállítás megrendezésével, amely az ellentünető „Bezzeg ma!” kiállítással egyesülve aratott komoly sikert. Ennek keretében zajlott le az azonos című vetélkedő is nagyszülők és unokák között, majd ezt még hasonlóak követték. Így találkozhattak az egykori cserkészek és az úttörők, így született meg a nyolc- és a nyolcvanévesek „Terveink” című kiállítása.

„És a magatehetetlenek?”, kérdelem óvatosan. „Nekik itt is rossz, de valamivel talán mégis elviselhetőbb”, magyarázzák a Gyökerek-kör tagjai. Ebben a városban nekik is több jut a hivatásos anyaként tevékenykedő lányaik és unokáik figyelméből és energiájából. Segítenek nekik az aktív öregek és az öregekkel többféle közös tevékenységet folytató gyerekek is. (A pávaörök között van ágyhoz kötött öreg is, aki adó-vevő segítségével riasztja a mozgásképes „aktívát”, ha szükséges.) Igen hatékony segítséget adnak az egyházak, vagyis a hívek, akik egyébként világi szervezetek tagjaiként is végeznek ilyenfajta munkát.

Itt is van elfekvő. Külsőleg meglehetősen szomorú épület, *pihenő* lett a hivatalos és köznyelvi neve. Furcsa látvány tárul a látogató elé: fehér vaságyak helyett öreg bútorok, mindegyik szobának más a berendezése, mintha dédszüleinket látogatnánk meg, akik éppen délutáni *pihenőjüket* végzik. Rengeteg a zöld növény, amitől télikertre emlékeztet a *pihenő*. Most már mindenki tudja Reformváron, hogy egykori *apácák* dolgoznak itt, részben óvárosiak, rész-

ben az Új Emberben megjelent hirdetésre ide érkezők. A hirdetést maga Balassa Pál, az első titkár adta fel, felborzolta a betonbarcikai gondolkodásúak idegeit. „A Pali, vagyis az első titkár azt kérte, hogy ha lehet, ne járjunk egyenruhában. Különbén mi sem akarunk. Ennek annyira megörült, hogy engedélyezte, hogy az egyik szobáskában kápolnát rendezzünk be, és ha időnk marad, kézimunka-szakkört vezethessünk, nyelvet taníthassunk”, meséli Hilária nővér. Az első titkár most az Állami Egyházügyi Hivatallal tárgyal, hogy tegyék lehetővé a pihenőben szolgáló apácák valamilyenféle legális szervezetbe tömörülését. A város ma már, úgy-ahogy, napirendre tért felettük. Működésük egyetlen, problematikusnak is nevezhető következménye, hogy néhány fiatal leány kijelentette, ő bizony apáca akar lenni. Ezt később az első titkár így kommentálja: „Hát, hogy is érzékeltessem? Néhány csúnyácska és egy-két lázadó, akik a csövezők mellett is tüntettek. Szüleik közül néhányan Tóni barátomhoz, vagyis a felsővárosi plébánoshoz, néhányan pedig hozzám fordultak. Most nevetni fog, mindketten azt tanácsoltuk, töltsenek egy néhány hónapos próbaidőt a pihenőben. Ketten vállalkoztak is rá: egy csúnyácska és egy lázadó. A mérkőzés eredménye döntetlen: egy hétig tartott mindkettőjük életre szóló hivatala.”

Még többen hördültek fel akkor, amikor a baptista lelkész *életmentő jelvényt* kapott. (Pedig – mondogatták – az öregúr nem is tud úszni.) Azért kapta, mert megakadályozott egy öngyilkosságot. De milyen áron? Szerzett magának egy hitet, barcikalta (reformvári kifejezése annak, ha valaki dogmatikus mentalitással érvel) a megbotránkozók. „Így van”, bólogatott Pali (az első titkár), „nyert egy hitet, mi pedig egy életet és egy új környezetőt”. (Ugyanis a baptisták kilencven százaléka szívesen vállalkozik ilyen feladatra.)

Ebben az időben már működtek Reformváron a zöld horgonynyal jelzett *lelki elsősegélynyújtó helyek* (templomokban, imaházakban, lakásokban, a Városi Könyvtár egyik fiókjában), ahol pszichológus, szociológus, újságíró, orgonaművész, lelkész, animátor,

védőnő veszi fel a telefont, nyitja az ajtót. Együtt vesznek részt továbbképzéseken, és vannak már tanítványaik is.

Ami pedig a „normális betegeket” illeti, az ő helyzetük Reformváron sem volt különb, legalábbis jó ideig. A kórház sem remélhetett jelentősebb beruházást, fejlesztést. „Csak arra volt pénz, hogy kifessék”, magyarázza az egyik orvos, különös hangsúllyal ejtve ki a „kifessék” szót. A „kifestők” a megyeszékhely főiskolájának rajzszakos növendékei és a Reformváron rendezett országos népi iparművészeti tábor résztvevői, akik a város vezetésétől (a kórház aggályoskodó irányítóinak fejcsóváló vagy fogcsikorgató beleegyezésével) megkapták a kórház folyosóinak és közös termeinek összes falait, és televarázsolták mesével, mitológiával, álmovilággal. A kórház végül is magáénak ismerte el rendhagyó falait, és azt hitte, ezzel vége szakad a megpróbáltatásoknak.

Újabb népszavazás következett, amelyen éppen hogy kétharmados többséggel elfogadtak egy nagyon furcsa törvényt: a lakosság, kiegészítve az SZTK-hozzájárulást, befizet egy – egyelőre ideiglenesen megállapított, de feltehetően nem növekvő – összeget a „kiegyenlítő alapba” („vagyis a borraavalóalapba”, magyarázza egy ellene szavazó reformvári). Ebből az alapból a város vezetése kiegészíti az egészségügyi dolgozók – a városi vezetők szerint indokolatlanul alacsony fizetését, viszont egyidejűleg a legszigorúbban megtiltatik a hálapénz felajánlása és elfogadása.

A kórház vezetése lemondott, több orvos azon nyomban elhagyta a várost. Kétszer annyi fiatal jelentkezett helyükbe, elsősorban a szokatlanul nagy fizetések hírére. A reformváriak egy része tüntetett az elüldözött „csodadoktorok” mellett, a kórházban fekvő betegek azonban nem látták értelmét aláírni a Kádár-titkárságra induló levelet, mert a maradék és az új „doktor urak”, „doktornők” és „nővérek” (csak így lehet megszólítani az orvosokat és az ápolónőket a reformvári kórházban) viselkedése a folyosók rendhagyó falaihoz kezdett idomulni. Közös ebédlőt, valamint közös társalgót és könyvtárat alakítottak ki a kórházi személyzet és a felkelni képes betegek számára. Néhány fiatal orvos azt szeretné, ha

bevezetnék a keresztnéven szólítást (István doktor, Éva doktornő; a „Vali nővér” példájára).

Tóni, vagyis Kocsis Antal plébános, még a legidősebb egyházközségi elöljárókkal és a lourdes-i barlang körül szorgoskodó „idős hölgytestvérekkel” is a keresztnéven szólíttatja magát. Pali (az első titkár) is így hívja, ám más okból: mint tájfutók annak idején nemes ellenfelek voltak. Itt Reformváron bonyolultabb viszony alakult ki közöttük. Egyidősek, mindketten pipáznak, mindketten lelkes reformerek, ki-ki a maga szerepében. Pali nevetve meséli, hogy Tóni tanította meg őt vezetni. Gépkocsit.

Mint egykori tájfutó, mindkettőjüket ismerem (ádáz ellenfelek voltunk), de most Tónira voltam kíváncsibb, Palival ugyanis rendre összefutottam közművelődési berkekben, Tónit viszont tizenöt éve nem láttam. Akkor még autószerelő volt, érettségivel. Itt, Reformváron értesültem arról, hogy éppen tizenöt éve – pályát változtatott, mert hivatást érzett. Hatalmas hátbavágással üdvözlő, és belök a nevezetes kocsiba: temetni indul, elkísérhetem, addig beszélgethetünk. Nyolc és fél percünk volt, ebből kettő jutott a tájfutásra, másfél a kocsira, kettő a rendőrré („Saját temetésére siet talán?”), három maradt Reformvárra, ezalatt Tóni mindent el akart mondani, ilyesféleképpen: „A katakombába vonulás máshol is erkölcstelen lenne, itt pedig istenkísértés. Paliék programja egyszerre kihívás és felhívás: mindkettőre megpróbálunk válaszolni. Múltkor kifejtettem neki, hogy a jövő egyházát ökumenikusnak, kritikusnak, demokratikusnak, kis közösségekre alapozva alulról felfelé épülő szervezetnek képzelem el. Te miről beszélsz tulajdonképpen, kérdezte Pali, tudniillik az ő fejében is hasonlók fordulnak meg. Szóval, így vagyunk. Közösségeinkkel benevezünk abba a programba, amelyet Pali barátunk így keresztelt el: a szocializmus emberi dimenziójának kidolgozása. Meg kell értenetek, hogy nekünk az a jó, ha a marxisták jobb marxisták lesznek, nektek pedig az, ha mi jobb keresztények.” Kérdezni már nem volt időm, az utolsó pillanatban érkeztünk. Ott maradtam a temetésen, remélve, hogy búcsúztató szavaiból kihallok még valamit, de „csak” a Ki viszi

át? című Nagy László-verset hallottam Tónitól, kétszer is elmondta, másodszor válaszolni és vállalkozni kellett az életben maradottaknak.

Gáborral, a Tóninál is fiatalabb református lelkésszel az egyik lelki elsősegélynyújtó helyen találkoztam először egy védőnő és egy kollégiumi nevelőtanár társaságában. A „példátlan”, de korántsem egyedi eset (egykori állami gondozott, már házassága második hónapjában elhagyott, azóta csupán a gyesből tengődő, eddig senkinek fel nem tűnő, most öngyilkosságot megkísérítő fiatalasszony) kapcsán a szegényekről, majd — már jelenlétemben — a szegénységről beszélgetnek. „A szegénység életforma” magyarázza Gábor, négy kisgyermek apja. Mindhárman felkapjuk a fejünket, de ő nem magyarázkodik, csak magyaráz: „Az állapotbeli szegénység, vagyis a szűkösség megszüntethető állapot.” Kezdjük érteni, mire gondol. Értelmezése szerint a szegény az, aki „nem áldoz idegen isteneknek: a jól fizető harmadik másodállásnak, a hi-fitoronynak, a teleknek, akik adni képesek a szűkölködőknek, akik továbbtükrözik mások számára a napot”. „Hogyan egyeztethető össze ez a szegénység a marxi értelemben vett gazdagsággal?”, kérdezi a védőnő. „És a haladással?”, kérdezi a nevelőtanár, aki a történelemnek is tanára. Gábor szerint mindkettővel „remekül” összeegyeztethető, sőt a szegényeknek („vagyis a lélekben szegényeknek”, magyarázza) egyenesen kötelessége a haladás előmozdítása, ez egyébként Istentől elrendelt feladata a keresztényeknek, benne van a Bibliában is: „Töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá.” „Ezzel itt, Reformváron a jobbak egyet is értenek”, teszi hozzá, és társai bólintanak, majd visszatérnek feladatukhoz, amelyet, mint Gábor mondja, „utánvétellel adott fel címükre a közömbösség”.

Reformvár viselkedik és ünnepel

Nemcsak a „Ketteske” szűnt meg Reformváron, hanem a „Kovács apuka”, a „Kovács elvtárs” is. Ritkán hallani a „kezicsókolo-mot”, és rendre elmaradnak a *címek és rangok*: az ajtókról, a borítékokról, a fejfákról. A lakások névtábláin csak a nevek szerepelnek, de a gyerekekéi is. Eltöröltetett a „nyugdíjas” cím is. „Nyugdíjas micsoda?”, kérdezik az idősebbeket a hivatalos helyeken, majd beírják a megfelelő rovatba: Tajti Nándor lakatos, az életkorából kiderülhet, hogy nyugdíjas. Reformváron tehát nincs többé dr. Képossy Egon, hanem Képossy Egon ügyvéd van, nincsen dr. Pataki Ervin kandidátus, csak Pataki Ervin közgazdász van, az „igazgató”, a „főosztályvezető” helyére is a foglalkozás neve kerül, nemegyszer jókora bonyodalmat okozva, hiszen így nem mindig könnyű megállapítani, hogy megfelelő szintű-e a partnerünk.

Hogy *köszönnek* Reformváron? Jó napot! Jó reggelt! Szervusz! Egyre gyakrabban hangzik el az „Üdvözetem!”, mely „üdvözetem neked” és „üdvözetem Önnek” jelentésű is lehet. A város elöljárói most a „Barátom!”, „Barátaim!” megszólítással próbálkoznak. A templomokban is ez hallható a „testvérek”, „hívek” helyett, „felebarát” jelentéssel is. Nem megy persze könnyen a „barátkozás”. Sok vita folyik arról, hogy szólíthatja-e egy fiatal férfi „barátomnak” az idősebb hölgyet, a villanyszerelő az ügyfelet és így tovább.

Nem egyenlősdit akarunk, mondják a „*viselkedésreformon*” dolgozó szakemberek. Az értéket jelentő egyediségek felszínre kerülését szorgalmazzák, a személyiség legalizálódását, amelynek csak akadályja lehet a személyt elfedő címekkel, a „neki járó” megszólításokkal és köszöntésekkel erőszakolt álmegkülönböztetés. „Tartózkodtunk a jelszavak kiadásától”, magyarázza a város egyik vezetője, „három év alatt egy sem csúszott ki a szánkon, de egyet azért meghirdetnék: minden ember fenség!” Vallja, hogy össze kell rázni a reformváriakat, egyenlő helyzetbe hozni őket, „hogy aztán ked-

vükre elgyönyörködhesse nek másféleségükben”. Meg is hirdették, nem jelszó, hanem pályázat formájában, a viselkedésreformon dolgozó szakemberek. Másfél ezren vettek részt. A pályázatokat meghirdetők reménykedtek ugyan, de nem lepődtek meg túlságosan, hogy ezzel a három válasszal találkoznak leggyakrabban: „Legfőbb érték az ember”, „Az ember a teremtés koronája”, „Mindenki zsebében hordja a marsallbotot”. A Reformvár emberi dimenziójának kibontakoztatásán fáradozó reformerek nem adták fel, következett a második forduló, a „Minden ember fenség, Észak-fok, titok, idegenség” megfejtésére kiírt pályázat. Ebbe már csak fél-ezren kapcsolódtak be. Sokan csak annyit írtak „Ez Ady”, de legalább ennyien, hogy „Ennek így már nincsen semmi értelme” és azt, hogy „Minek ezt bonyolítani?”, akik pedig „érdemben” válaszoltak, azok közül a legtöbben ilyesmit: „Az ember titokzatos, kiismerhetetlen, felsőbbrendű lény”. Az irodalomtanárok az iskolákban, irodalomtörténészek a TIT-előadásokon, a papok a templomokban és a katekizisterekben magyarázták, mint ezt később bevallották, nem annyira az embert, mint inkább Adyt. A „viselkedésreformon” dolgozó szakemberek (félreértés ne essék, társadalmi munkásokról van szó!) ezután egy harmadik pályázatot írtak ki, ezúttal kutatók számára „Emberkép Reformváron” címmel.

Az összerázódás kitűnő lehetőségei az *ünnepek*, vallják Reformvár vezetői, akik a kormánytól engedélyt kértek arra, hogy a hivatalos ünnepeket évenként hárommal megtoldják. Így vált *zöld betűs* (Reformvár hivatalos színe, Óvár régi címeréből) *ünneppé* két évvel ezelőtt az óvári csata emléknapja, az elmúlt évben a városalapítás napja, az idén pedig március 15-ike. Ünnepe volt még az elmúlt három év alatt Széchenyi Istvánnak, Albert Schweitzernek, Balassi Bálintnak és Assisi Szent Ferencnek. Albert Schweitzer ünnepének fő színhelye az éppen kifestett kórház és pihenő volt, Széchenyi ünnepén a kereskedő Óvár és az egyre ügyesebben vállalkozó Reformvár került előtérbe: vásárt rendeztek, külföldi résztvevőkkel. Balassi Bálint ünnepélésekor lovagi torna és dalnokverseny is volt. Assisi Szent Ferenc ünnepén a pihenni készülő természetet búcsúz-

tatták művészek, zenészek, öregek és gyerekek, ki-ki a maga módján és műfajában, a madaraknak prédikáltak, majd felavatták a ferences kolostor maradványaiból kialakított romkertet. Zöld betűs ünnepé válhat majd az óvárkúti búcsú is, amelyet az idén szándékoznak húszéves Csipkerózsika-álmából felébresztetni. A különböző életkorú, világnézetű és felekezeti tagokból álló előkészítő bizottság nehéz döntés előtt áll: az ízléses harsányságnak mely fokozata felel meg a hagyományoknak és a mai igényeknek.

A zöld betűs ünnepek feladták a leckét, illetve a város vezetőinek a *piros betűs ünnepeket* is meg kellett újítani. Így lett április 4. egyben Reformvár megalakulásának ünnepe is, május 1. pedig igazi majális. Reformváron május 1-én nincs tribün, de van felvonulás, reformvári módra. A város vezetői zenekarok segítségével „ébresztik” az ünneplőket, értük mennek a külvárosokba, és ők vezetik a felvonulókat a főtérre, ahol „népgyűlést” tartanak, majd az ünneplők a vezetőkkel együtt a majálisok színhelyeire vonulnak. A *karácsony* és a *húsvét* elsősorban családi ünnep, de a nagyobb közösség is. A húsvéti és a karácsonyi „szeretetlátogatásokat” a vallásos reformváriak kezdeményezték, de a nem vallásos családtagok, majd mások is átvették ezt a szokást. Ünneppé kezd válni a diákok által kezdeményezett *múltnap* és *jövőnap*. Ezeket – egy harmadikkal, a *portyanappal* együtt – ősszel és tavasszal egy-egy szabad szombaton rendezik meg. A múltnap programja: kirándulás különböző korokba, egy napig a kor szokásai szerint élve. Ezt az akciót újabban a Gyökerek-kör is támogatja, és egyre több szülő és nagyszülő vesz részt benne. A jövőnap is népszerű: utazás a jövőben, egy napig a jövő szokásai szerint élni. Ezen a város jövőjének tervezői is szívesen megjelennek, egyrészt a játék, másrészt az ötletek, harmadrészt az általuk irányított jelen hatásának érzékelése miatt.

Éppen ottjártamkor ülésezett a következő jövőnapot előkészítő munkabizottság. Amikor betoppantam közéjük, még javában záporoztak az ötletek: jövőételek a vendéglőkben, utópikus krétarajzok az aszfalton, jövőbeli hirdetések az égigérő vascsicsergőkön, üzenetek a jövőnek, utasok a jövőből (akiket meginterjuvolnak, és

akik őket, reformváriakat faggatják ki elképzeléseikről), kiállítás a város jövőjéről (az egyik teremben a fantasztikus, a másikban a reális elképzelések). Ekkor robban ki az első vita. Mi kerül az egyik, és mi a másik terembe? Ki dönti el, mi a reális, a rendezők vagy a nézők? Úgy döntenek, ezt az utókorra bízzák. Újabb ötletek következnek: sci-fi kiállítás és vásár a könyvtárban, előadás a naprendszer jövőjéről, „Isten országa Reformvár?” című kiállítás a katolikus templom előcsarnokában. Ez utóbbi Tóni javaslata. Ezt meg kell magyaráznia. „Ez egy kérdés”, válaszolja Tóni. Bólogatnak, hümmögnek, fejüket csóválják a bizottság tagjai. Tóni kifejti elképzelését: ezt a kérdést híveinek teszi fel, és válaszokat vár mindefféle műfajban. Hozzáteszi még, hogy számára Isten országa nem afféle jámbor elvontság, hanem testvérek munkaközössége, akik már itt, Reformváron elkezdik művük megvalósítását. Arra kíváncsi roppantul, hogy azok ezt hogyan képzelik. Erre mindannyian kíváncsiak, és így aztán ez a kiállítás is bekerül – igaz, egy kérdőjellel – a forgatókönyvbe.

A *halottak napja* is elsősorban családi ünnep, de azért a városé is, alkalom arra, hogy a város a gyökerekre, az elhunyt reformerekre emlékezzen. „Akár a gyökerek napjának is nevezhetnénk”, mondta az egyik középiskolai tanár, aki ilyenkor kiviszi osztályát a temetőbe. A kinőtt és eljellegtelenedett temető is komoly gondot okozott a gyökerekre ugyancsak odafigyelő városi vezetőknek. A „temetőkert” és a „kegyeleti park” gondolatát továbbfejlesztve született meg a *temetőerdő* gondolata. A várost északkeletről övező Nagypagonyt jelölték ki az új temető helyéül, úgy, hogy meghagyták a fákat. Kirándulóhely is, elmélkedőhely is ily módon a „temetőerdő”. Kápolnáját a *Budapesti Reformváriak Körének* építész tagja tervezi a város megbízásából. (Társadalmi munkával épül majd fel.) Komoly fejtörést okozott a temetőerdő és a sírkőipar ellentétes esztétikai mineműsége. A város vezetői a Homálybogozó Bizottságnak adták át a reménytelennek látszó ügyet. A homálybogozók megtalálták a nem túl olcsó, de mégis megnyugtató megoldást: bízza meg a város a sírköveseket jól fizető „profán” műkőipari

munkákkal (természetesen immár nem saját ízlésük, hanem tervek alapján), és szerepüket adja át iparművészeknek. Most már idegenforgalmi látványosságot jelentenek a temetőerdő első fejfái.

Nyilvánosság és homálybagozás

A tanácselnököt, népszerű nevén a Mestert (a polgármesterből) egy *akármin* ismertem meg. Hetenként tartják a főtéren, rossz idő esetén a tanácsháza aulájában. Olyan fórum ez, ahol akárki akármit bejelenthet, kérdezhet, kifogásolhat, bemutathat, javasolhat. Egy éve – elsősorban az öregek miatt – a helyi tévé is közvetíti, de élőben sokkal érdekesebb. Azon az akármin, amelyen részt vettem, többen kutya- és macskakölyköket ajánlottak fel, valaki állatkert alapítását javasolta, az egyik animátor az alsóvárosban épülő iskolavár programtervezetéhez érkezett észrevételeket ismertette, egy katolikus hívő azt javasolta, hogy higiéniai okokból vezessék be áldozáskor a szentostya tenyérbe helyezését, a Városi Könyvtár igazgatója régi erdélyi ételrecepteket tartalmazó könyvritkaságot ajánlott a vendéglősök figyelmébe, egy kisfiú elkezdett egy mesét, és kérte a résztvevőket, otthon folytassák gyerekeiknek, a pizsamás hegedűs pedig eljátszotta „hatodik intermezzóját”.

A Mester elmesélte, hogy már több munkahelyen és iskolában is bevezették az akármit, így elképzelhető, hogy az összvárosi akármi lassan elsorvad, és akkor a *nyilvánosság* új formáját kell kitalálni, mert „ezen áll vagy bukik minden”, teszi hozzá. Elmondja, végre sikeredik megértetni a reformváriakkal, hogy a *demokrácia* nem a különböző érdekek egyenlősdije, hanem azok nyilvánosságra juttatása, nyilvános ütköztetése, nyilvános eszmecseréje, akaratok érvényesítése, lehetőség a hatalom ellenőrzésére, vagyis az életesélyek demokráciája. Mit jelent az, hogy „sikeredik megértetni”? kérdezem. Nevet. Elismeri, hogy rajtacsíptem, mert egyelőre ez még nemigen jelent többet, mint hogy nyilvánosságot kapott ez a demokráciafelfogás is, hogy szóbeszéd tárgya lett, hogy ízelgetik,

vitatkoznak róla. Vitatkoznak róla ők maguk is, Reformvár vezetői. Közülük többen, maga a Mester is, azt hangoztatják, hogy a demokrácia inkább feltétel vagy eszköz, mint cél. Feltétele, eszköze az emberi kiteljesedésnek, önmagunk túlteljesítésének. Ha cél lenne, akkor se lenne megvalósítható, csak megközelíthető, teszi hozzá egy kicsit szomorúan.

Próbálom kitalálni eredeti foglalkozását. Nem szociológus, nem politológus, nem történész, nem jogász, hanem – erdőmérnök. Környezetvédelmi szakot is végzett, diplomamunkája a temető környezeteszétikája volt. (Világos, a temetőerdő!) Elmondja, hogy a győztes pályamű városvezetési modelljét és magát a várost egyformán figyelembe vette „polgármesteri” tevékenysége megtervezésekor. Mivel évekig egy fakitermelő brigád vezetője volt (más munkát nem tudott neki felajánlani Óvár!), mind a szervezésben, mind az emberi kapcsolatokban fontos tapasztalatokat szerzett. Sorra bekérte, felkutatta az elmúlt húsz év során félreértett, félbehagyott és elutasított terveket. Ha valami nem sikerült, addig nem nyugodott, amíg meg nem találtatta munkatársaival, hogy „mi a dolog hátulütője”, hogy „mi a jó selejtje”. Dr. Harmath gyűjtését alapul véve összeállította és állandóan kiegészített a *konfliktusok jegyzékét* (a péntek esti akármik is jól szolgálják ezt a célt).

Módomban állott áttanulmányozni dr. Harmath gyűjteményét, amelyből megtudtam, hogy igen gyakoriak Reformváron a szerepkonfliktusok, elsősorban az újfajta tisztségek viselőinél. Gyakran kerülnek konfliktushelyzetbe az átlagosnál tágabb keretek továbbfeszetői, akik úgy érzik, hogy itt, Reformváron már mindent szabad, vagy akik ezt szeretnék. Néhányan a próbaházasság, mások a nudizmus, megint mások újfajta szerencsejátékok bevezetését szorgalmazták és próbálgatták. A hívők egy kicsi és hangos csoportja azt követelte, hogy nyilvánosan, a főtéren imádkozhassák el, reggel, délben és este az Úrangyalát. Egykori, magukat haladó szelleműnek, de igazságtalanul mellőzöttek érző katonatisztek a Kompország katonái című „tömörülést” (így!) kívánták volna létrehozni. Többen kérték hiába, a legkülönbözőbb okokból a rehabi-

litálásukat, még olyanok is, akik sosem voltak büntetve vagy háttérbe szorítva. Konfliktusok állandó forrása az itt illegálisan adott vagy elfogadott borra való. Rendszerezsek a konfliktusok a „közéleti” gyerek és a „privatizáló” (a legtöbb esetben egyszerűen csak fáradt) szülő, de a nyüzsgő öregek és a fáradt középnemzedék között is. Igen gyakori a gyarapodók (legyen az a legtisztességesebb is) és a másokért élők, vagy éppen egy személyen belül a közéletiség és a gyarapodás ütközése, horzsolódása. Rendkívül súlyos helyzetbe kerültek néhányan éppen azok közül, akiken a lelki elsősegélynyújtó helyeken nem tudtak segíteni, vagy akik csodát vártak, és gyakran jutottak nehéz helyzetbe maguk a lelki elsősegélynyújtók, akik csak jótékonykodásra vagy lelkizésre számítottak, és „középfajú drámák” helyett valódi tragédiák szereplőivé váltak. Nehéz helyzetbe kerültek többen a megyeszékhelyen és más városokban (különösen a közigazgatásban és a kulturális területen) dolgozók, akik „reformvári reflexekkel” reagáltak Reformvár határain kívül is. „Várom, hogy leváltsanak”, mondogatják többen, akik ugyan megpróbálnak alkalmazkodni az „új módhoz”, de szoronganak vagy belefáradnak. „Ki szeretném pihenni Reformvárt”, közölte dr. Harmathfal az egyik fő reformer.

A gyors intézkedésekkel meg nem oldható problémákat, az úgynevezett „patthelyzeteket” rendre átadja az e célra alakított *Homálybogozó Bizottságnak*, amely afféle „vének tanácsa” (elég alacsony átlagéletkorral), tanácsadó szerve a városi vezetésnek. A „hábé” igen népszerű Reformváron (főleg azóta, amióta csapata elindult a minden évben lezajló „*Ki mit nem tud?*” vetélkedőn, és fölényesen nyert). Harminchárom állandó tagja van, a legkülönbözőbb foglalkozású, korú, sorsú és nézőpontú reformváriak találhatók közöttük. Alkalmanként „országos” szakemberek véleményével erősítik a magukét, és segítségükre van a Budapestre elszármazó óváriak és reformváriak asztaltársasága is. A Homálybogozó Bizottság közreműködésével áll össze az évente megrendezett *Hülyeségeink* című kiállítás, amelyet minden alkalommal a legilletékesebb, a tanácselnök nyit meg. A legutóbbi kiállítás katalógusában efféle

„hülyeségeket” találtam: könyvajándék a fiatal házásoknak az anyakönyvvezetőtől („Hülyeség volt mindenkinek ugyanazt a három könyvet adni”, magyarázza a Mester, majd hozzáteszi „Talán több is mint hülyeség, lehet, hogy kulturális agresszió”), szemtelésbérlet („Közel hatszázan váltották ki”, morog a Mester), „Mindenki ültessen egy fát” mozgalom („Nem volt megszervezve rendesen”, bosszankodik a Mester, „összevissza ültettek mindenféle fát mindenhová, még olajfát is, ráadásul éppen a rendőrség elé”), a „barátnőm” megszólítás erőltetése („A feleségek sztrájkkal fenyegetőztek”), a betonbarcikai „szocreál” házak kipingálása állatfigurákkal („Azokon a sörényes hangyász sem segített, oda kellett volna ültetni a fákat eléjük”, állapítja meg a Mester, az ötlet egyik legfőbb támogatója, rezignáltnan), világhőmérő a főtéren („Hogy tudjuk, éppen hány fok van Fokföldön. De minek?”), a „polgártárs” megszólítás majdnem bevezetése („Ezúttal a barátnők tiltakoztak”), a lóvasút visszaállítása („Ez majdnem sikerült, szerencsére a lovak nem vállalták”), reformkölcson a békekölcson mintájára („Fél év múlva kamatostul visszafizettük mindenkinek”), az „Egy család – egy klub” mozgalom („Nálunk a feleségem lett az elnök, és magas tagsági díjat követelt, de csak tőlem”), szépségverseny („A zsüri közben rájött, hogy ez hülyeség, és csak azértis egy hatvanéves, csinosnak mondott hölgynek adta ki az első díjat”), állatkert („A Fővárosi Állat- és Növénykert ajándéka, egy nyugdíjas bölény ideérkezéskor útközben megdőglött, a város saját halottjának tekintette, eltemette, vele az állatkertet is”). A Mester a rend kedvéért megmutatja a kiállítás vendégkönyvét is. „Nem is olyan hülyeség!”, sokan így vélekedtek, „Ezek után miért nem mond le a vezetőség?”, kérdezték többen is, „Hála isten, ezeket is megúsztuk!”, írták bele jó néhányan.

Ha nem hirdette is meg mozgalomként, de minden erejével szorgalmazta a városi vezetés a *Tegyük magunkat helyünkre* elvet. Óriási sértődéseket és szerencsétlen „beleválasztásokat” egyaránt termett ez az akció, de akadtak meggyőző eredményei is. Így került a Városi Könyvtár igazgatója – előzőleg a megyei napilap főszer-

kesztője – az azóta országos hírűvé váló Hableány étterem élére, mert szerencsésen kiderült, hogy mindig is ez volt titkos vágya, és a népszerű *Könyvtári vacsorák* sorozat is ennek szublimálása volt. Ott még az egykori szerkesztő is megélemedett (l. Hableány). Így kapott egy kiváló növénynevesítőt az állami gazdaság, egy állítólagos „idegroncs” biológiatestőr személyében, akit az iskola vezetése előbb a politechnika oktatására, majd a napközibe osztott be.

„Ez a helyretevés közelebb áll még az utópiához, de remélhetően nem kerül a Hülyeségeink című kiállítás valamelyik tárlójába”, teszi hozzá a Mester, és sóhajt egyet. A sóhaj azt jelzi, lenne még egy-két ötlete. Később megtudom, hogy maguk a helyükre kerülni óhajtok is szép számmal felkeresték: egykori katonatisztek, diploma nélküli tanár és feltaláló, függetlenített párttitkár. Elképzeléseik általában reálisak voltak, mégsem tehetett értük sokat a Mester, mert azok persze, akiknek a helyére a helyükre kerülhettek volna, véletlenül sem jelentkeztek nála.

Megtudom még tőle, hogy a reformváriak – az Elnöki Tanács engedélyével – már 14 éves koruktól fogva *választópolgárok*. Ha már tizenéves korukban pályájukról döntenek, párt választanak, miért ne dönthetnének közügyekben is? A választói és szavazói korhatár leszállítása egyik oka annak, hogy csaknem minden körzetben általában két-három jelölt is akadt. Nagy gondot fordítanak arra is a város vezetői, hogy a „megbukott” jelölteket ne tekintsék kudarcot vallott embereknek, és igyekezzenek bevonni őket a közügyekbe, ellenőrző és ellenkező szerepben. Azt már egy csapostól tudtam meg, hogy a város vezető szervei gyakran vendéglőkben, kocsmákban tartják meg tanácskozásait, utána ott maradnak, elvegyülnek a törzsvendégekkel.

Elkötelezettek és reformerek

Másik tájfutó társamat Palinak hívja mindenki. Két éve ő a városi pártbizottság első titkára. Szociológus, az annak idején Óváron vizsgálódó szociográfusok egyike. Egy évig animátorként dolgozott Reformváron, emellett amatőr színpadot vezetett, és ő szervezte meg az utcák és terek labdarúgó- és gombfocibajnokságát is. Ám ez kevés lett volna megválasztásához, ha nem ő lett volna a Homálybogozó Bizottság rendkívül aktív titkára. Egy éve Palinak hívja mindenki, mert általában így mutatkozik be. Sokan nem is tudják a vezetéknevét.

„Újból ki kell találtatni, fel kell fedeztetni a *szocializmust*, nem feledve, amit eddig tudtunk róla”, kezd bele ars poeticájába, majd hirtelen elhallgat, mintha szégyellné, hogy elkotyogott valamit, és többé nem hajlandó erről beszélni. „Majd elvállik”, mondogatja, majd kissé gúnyosan, de szeretettel belém bök: „Azt akarod, ugye, kérdezni, hogy mi itt, Reformváron, a párt szerepe? Megmondom: a kockázatvállalás tudatosságának növelése, a fölösleges kockázat csökkentése. Amit csinálunk, vagyis a *mindennapi élet radikális reformja*, a gazdasági és intézményi szféra reformja nélkül alig-alig lehetséges, ám elvileg nem lehetetlen. Te is tudod jól, hogy nincs kellőképpen kifejlődve és kidolgozva a *szocializmus emberi dimenziója*. Ehhez bizony kölcsönöket kell felvennünk a velünk együtt élő és szövetségesnek tekinthető eszmerendszerektől. Fontos elvi, politikai feladatunk, hogy ezeknél a kölcsönfelvételeknél jelen legyen a párt, és felmérje, minek mi az ára, hogyan kell és milyen arányban lehet beépíteni a kölcsönbe vett értékeket. Rá kellett jönnünk, hogy sötétben minden számár fekete, de világosban, a nyilvánosság világosságánál észrevehetjük, hogy milyen sokféle számár van, hogy csak összességükben szürkék a számarak. Hogy a pluralizmust akarom bevezetni? Ezt csak akadályozni vagy erősíteni tudnám, mert eddig is bele volt építve, vagy inkább bele volt szorulva és szürkülve világunkba. Lenin azt mondta, hogy csak azt tekinthetjük elértnek, ami szokásokban gyökerezett meg. Igen

ám, de akibe belegyökerezik az általam fontosnak tartott érték, annak is vannak saját gyökerei, ezért tartjuk olyan fontosnak ebben a városban a gyökereket, méghozzá éppen egy jövőkísérlet keretében. Rá kellett jönnünk arra is, hogy olykor máshol kell meghúzni a választóvonalakat. Először is talán a kommunista és a látszatkommunista között, én ugyanis furcsa módon – bár lehet, hogy nincs igazam – nem tekinthetem kommunistának azt, aki megcsalja házastársát, aki önző, aki alattvalóinak tekinti beosztottjait, szóval, aki köznap nyelven szólva: nem jó ember. Én már javasoltam pártfegyelmit azért, mert az egyik kommunista barátunk (Pali elvtársait is barátainak hívja) lekevert egy frászt a feleségének, csak azért, mert férifodrász foglalkozását (ahelyett, hogy letette volna a nagyobb jövedelemmel kecsegtető nőifodrász-vizsgát) a hivatásos anya foglalkozásra akarta cserélni. A másik választóvonal az emberi dimenzióval elkötelezettek és a közömbösek között van. Igenis vállalom, bizonyos szempontból egy kalap alá veszem a kommunistákat, a más világnézetű elkötelezetteket meg a reformereket.” A *reformerek* közé tartoznak azok, akik ezt a címet nyerték a város vezetőitől. Ez egyébként a város egyetlen kitüntetése.

A reformvári pártbizottság a tanáccsal közös tanácsadó szervének, agytrösztjének tekinti a Homálybogozó Bizottságot és afféle „tagkönyv nélküli párttagoknak” a *reformereket*. Egyik legfontosabb feladatának pedig a munkahelyi pártmunka „animálását” tartja, ahol igen gyakran kétféle értékrend érvényesül, a reformvári radikális és a gazdasági életben érvényesülő mérsékelt reformé. Vagy némely munkahelyi vezető szemszögéből: a reformvári naiv utópia és a munkahelyi vaskos realitás. Pali most közgazdaságtant tanul, szeretné *szocialista vállalkozásokkal* – természetesen nyereséges vállalkozásokkal – ötvözni a reformvári kísérletet, „hogy valamelyest közös nevezőre kerülhessen a reformvári kísérlet az őt körülvevő, az őt meghatározó nagy büdös magyar valósággal”.

Sok gondja van, bár ezek többnyire kellemes gondok, „az ifjúság mozgolódásával”. Van, aki ezt tekinti legmerészebb vállalkozásának, sokak szerint ebbe fog belebukni. Arról van szó, hogy a

KISZ KB hozzájárulásával – hároméves próbaidőre – megszüntették Reformváron a KISZ-t, hogy „újból kitalálhassák, ha szükség van rá”. „Kiadtuk gebinbe a fiataloknak az ifjúsági mozgalmat”, magyarázza Pali nevetve. Most már nevethet, mert a légüresség legfeljebb napokig tartott, aztán megindult a mozgolódás. Több tucat forma alakult ki: a legváltozatosabb nevek – IFJÚ REFORMEREK, IPARKODÓK, FANTASZTÁK, SZÉCHENYI SEJT, EINSTEIN SEJT, TAIZÉ SEJT, MARTIN LUTHER KING SEJT, KUPAKTANÁCS, JÖVŐBRIGÁD, TERVKOVÁCSOK –, iskolai osztályokra, baráti körökre, brigádokra, egy házban lakókra, amatőr művészcsoporthatásokra, szakkörökre, a különböző felekezetűkre, hobbikörökre, azonos sportágot űzőkre, azonos szakmát tanulókra, egykori olvasótáborosokra, klubok tagjaira épülő *sejteket* jelölnek. A sejtek (mondhatnánk: alapszervezetek) között ma még csak laza kapcsolat van, még nincsen csúcsszervük. A politikai „katalizáló tevékenységet” (Pali kifejezése) a pártbizottság gyakorolja.

Nagyon sok kezdeményezés indult ki a sejtekből, így például a már-már reformvári ünneppé váló múltnap és jövőnap is „sejttalálmány”, valamint a *portyanap* is. Havonta egyszer mind az általános, mind a középiskolások felfedezőútra indulnak a környező falvakba, a megyeszékhelyekre, városuk üzemébe, intézményeibe, lakásokba, az erdőbe és más, felfedezni érdemes helyekre. A sejtek egy része *öntevékeny művelődési együttes*, de más felépítésű sejtek is bekapcsolódnak különböző kulturális és politikai tevékenységekbe. Gyakran szólnak meg a péntek esti akármiken és más fórumokon. Sok sejtnak felnőtt (idősebb testvér, nemegyszer tanár, illetve politikus, művész, animátor, könyvtáros, pap) tagja is van. Vezetőik eddig három alkalommal találkoztak a *sejtkongresszuson*, elsősorban azzal a céllal, hogy az országos akciókba való (számukra nem kötelező) bekapcsolódás módjait megbeszéljék, továbbá, hogy akciókat javasoljanak, pályázatokat írjanak ki, bizonyos ésszerűtlen átfedéseket megszüntessenek. Az első sejtkongresszuson a „Kell a jó könyv!” olvasómozgalmi akció reformvári lebonyolítása körül robbant ki a vita. Többen (köztük sejttag könyvtá-

rosok) is kérdőjelet javasoltak a felkiáltójel helyett, majd „Mire kell a jó könyv?”-re, végül „Mire jó a könyv?”-re módosít ották az országos mozgalom reformvári változatát, amely itt sajátos módon realizálódott: az elolvasott (itt szabadon választható) könyvekkel kapcsolatos kérdésekkel és könyvvel, olvasással kapcsolódó társasjáték-találmányokkal lehetett pályázni. A második sejt-kongresszuson helyi építőtáborok megszervezését szorgalmazták, sikerrel: a sejt-kongresszus egy tízéves program keretében felvállalta az óvári vár helyreállítását. A harmadik sejt-kongresszuson másféle kérdések is felvetődtek. Egy átmenetileg munka nélküli, függetlenített ifjúsági vezető azt javasolta, kapjanak a sejtek, „erősítésül” politikai biztosokat, de nemigen támogatták, annál inkább viszont azt a javaslatot, hogy a nem megfelelően működő sejt a „selejt” nevet vegye fel addig, amíg nem szedi össze magát. Ekkor már működött az AGYSEJT is, amelynek tagsága zömmel az egykori városi és járási KISZ-bizottságok munkatársaiból került ki, „békésen versengve” (ők fogalmaztak így) a többi sejtrel. A következő sejt-kongresszus az „Emberebb emberért” címmel szerveződik, és a fiatalok emberképe lesz a témája. „Körülbelül itt tart ma a reformvári ifjúsági mozgalom”, fejezi be Pali, majd még hozzáteszi: „Persze én is kíváncsian figyelem, hogy milyen színű sejtek szaporodnak, milyenek halnak el. Egy biztos: a kényszer nélküli ifjúsági aktivitás már nyilvánvaló. Hogy a sejtek egyharmada tüntetett a csövezők mellett? Istenkém! Az is biztos: nem ők az ellenzék. Ők csupán alternatívacsírák, amelyekből persze dudva is lehet. Akkor majd gyomlálgatnunk kell ezeket, ezért vagyunk.”

Anyagszerkezet és embertan

„Ha én egyszer megkaparinthatnék egy iskolát”, mondogatta Tamás barátom tíz éven keresztül. Most a három reformvári általános iskola egyikének igazgatójaként üdvözölhetem. Ők költöznek a legelőször felépülő „iskolavárba”. Mostani iskolája még nem túl

sokat árul el barátom „holnapra megforgatjuk az egész iskolarendszert” típusú elképzeléseiből. A kifestőkönyv-kórház (így élcelődnek a konzervatívabb reformváriak, akik szerint egy kórház legyen komoly, és sóhajtozzon) után egyáltalán nem lepett meg, hogy Tamás is kifestette iskoláját a gyerekekkel. Még az sem, hogy az osztályokban a gyerekek körbeülik a tanárt. Azt is természetesnek találtam, hogy a *komplex esztétikai nevelés* apostolainak környezetében az osztályok díszítése az átlagosnál igényesebb és szelleme-sebb. Van még iskolaakármi, ezenkívül egyelőre, úgy tűnik fel, más semmi.

Tamás szabadkozik. Belátta, a „megforgatáshoz” hosszabb előkészület kell, iskolarendszerben kell gondolkodni, igazodni kell az egyre biztatóbb országos kezdeményezésekhez. Hogy addig mit csinálnak? Igyekeznek közelebb kerülni a gyerekekhez, és minél közelebb kerülnek, annál többet követelnek tőlük, nagyjából a hagyományos módszerekkel. Mégis találok valami érdekeset, az alsó tagozatban. Ebben az iskolában *kommunikálni* tanítják a gyerekeket, tehát nemcsak írni-olvasni, hanem könyvet használni, telefonálni, mesélni, levelet írni, felszólalni, kérdezni, vitatkozni, elemezni és értelmezni. Még csak ebben az iskolában alkalmazzák ezt a módszert Reformváron, mert még csak ennyi vállalkozó szellemű pedagógust sikerült összeverbuválni, ám a felső tagozatban tanítóknak is kötelező megismerni ezt a módszert, hogy ötödiktől se szakadjon meg a folyamat.

A középiskolában is csak kis lépésekkel haladnak előre. *Általános műveltséget* nyújtó középiskolát szeretnének Reformváron, de mit csináljanak, ha az egyik középiskolájuk éppen szakközépiskola? Megszüntetésére természetesen nem kapott engedélyt a város, csak megváltoztatására, de ez még a Homálybogozó Bizottságnak is nehéz leckét ad fel. A gimnázium tanári kara azzal kezdte, hogy összehívták a diákokat és szüleiket, és számos érveléssel bizonygatták, hogy az általános műveltség ugyan rövid távon nem éppen kifizetődő, de e nélkül – lehet ugyan, ám – nem érdemes élni. Egyszersmind arra is felhívták a tisztelt szülők figyelmét, hogy a

reformvári gimnázium többletét több tanulással kell megfizetni azoknak, akik egyetemre és főiskolára készülnek, hiszen tőlük elsősorban nem általános műveltséget várnak a felvételin. Tehát ki-ki „tanuljon hozzá” ahhoz, amiből majd felvételiznie kell, ennek irányítását és segítségét – tehát az *önművelés* formájában megvalósuló specializálódást – természetesen vállalja a gimnázium. A szaktárgyaktól ellopott órákban több irodalmat, művelődéstörténetet, valamint *embertant* (genetika, antropológia, pszichológia, etika és filozófia ötvözete, négy féléven keresztül), az *anyagszerkezet* című tárgy keretében pedig csillagászatot is tanítanak.

Reformváron minden páratlan hónap első szombatja minden diák számára nem kötelező, de közkedvelt *portyanap*, páros hónapok első szombatja pedig az *elmélkedés napja*. Mindkét szombatot osztályfőnökükkel együtt töltik az ezeken részt vevő diákok, mindkettőt az iskola falain kívül. Az elmélkedés színhelye jó időben a természet, rossz időben a könyvtár, a levéltár, a cukrászda, a tanárok vagy a diákok lakása. Más lesz kissé a helyzet az iskolavárakban, ahol a *tárosok* és az *animátorok* is tanítanak majd, és a tanárok is tevékenykednek más, elsősorban felnőttművelési területen. A *tudástár*, vagyis a kibővített funkciójú könyvtár, háttére és agya is lesz az oktató-nevelő-készségfejlesztő tevékenységnek. Könyvtára is, szertára is.

Jelzem Tamásnak, hogy éppen az egyik iskolavári könyvtárba készülök, és ezért inkább az *úttörőmozgalom* felől faggatom. Az ifjúsági mozgalom megújításának kísérletét a KISZ-korosztálynál kezdték, ahol inkább elvárható az önálló kezdeményezés, az önmozgás. Egyre több felsős általános iskolás vesz részt – elsősorban a hobbikörök, az egy házban vagy utcában lakók a baráti körök, a felekezeti körök tagjaiként – azoknak a sejteknek a munkájában, ahol testvéreik és barátaik tevékenykednek. Így az ifjúsági mozgalom bizonyos tekintetben ösztökélést, versenytársat jelent az úttörőmozgalom számára. Hogy az úttörőmozgalomnak mi lesz az új szerepe, nehéz most megjósolni, hiszen a reformvári gyerekek az átlagnál erősebben kötődnek a családi és baráti körökhöz, az

osztályfőnökükhöz és a tanárokhoz, de még az öregekhez is, mint más városokban. (Egy biztos, Reformváron már az újságárusnál vásárolják a Pajtás újságot.)

Végül mégis arra kérem Tamást, kanyarodjunk vissza vágyálmához, az ő iskolájához. Tamás olyan iskolát szeretne, amely nem tudathasadást termel, hiszen manapság az iskolai végzettséggel nő a begyűjtött ideológia, és csökken a személyes tapasztalat szerepe, nő az ismeretek mennyisége, de nem nő a választható értékeké. Szerinte is valamiféle nevelő iskolára van szükség, mely elsősorban azzal nevel, hogy *készségeket fejleszt*, elsősorban az értékkeresés, az *értékválasztás* készségét. Ehhez persze meg kell találni az értékalkakító, de nem lezárt értékrendet eredményező nevelés dilemmájának megfelelő pedagógiai megoldást. Semmiképpen sem megoldás az, hogy egyneműnek képzelt jövőt vetítünk a jelen elé mint megvalósítandó célt. Reformváron már arra is lehetőség nyílna, hogy a tanárok több tankönyv közül választhassanak, ha lenne miből. Ezért Tamásék tankönyvpályázatot írtak ki, amelyen ők maguk is részt vettek. Nyertesek már vannak, végeredmény még nincsen, azt két év múlva hirdetik ki, mert ahhoz figyelembe veszik azt is, hogyan válnak be az egyelőre még csak sokszorosított formában hozzáférhető kísérleti tankönyvek. Nem az a legnagyobb baj, hogy a tanárok egy része, érthetően, ódzkodik az újtól és a kísérletezéstől, hanem az, hogyan hozzák szintre az újat felvállaló tanárok a felvételikre készülő diákjaikat, akik másként, másból tanulnak magyar irodalmat, földrajzot, történelmet Reformváron, mint ország-szerte.

Úgy látszik, bevált az új szakköri rendszer. Itt az volt az elv, hogy a *szakkörök* ne ismételjék a tantárgyakat. A reformvári gimnáziumban és szakközépiskolában például efféle szakkörök között lehet választani: Önismeret, Társadalomismeret, Közgazdaságtan, Csillagászat, Néprajz, Művelődéstörténet, Filmesztétika, de vannak ilyen elnevezésű szakkörök is: Tanuljunk örkönyül! Ismerjük meg a Bibliát! Hallgassuk meg Széchenyit! Beszélgessünk Németh Lászlóval! Vitatkozzunk Freuddal! Ezeket a szakköröket „túlkorosak”

is látogathatják (és látogatják is, néha még a szülők is), ami nem-hogy zavarja, de ösztönzi is a diákokat a belépésre. Mondani sem kell, hogy egy-egy szakkör sejté vált, vagy másféleképpen intézményesült.

Gebines közművelődés és az iskolavárak

Még javában épülnek az *iskolavárak* (a harmadiknak csak az alapját rakták le), de már mindháromnak van igazgatója, és szép számmal munkatársai is (a pedagógusokon kívül), akik most idejük nagyobb részét a tervezésnek szentelhetik. Az első iskolavár igazgatója Tamás lesz, a másodiké Pali szeretne lenni, ha engedné a város (szinte bizonyos, hogy nem engedi), a harmadiké Bencze István barátom, aki szintén tagja volt a nyertes városmodell szerzőgárdájának, s akinek Utó Pista a gúnyneve. Pista barátomat meg akartuk lincselni a hetedikben, mert azt merészelte állítani, hogy sem a lányok, sem a tanárok nem hülyék, legfeljebb elég gyakran hülyén viselkednek (a lányok), legfeljebb elég gyakran hülyeségeket mondanak (a tanárok). Pista mindenáron tanár akart lenni (még földrajz – könyvtár szakos létére is), és valamennyi csoporttársnőjének megkérte a kezét. Végül is agglegény maradt, és katedrát sem kapott mindmáig, de volt már könyvtáros és geodéta, szabadúszó szociográfus és rádiódramaturg, közben pedig elvégezte a szociológia szakot, majd mint mondja, „botcsinálta utópistaként” működött. Négy évvel ezelőtt ünnepélyesen visszavonta tanait, de, Reformvár szerencséjére, tanúk előtt, akik éppen „Reformvár” jeligével készültek pályaműírássra, és nélküle nem akartak hozzáfogni.

A Mesterben, Paliban és Tamásban szövetségesre talált az *Adjuk gebinbe a közművelődést* program meghirdetéséhez. Az első szakaszban (az iskola kivételével) egyik napról a másikra megszüntették a közművelődési intézményeket és az összes felülről lefelé irányuló közművelődési akciót. Lélegzet-visszafojtva figyelték a következményeket. Legelőször a könyvtár kezdett hiányozni a reform-

váriaknak, már egy nap elteltével (természetesen nem minden rétegnél) a diszkó, majd a mozi. Az amatőr művészegyüttesek, a valóban működő szakkörök és hobbikörök tagjai vagy előkerítették vezetőiket, vagy nélkülük folytatták tevékenységüket. A klubok nagyobb része már valamivel hosszabb ideig megvolt klubélet nélkül, de ugyanezen idő alatt új klubok és körök alakultak. Ebben az időszakban egyesült a két közművelődési központ – a szakszervezeti és a városi – fúvószenekara (már csak azért is, mert tagjainak harmada-fele azonos volt), egyesült a reformátusok énekkara és az Erkel kórus (mert ezek tagsága is nagyjából azonos volt). Egyes csoportok helyet, mások profilt, megint mások vezetőt változtattak. Maguk hívtak meg előadókat, írókat, híres embereket. Bizonyos funkciókat a Városi Könyvtárnak kellett átvenni, és a könyvtárosok (az átmenetileg munka nélkül maradt) animátorok segítségét kérték. Ők támogattak egy-egy új vagy „gebinbe került”, de bizonytalankodó tevékenységet, kört, vállalkozást. Fél év múlva valamennyi animátor feladatot kapott, de másmilyen, mint azelőtt. Ekkor kezdődött el a „népi obszervatóriumok” építése, egy amatőr csillagász kezdeményezésére, olyan mértékben, hogy erősítést kellett hívni, a pályázatot megnyerő csoport csillagász tagját, aki neves kutatóintézetet hagyott ott egy időre, hogy régi álmának megvalósulásában személyesen is részt vállalhasson. Jelenleg húsz-egynéhány *csillagda* (itt így hívják az obszervatóriumot) működik, többségük lakóházak tetején, de templomok tornyában is.

Ebben az időszakban vezették be a fiatalok a múltnapot, a jövőnapot és a portyanapot is, ekkor kezdődtek el a lakótelepi főzőversenyek és az utcák-terek labdarúgó- és gombfocibajnoksága, ez idő tájt kezdte újra működését a gimnáziumi színjátszó csoport, ekkor alakult két karatekör, egy ökumenikus kulturális kör (amely később marxisták és keresztények vitakörévé, majd párbeszédévé alakult), ekkor „eredt meg” a Gyökerek-kör. Mindez azonban nem egészen spontán módon zajlott le, ugyanis „árulás” is történt, meséli Pista. Az animátorok „katalizálták a folyamatot”, vagyis sugátak, nemegyszer oly módon, hogy „egyszerű tagként” beléptek a kö-

rökbe. Ezt a „gebines erjedést” látván kért engedélyt Pali az ifjúsági mozgalom megújításának reformvári kísérletére, így aztán néhány „művelődési formáció” sejté alakult, „politizálódott” (mind Pali szakkifejezései). A Városi Könyvtárat ekkor kezdte a város „művelődési szertárnak” és „tudástárnak” tekinteni. Régi épületében és szervezeti formájában ma még képtelen megfelelni az újfajta követelményeknek. Rengeteg a kérdés, új típusú dokumentumokat és információkat igényelnek: jó lenne, ha a könyvtár kottát, távcsöveket, jelmezeket, vegyszereket és kémcsöveket is kölcsönözne. Jó lenne, ha olvasni lehetne a vitatott és cáfolt szerzők eredeti műveit, jó lenne, ha sokkal alaposabb helytörténeti dokumentumot kínálna a könyvtár, ha oktatási csomagokat és sok más egyebet is kölcsönözne.

Bencze István szerint az *iskolavár* agya egy ilyen szertár és tudástár lenne, szíve pedig az a bizonyos nevelő és készségfejlesztő iskola. Ezekhez csatlakozna a szív és az agy által irányítva, mozgatva: a „kultúrkocsmá”, az öregek helye, a sportolásra, tárgyformálásra, kutatásra, beszélgetésre és pihenésre alkalmas – rendre több funkciójú – terek.

Egy-két sajátos feladatot is ellátnak majd az egyes iskolavárak. Az egyikben működik majd a *Jövőkép* nevű folyóirat szerkesztősége, és itt találnak otthonra majd a város múltjával, jelenével és jövőjével, valamint általában a jövővel kapcsolatos kiállítások, viták. Itt kap majd helyet az *Így élünk Reformváron* című állandó, de tartalmában természetesen változó kiállítás, amely részben ugyancsak gebines vállalkozás, mivel nagymértékben támaszkodik majd a családi múzeumok, a lakóház-múzeumok és a munkahelyi múzeumok anyagára. Ez ugyancsak a gebineskorszak első szakaszának – „mérsékelten animált” – kezdeményezése. Több mint félszáz ilyen kiállítást tekinthetett meg a járókelő, ha becsöngetett Kovácsékhoz, Lakatosékhoz, Óváriékhoz, de láthatott kiállítást csemegeüzletben (*Fűszerezsek Óváron*), padláson (ahol az egyik csillagda is működik, *A Széchenyi utcai padlások kincsei* címmel), plébánián (*Amiről régi matrikulák beszélnek*), óvodában (*Nagy-*

szüleink gyerekrajzai), a pártházban (*Politikusok Óváron és Reformváron*). A másik iskolavár a *kilátó* funkciót kapja majd, a híd szerepét Reformvár és a nagyvilág között. Itt kaphatnak segítséget a külföldre utazók, itt számolhatnak be tapasztalataikról, itt találkoznak a város lakóival a külföldi vendégek, ez lesz a nyelvtanulás központja is. A harmadik iskolavárban lesz majd a színjátszásra legalkalmasabb helyiség, amely egyben a mozi, a vigadó és a tornaterem feladatát is ellátja majd. Ez lesz az amatőr színjátszás és gebines intézményei, a diákszínpadok, az utcaszínházak és a családi erkélyszínházak központja is.

Több igen szórakoztató és néhány egészen kitűnő *erkélyelőadást* is láthattam egy vasárnap délelőtt. A szintársulatok családok, baráti körök, szomszédok és sejtek voltak. (Az egyikben még statisztáltam is, egy másik, ugyancsak szakállat viselő járókelővel, mivel éppen két marcona őrré volt szükség az erkélyen.) A húszperces előadás tulajdonképpen egy folytatólagos Hamlet első részlete volt, amelynek végén a rendező vagy szervező azt a kérdést tette fel a tizenhárom nézőnek: „Hogyan folytatná?” „Ahogy Shakespeare”, dühöngött néhány távozó néző, aki vissza sem kérhette a belépti díjat, mert ingyenes volt a móka, vagyis a tragédia. Jóval szerencsésebbnek éreztem az önálló műveket: a paródiákat, a rögtönzéseket, az adaptációkat, az új műfajokat. Az egyik erkélyelőadás például családi tanácskozást jelenített meg. Arról vitatkoztak, hogy megvegyenek-e egy 50 négyzetméteres telket. A nézők is belekapcsolódhattak. A végén kiderült, az egész nem volt más, mint egy ily módon nyilvánossá váló „igazi” családi tanácskozás. Vagy talán mégsem? Inkább remek rendezői lelemény? Lehet, hogy ezt már senki sem tudja meg a beavatottakon kívül. Mindenesetre remekül mulattunk.

Félig színház, félig politika a városban már másfél éve folyó, igen népszerű *bíróági tárgyalás*, ezek színhelye nemegyszer az akár-mi, vagyis az agóra. A „szabályos” bíróági tárgyalás tizenkét esküdtjét a nézők közül választják ki, de a többi néző is kifejezheti véleményét mint tanú vagy szakértő. Megrendezték már a két

Bolyai, Görgey, Rákosi, a betonbarcikai szellemben irányító iskolagazgató, a környezetet durvasággal szennyező kandidátus és a borraalót elfogadó kórboncnok perét. Került itt már a vádlottak padjára maga a nép (aki Krisztus helyett Barabbást kiáltott), Pilátus (a Reformváron is népszerű A Mester és Margarita olvasói rendezték meg ezt a pert), a benzinkutasnak beálló atomtudós (hasonló eset itt is előfordult), a makarenkói pofont adó pedagógus (ez is reformvári eset felidézése volt), a Hungária és a Hobó együttes (akik el is jöttek a tárgyalásra, és el is marasztalták őket, elsősorban szövegeikért), a táppénzcsaló (akit viszont egyhangúlag felmentettek, mert sikeresen honosította meg a reformvári kiskertekben a kínai kelt).

Olvasótábor és önismeret

„És az üzemi művelődés? És a munkásművelődés?“, kérdezem. Pista barátom kissé ingerült lesz. Művelődő munkás itt is van, arányuk a munkások között nem kevesebb, sőt valamivel még több is, mint máshol, de külön „munkásművelődés” nincsen. Természetesen a reformvári üzemekben is vannak könyvtárak, de ezek egyszerűen a városi hálózat fiókjai, ha pedig majd az iskolavárak elkészülnek, azok „előretolt bástyái” lesznek. A szakszervezet anyagiilag támogatja, és – mint érdekvédelmi szerv – állandóan ellenőrzi az üzemi közművelődési tevékenység színvonalát és a helyi viszonyokhoz való illeszkedését.

És a *szakmunkástanulók*? Az ő helyzetük itt sem könnyebb. Az iskolavárak sem oldhatják meg képzésük problémáit, ebben is meg kell várni az országos intézkedéseket. Öröndetes, hogy jelentős részük bekapcsolódott a sejtek tevékenységébe (legkevésbé, természetesen a bejárók). Egy szempontból pedig ők vannak kivételes helyzetben: Reformváron ők az olvasótáborra jogosultak. „A mi olvasótáborunkból koppintotta le a város az akármit, a bírósági tárgyalást, meg a demokráciát”, dicsekednek az olvasótábort megjárt

– diáktársaiknál természetesen ma is több tekintetben hátrányosabb helyzetű – szakmunkástanulók és a fiatal szakmunkások.

Ami viszont *képzésüket* illeti, még nemigen dicsekedhetnek olyasmivel a reformvári *szakmunkástanulók*, ami csak itt lenne, és másutt még nincs. A reformvári „iskolapolitika” az általános közép-fokú képzést szorgalmazná, erre azonban még Reformvár sem kapott mandátumot, így csak átmeneti megoldásokkal foglalkozhatnak. Az első kísérlet tulajdonképpen kudarcba fulladt, mégsem tekinthető hiábavaló áldozatnak. A Homálybogozó Bizottság azt javasolta, hogy az úgynevezett *közismereti tárgyakat* a reformvári gimnázium tanárai tanítsák. Nem volt könnyű rávenni őket erre a „pokolra szállásra”. Egyeseket a „tanulóanyag”, másokat az öt épületben tengődő szakmunkásképző intézet „szánalmas infrastruktúrája”, ismét másokat a nevetségesen alacsony óraszám kedvetlenített el, a közismereti tárgyakat és oktatóikat lenéző (mert tulajdonképpen feleslegesnek tartó) tantestület pedig mindnyájukat. „A város vezetői a fejüket vakargatták, a Homálybogozó Bizottság is befuccsolt, amikor egészen váratlan irányból felmentő sereg érkezett: a Műtrágyagyárból.” Pista megismétli: „Jól hallottad! Egy fiatalokból álló közgazdász-mérnök-szociológus csapat, akik később a város legnagyobb üzemének a reformjában is oroszlánrészt vállaltak, meglepő javaslatokkal álltak elő. Először is azzal, hogy legalább akkora legyen Reformváron is a *humán tárgyak* aránya, mint a FIAT-művek szakmunkásait képző iskolában, vagyis négyszer akkora, mint a magyar iskolákban. Mivel ez nem ment, azt javasolták, hogy a heti egy-egy irodalom- és történelemóra helyett inkább *önismeretre, gondolkodásra és viselkedésre* tanítsuk a leendő szakmunkásokat. Ez már az én malmomra hajtotta a vizet, ugyanis éppen akkor készült el régi rögeszmémnek, az *alkalmazott ember-tannak* tantervszerű kidolgozása, amelynek az a lényege, hogy akár az olvasótáborainkban, a gyerekek számára fontos létkérdésekről beszélgetünk és az irodalom meg a művészet, mint a kérdésekre adható válaszok szerepében nem célként, hanem eszközként tekintendőék ebben a rendszerben, a történelem pedig mint a kérdések egyik

megközelítési lehetősége. Az Országos Pedagógiai Intézet biztatására bele is vágtunk, még hozzá oly módon, hogy felvállaltuk az *embertant* oktatók kiképzését is. Hegedüsék erre sem nyugodtak meg. Igazuk volt, *mesterek* nélkül az emberformájú inas is villámgyorsan elvadulhat. Igazi mesterekre gondoltak, akiktől nemcsak a szakma titkait lehet ellesni, hanem akik szárba szökkenteni segítik az embertanászok vetését. Úgy tűnik, eddig ez volt a legvadabb utópia Reformváron, mert hát alig-alig akadt erre alkalmas mester. Ha nincsenek, csináljunk, javasolták Hegedüsék, és *mesterképző* felállítását sürgették. A kevés számú mesterek egyike a *népfőiskolát* kezdte emlegetni, az ő egyetemét. Most valahol itt tartunk, de kutya nehéz ügyet vállaltunk fel.”

Reformvár és némely *olvasótáborok* nagymértékű rokonsága nem véletlen, ugyanis a nyertes városmodell társszerzőinek többsége neves olvasótáborok oszlopos tagja. A közülük Reformvárra kerülőknek egyik legelső feladatuk az volt, hogy a következő nyáron Reformvárra hívják a legjobb olvasótáborok vezérkarait (az Országos Közművelődési Tanács jelentős támogatást nyújtott a reformvári olvasótáboroknak), és ők a három év alatt összesen tizenkét olvasótábort szerveztek, amelyekben hatszáz szakmunkástanuló vett részt, a városban tanulók nagy része. A város vezetői nagyon szeretnék, ha a reformvári olvasótáborok színhelye (az óvármagasi vadászház) az olvasótábor-mozgalom országos központja lehetne. Később új épületekkel – esetleg a járás gazdag népi építészeti emlékeit felidézőkkel – bővítve más, hasonló művelődési kísérletek színhelyévé is válhatna.

Egykori egyetemi csoporttársamat, Katalint, aki majd az egyik iskolavár „agyában” fog dolgozni az intézmény társvezetőjeként, most még a roskatag épületben tengődő és reménykedő Városi Könyvtár mindössze három négyzetméteres igazgatóhelyettesi szobájában találom. Nagyon örül, hogy úgy lehet majd *könyvtáros* Reformváron, hogy egyben tanár is, animátor is lehet, anélkül hogy felaprózná magát. Örül, hogy itt majd valóban méltó helyére kerül a könyvtár: agy lehet a szív mellett, a város dolgozószobája és iro-

dalmi szalonja is lehet, igazi nyilvános könyvtár lehet. Reformvári felettes hatóságuk immár nem a beiratkozott olvasók vagy a rendezvényeken megjelenők számának alapján ítéli meg munkájukat, hanem azt ellenőrzi, hogy tudnak-e válaszolni a kérdésekre, s hogy azt is tudják-e a városi könyvtárban, kiknek vannak otthon olyan könyvei, amelyek nincsenek meg náluk, ki miben segíthet nekik válaszolni. Örül, hogy a város vezetői, különösen pedig a Homálybogozó Bizottság tagjai gyakori vendégek náluk. Természetesnek tartja, hogy az iskolával egy vérkeringésben élő könyvtár ikertestvérevel együtt a *felnőttnevelés* központja lesz, hogy majd a város szabadegyetemének feladatát is ellátja.

Ismét Pista barátom veszi át a szót (aki iskolavára felépítéséig még ugyanebben az épületben dolgozik), és figyelmeztet, hogy ne afféle hagyományos TIT-előadásokra gondoljak. Természetesen az *ismeretterjesztést* sem száműzték Reformvárról, de hagyományos formáival ritkábban lehet találkozni, mert nincs rá akkora igény, hiszen sok mindent, amiről máshol csak hallani lehet, itt csinálni is lehetséges, gondoljunk csak a csillagdákra, a portyanapokra. Jellemzőnek tartom, hogy Reformváron már harmadszor rendezte meg a Városi Könyvtár a *Ki mit nem tud?* vetélkedőt, és az ott összegyűlő „nemtudás” (kérdések, problémafelvetések formájában) képezhette az animátorok, könyvtárosok tájékozódási pontjait a korántsem hagyományos módszerekkel történő – jelentős részben alulról kezdeményezett és megrendelt – ismeretterjesztés segítségével, megszervezésében.

Bencze István szerint a legjellemzőbb jegye ennek a korszerű „*ismeretterjesztő*” tevékenységnek a *készségfejlesztés*. Igyekeznek gondoskodni arról, hogy a történeti, filozófiai, irodalmi, közgazdasági, természettudományos, műszaki és más ismeretek mellett az önismeretre szert tenni kívánók is képezhessék, továbbképezhessék magukat, hogy a nyelveken kívül a kapcsolatteremtés készségét is tanulhassák, hasonlóképpen a döntés, a célkitűzés és az érdeklődés képességét, az öröm képességét, a rutinból való kiszabadulás és a pályamódosítás képességét, a konfliktuskezelés és a kudarc feldol-

gozásának képességét, a felnőtté válás és a megöregedés, a halál megértésének és legyőzésének képességét. Az ilyenfajta készségfejlesztésnek fórumai az osztályfőnök vezette havonkénti szombati meditációs (amelyek kirándulások keretében néha egész naposak), az olvasótáborok, a középiskolai embertan tantárgy, a közvetlenül a célt szolgáló tanfolyamok, a lelki elsősegély-szolgálat, a különböző világnézetűek között folyó dialógusok, de gyakran szerepel ilyen téma a sejtek programjában is. A legkiválóbb magyar szakembereket sikerült bekapcsolni ebbe a tevékenységbe, akiknek már kéttucatnyi lelkes és tehetséges tanítványa akad Reformváron, közöttük városi vezető, homálybogozó, tanár, animátor, pap, orvos, művész, szakoktató, popzenész, szektaalapító, mesteredző és személyzetis egyaránt található.

Örömmel nyugtáztam, hogy a reformvári utópok feltalálták a mestereket és a népfőiskolát, ami ugyebár Óváron több száz, illetve félszáz évvel ezelőtt már feltalálódott. Pista megadja magát. „Hát igen, egy-két dologról közben megfeledkeztünk, köztük olyanokról is, ami kifejezetten reformvári, bocsánat, óvári találmány. Hadd mondjak most csak annyit: Várvíz utca. Félóra múlva kezdődik ott valami, ami bizonyosan érdekelni fog.”

Megtudtam, hogy a Várvíz utca tulajdonképpen az egykori Óvárfalun, a városközponttól két kilométerre levő reformvári „külkerületben” található, a házszámot azonban elfelejtettem megkérdezni, így aztán a szó szoros értelmében fogalmam se volt, hogy hová megyek, ráadásul közben be is sötétedett. A Várvíz utca afféle falusi utcácska benyomását keltette volna, ha nem tarkítja egy-két eléggé fellengzős „reform-villa”. Merre menjek, hol kérdezősködjek, mit kérdezzek, tanakodtam, amikor jó százötven méterre valami csoportosulásfélét pillantottam meg, egy utcai lámpa alatt. Egy pirospozsgás, szinte gyermekarcú, de teljesen őszbe borult tanáremberféle állt közepen, időnként egy zseblámpával rávillogtatva jegyzetére, feltűnően szépen és ízesen beszélt, hogy miről, azt nem is volt könnyű kibogoznom, mármint az előadásának címét vagy témáját, ugyanis érkezésemkor éppen a fogyó nemzetről volt szó,

de érezhetően egy kitérő keretében. Amikor visszakanyarodott – feltehetően a témához –, arról szólt, most már összefoglalva a mondottakat, hogyan szabadíthatja fel magát, hogyan szüntetheti meg az önkizsákmányolást a gyárból vagy a földről háztájiba rohánó gazda, aki eszközt csinált magából, a szerzését, pedig ő maga, boldogsága, és nemcsak boldogulása lenne a cél. Ezután váratlanul fordulat következett. Kiderült, nem nagyon késtem el, ezek csak a bevezető szavak voltak, most jön a lényeg: a vetített képes előadás. Színes diaképek jelentek meg a fehérre meszelt ház falán: olyan porták képei, amelyeken látszott, hogy otthonok is, hogy lakói befelé is élnek, és a formák itt tartalmak megformálásai, tartalmas életké. Mindeközben idézetek is elhangzottak, Apáczai Csere Jánostól, Széchenyitől, Arany Jánostól, Eötvös Józseftől, Csengery Antaltól, Ady Endrétől, Erdei Ferencről, Gandhitól és Németh Lászlótól. Nagy sokára kerülhettem sorra, mert az előadás után mintegy másfél óráig beszélgetett F. Nagy Józsi bácsi az óvárkútiakkal. Megtudtam hallgatóitól, hogy a mezőgazdasági szakmunkásképző tanára, növénytermesztő szakember, később pedig tőle magától azt is, hogy Pistáék embertan-tervének lelkes támogatója, és maga is előadója az új tárgynak. Bemutatkozom, lekezelünk, hallgathatom: „Amikor ilyen alkalmakkor találkozom velük, szomszédaimmal, valósággal átszellemülök, azzá alakulok, ami valójában vagyok, mert az én eszményképem a falusi tanító, aki a falusi élet csúcsa volt, aki színdarabokat tanított be, aki vallásos estéket tartott, aki énekkart vezetett, aki bemutatta a metszést és a jószágtartás helyes módját. Gyerekkoromban találkoztam Veres Péterrel, és ő észrevette érzékenységet ezekre a dolgokra. Hadi-fogolyként könyvégetésre hajtottak ki bennünket. A tonnányi könyv között felfedeztem a Divina Comediát, és az ingem alá rejtettem. Elhatároztam, egyszer ezt eredetiben is elolvasom, vagyis magát a tűzből kimentett példányt. Veres Péter és Dante. Mindkettőjükhöz igyekeztem hűséges maradni, mindkét ígéretemet betartottam.” Elmesélte még, hogy Reformvár híre, szele és szelleme elég későn, és eléggé megszűrve jutott ide Óvárkútra. F. Nagy Józsi

bácsi rövidesen szószólója lett Paliéknak, jóval előbb, mint Paliék F. Nagy Józsi bácsinak. „Igazat szólva egy kicsit fordítgattam, igazgattam rajta, mert amit odabenn hallottam, a központban, az elsőre, bizony, esetleg úri huncutság lett volna ezeknek a derék komáknak”, magyarázza F. Nagy Józsi bácsi, aki az iskola folyosóján mindig maga veszi fel a szemetet, hogy kezébe adja valakinek, aki-ben megbízik, hogy ezúttal a megfelelő helyre továbbítsa. Búcsúzáskor megkérdezi: „Ugye, Bencze Pista küldte?” Bevallom. Mosolyog: „Végül is ő vett észre engem, és bebizonyította a reformereknek és a homálybogarozóknak, hogy amiben én ügyködöm, az olyasmi, amit ők akarnak. Tudja, ha hagynak minket, hogy folytassuk azt, amit negyvenötben-negyvenhatban elkezdtünk, akkor ma már mindenütt ott tartanánk, mint mi itt, Reformváron, amit Isten éltesen sokáig, kedves vendégeivel együtt!”

Szebb a páva, realisabb a pulyka

A helyi ellenzék – a reformerek konzervatívoknak vagy betonbarcikaiaknak nevezik őket – székhelye a Három Vadorzó, a kísérlet iránt érdeklődő idelátogatókkal leginkább a Hableányban találkozhatnak azok a reformváriak, akik – legyenek akár reformerek, ellenzékiek vagy várakozó állásponton levők – kíváncsiak arra, hogyan látják őket kívülről. Kávét rendelek, és szemérmetlenül belehallgatok a beszélgetésekbe.

– Hiába rokonszenves az, amit csinálnak, fiatal barátom, a megvalósuló utópia lényege a valóság figyelmen kívül hagyása.

– Úgy van! Reformvár sikeres karikatúrája annak a mesterséges fejlesztésnek, amelynek segítségével csak azért is el akarják kerülni a természetes területi fejlődés csak azért is helytelenített csapdáit. Fejlesztés, kontra fejlődés, érti?

– Hátborzongatóan kedélyes kísérlet: a makrostruktúra lényegi jegyeivel inkongruens mikromegoldások kaleidoszkópja.

– Beszéljünk magyarul: ez egy szociológiai infantilizmus, amely

feltételez egy szocialista jóistent, aki így szól: engedjétek hozzám a gyermekem kísérleteket!

Szomorú szemű, gondozott szőke szakállú fiatalember ül asztalomhoz, íróféle. Eltaláltam. Móricz-ösztöndíjas, szociográfiát készült írni, most azonban – fél év elteltével – tragédia kívánczik ki belőle: Reformvár tündöklése és bukása. „Az Életmentő Budai Pisti utca ma már csak Életmentő utca, a Molnárné utca pedig egyszerűen Molnár utca. Érti, mit jelent ez?” Nem értem, elmagyarázza: „A pávát Rudinak hívják, érti már?” Még mindig nem értem. Elmagyarázza: „A páva: irrealitás, a Rudi: pulykanév. A páva szebb, a pulyka reálisabb.” Kezdem érteni. „A Salabakter köz hangulatosabb, de már az öregebbek is Munkásőr utcának ismerték. Tudja, mi ez: tragikus vétség, vagyis kulturális agresszió.” Kérem, folytassa, ő viszont azt javasolja, figyeljünk, hallhatunk itt még érdekesebbet is.

- Értelmiségi szemüveggel van az egész kigondolva.
- Igaza van Babolcsay elvtársnak, kísérleteznek rajtunk, de a kísérlet is lehet erőszakszervezet: az „okos” kisebbség uralma.
- És ahhoz mit szól, uram, hogy minden eddigi népszavazáson a többség igenje döntött?
- Igaz, egyszer-kétszer belementünk ebbe a játékba, de végül is, majd ha a kormány lefűjja az egészet, úgy fogunk emlékezni erre az egész reformkorszakra, mint a kínaiak a kulturális forradalomra.
- Másról van itt szó, elvtársak, ezt a kormány is támogatja, mert tanulságosnak gondolta. Az is volt: ezek a reformerek kitűnően céloztak, csak folyton csütörtököt mondtak.
- Mire gondol? Egy csomó dolog bejött.
- Rövid távon, elvtársaim, de ahhoz harminc év kellene legalább, ami itt három év alatt megvalósult. Ezért nem hiszem el, amit látok.

Asztaltársam elmeséli, hogy félszáz olyan embert ismer, akik már fogalmazzák saját emléktáblájuk szövegét, másrészt rendre kimaradnak mindenféle agórából, közösségi meggyéből. A kórházban az orvosok és betegek közös ebédlőjét erőltetik, amikor

közös orvos-nővér KISZ-szervezetet sem tudnak létrehozni. „De csitt!”, mondja, és egy másik, járási és megyei fejesekkel is megtűzdelt társaságra mutat.

– Engem csak egy érdekel: meddig engedi az egyének gazdasági helyzete ezt a fenenagy közéleti aktivitást? Meddig járnak ki az agórára, ahelyett, hogy maszekolni mennének?

– Van itt egy másik kérdés is: az értelmes közéleti tevékenység után meddig lesz kedvük kevésbé értelmes munkát végezni irodában, üzemben, tanteremben?

– Nem ez a lényeg, elvtársak, hanem az, hogy hányan csinálják mindezt, vagyis mekkora az aktív mag, aki hajlandó részt venni ebben az életmódkísérletben. Tizenöt százalék? Tíz? Öt? Mondják meg, Tihanyi elvtárs, maguk itt élnek!

– Meglepően sokan, Patasics elvtárs, sokkal többen, mint gondoltam volna, de nem ez az érdekes, hanem az, mikorra fogjuk ki-pihenni ezt a bohóckodást, ha majd visszazökkentünk a normális kerékvágásba.

– Legyünk, kérem, egy kicsit türelmesebbek, barátaim, és vigyük elvi síkra az ügyet! Szerintem az emberkép a lényeg, hogy van-e követendő emberkép. Ez a forradalom lényege, mert ez szerintem valami forradalomféle. A kérdés tehát: feltétele vagy eredménye kell legyen a forradalomnak az új emberkép?

– Pénz, pénz, pénz kell ide, nem emberkép. A beruházásokat és a fizetéseket nem pótolhatja az agóra meg az „Üdvözetem”!

– Úgy éljek, hogy nem kap nyugati segílyt ez az izé.

– Röhög a vakbelem! Tudja, mit kapunk mi? Egy nagyot a fejünkre. A Pali kapja majd a legnagyobbat, és majd megengedik neki, hogy továbbadja, amit kapott.

– Ez a Pali egy szocialista Apolló.

– A Palival együtt is egy kompromisszumvár ez a Reformvár, ilyen kompromisszum pedig ma Magyarországon nem létezik.

– Akkor sem, ha létezik?

– Nézze, maguk büszkék a demokráciájukra, a nyilvánosságukra, de a fő érvük erre az, hogy a városnak ismét van bolondja, de

ez a pizsamás falubolondja a neofeudalizmus bizonyítéka, ahol egy jó király uralkodik, merő véletlenségből.

– Nem azt bizonyítjuk, hogy ilyen is lehet?

– Lehetni lehetett, barátom, de csak bura alatt. Ez volt idáig, és most szépen felemeljük a burát.

Asztaltársam feljegyez valamit: „felemeljük a burát”. Tragédiájában fog majd szerepelni. De mit mondanak erre Pali és a többiek? Ha érdekel, menjek át a Hazai Tapírba, javasolja az újdonsült drámaíró, ott ülésezik a Homálybogozó Bizottság.

Zöld mezőben jövőfa

Az egész város részt vehetett Reformvár új címerének kialakításában. Közmegelégedésre szív alakja lett. A zöld mező Óvár színe, a fa is a régi címerből került át, de ebben mint jövőfa szerepel. Az évszámokkal jelzett múltba gyökerezik, ágai gyermekarcú napkorongokat tartanak az égbe, vagyis a jövőbe.

„Komoly kölcsönöket vettünk fel a jövőből, befektettük a múltat is a jelenbe. Az idő halad, meg kell kezdenünk törleszteni a kölcsönt”, medítál Pali az „összegzésen”, amelynek színhelye a Hazai Tapír, Reformvár legújabb kisvendéglője. (Bérbevevője egy váratlanul hazatelepült, Óvárról elszármazott dél-amerikás magyar.) Palival, a Mesterrel, Utó Pistával, Tamással, Katalinnal és a Homálybogozó Bizottság több tagjával üljük körül a „tanácskozássztalt”. „Mit tudnak felhozni Reformvár ellen?”, kérdezem a homálybogozókat. Azt, hogy Reformvár ugyan élő terepen folyó kísérlet, mégis több tekintetben *lombikkísérlet*, hiszen a kormány támogatja, ha nem is elsősorban pénzzel, de tekintélyével, így azok, akiknek nem teszik az, ami itt történik, vagy elmennek a városból, vagy hallgatnak, sokan „guggolva is kibírják ezt a kis időt, ami hátravan”. Csak a náluk jóval vékonyabb réteget jelentő konzervatívok érzékeltetik egyértelmű nyerseséggel „korlátainkat és korlátoltságunkat”. Pali és a Mester nem is tudja, mit szeretne jobban:

még nagyobb támogatást (főleg a megyétől), vagy éppen azt, hogy a kísérlet megrendelői ellenzéküket támogassák, akiknek (Pali mondja) kifejezetten hálásak lehetnek. Egy-két igen jól érvelő képviselőjüknek díjat is alapítana „ellenreformer” címmel. Mindketten egyetértenek abban, hogy a reformereknek állandóan bírálniuk kell önmagukat, akár Marx szerint a proletárforradalmaknak, amelyek „folyton megszakítják menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemáságát, gyengéit és gyatraságát”. Ami pedig az ellenreformereket és az ellenkező nézetű reformereket illeti, erről az a véleménye Palinak, hogy semmiképpen sem lehet őket, nézeteiket, véleményüket egyszerűen csak elvetni. Leninre hivatkozik, aki szerint egy filozófiai rendszert cáfolni nem egyszerűen azt jelenti, hogy elvetjük, hanem azt is, hogy használható elemeit továbbfejlesztjük, vagyis nem azt jelenti, hogy helyettesítjük egy másik, egy ellentétes rendszerrel, hanem azt, hogy belefoglaljuk valami magasabba. Még valami eszébe jut. Előre nevet, aztán mondja: „Rettenetesen nehéz ügy ez. Nemhiába mondta egyszer Tóni barátom, hogy ne búsuljak, még Isten országa sem megy nélkülnk, mert a hegyeket végül is nekünk kell elmozdítani, Isten csak elhitei velünk, hogy elmozdíthatjuk. Azt hiszem, igaza van. Itt viszont mindent nekünk kell elhitezni. Néha azt sem bánnám, ha Isten is besegítene.”

Arról faggatom őket, végül is mit jelent Reformvár, miféle művellet is Reformvár kitalálása, jövőjének megfogalmazása. Álmódzás? Rögtönzés? Tervezés? Utópia? „Kezdjük a hibáinkkal”, javasolja Pali, és máris sorolni kezdi: „Sok minden a képzelet szintjéről röppent fel, és, bizony, hamarosan leolvadtak az ötletek szárnyai, aztán puff. Sok esetben hiányzott a, hogy is nevezzem, a kronológiai híd. Megpróbáltunk átugratni az időn, amúgy rózsa-sándorosan: hiába. Szóval, miről is van szó? Kihagytuk a buliból F. Nagy Józsi bácsit, a népfőiskolát, sok fontos hagyományt, sok fontos nemzeti előzményt. Harmadik hiba, és ebben Tóni barátunk is ludas: túlságosan komolyan vettük, hogy az ember jó. Márpedig

az ember úgy jó, hogy gyarló, úgy jó, hogy rossz is. Nem terveztük meg gyarlóságainkból, erkölcsi fogyatékoságainkból következő kudarcainkat. Nem számoltunk például azzal, hogy hányféleképpen rontható el – feltéve, ha tényleg jó – az, amit csinálunk. A negyedik hiba: nem számoltunk azzal, hogy a megvalósuló, tehát szükségszerűen gyarló utópia olyanfajta ellenutópiákat is szülhet, mint Huxleyé, vagy Orwellé, de legalábbis utópiánk paródiáit. Nos, a Hülyeségeink című kiállítás erről mindannyiunkat meggyőzhetett, csak az a baj, hogy a legnagyobb hülyeségeinket valószínűleg még nem fedeztük fel, mert azok még illegalitásban vannak. „Én a legnagyobb hibáknak azt tartom”, fűzi hozzá Pista, „hogy nem számolunk eléggé az újabb és újabb szabad döntésekkel, ezektől a szabad döntésektől féltjük azt, amit kitaláltunk és felneveltünk, amit néha »bolondos« gyerekként dédelgetünk.” A Mester veszi át a szót: „Én nem utópiát csinálok, hanem tervezek. A tervezés pedig számomra nem más, mint a jelen kritikáját is jelentő diagnózison alapuló reális prognózis ötvözése az utópia ideáljával. Az utópia sem csupán szabad fantáziálást jelent számomra, hanem elsősorban normativitást, célrendszert, jövőképet.” Pista közbevág, jelezve, hogy egyetért: „Azt hiszem, egyikünknek sem az a célja, amikor tervez vagy utópizál, hogy konkrétan megmondja a jövőt, hanem erőlteti magát, hogy kreatív elképzelései legyenek felőle. Másképpen: amikor a jövővel foglalatatoskodik, kiteljesíti magát, önmagával lesz azonos, hiszen a jövő felé lendülés az ember lényegi sajátossága.” Tamásnak csak egy megjegyzése van: „Ezért oly fontos, hogy rettenetesen komolyan vegyük a jelent, vagyis hogy felelősen éljük meg a mostot, hogy legyen honnan előrelendülni, legyen miből kinőni. Szóval: egy jó minőségű jelenné váló múltból dobbantunk.”

A legnagyobb problémát az „országos rendszerhez” való alkalmazkodás jelenti – veszi át a szót a Mester. Az itt végzők furcsa viselkedése az egyetemi felvételikén, a reformvári politikai vezetők rendhagyó hozzászólásai a járási és a megyei értekezleteken, a Jövőkép című folyóirat iránti országos érdeklődés, a Reformvárra

költözni szándékozók hihetetlenül magas száma, megannyi figyelmeztető jelzés: itt valami másképpen alakul. Most tárgyalnak a kísérlet megrendelőivel, hogy az óvári járás reformvári járás lehessen, és az egész terület a kísérlet színhelyévé válhasson, ugyanis a bejárók már alaposan megfertőzték a tizenkilenc kisebb-nagyobb falut. Egyikükben-másikukban helyi kezdeményezésre reformvári szellemű intézkedések születtek, amelyeket „faluakármiken” hirdettek meg. Egy-két faluban már radikálisabb reformokon gondolkodnak, mint maguk a reformvári vezetők. Különösen a Reformváron tanuló középiskolások aktívak ebben a tekintetben, akik természetesen otthon alakítottak náluknál fiatalabbakból és idősebbekből is álló sejteket.

Ami viszont valóban ellenük szól, veszi át a szót a Mester, az az, hogy kellemes is, de kimerítő is új módon élni. Reformváron is szedett elég áldozatot, főleg az idősebbek köréből, az „újdonság-sokk”. A néha már túlzott szigorral formált viselkedési kultúra azokban is feszültséget okoz, akik egyébként őszinte hívei a reformvári kísérletnek. („Néha én előre befizettem volna büntetést, hogy jól kikáromkodjam magam”, árulja el az egyik homálybogozó.) A környezetőrök és a más területeken működő aktivisták néha túlságosan kemények, csendőrstílusban „nevelnek”, nem véletlen, hogy mindmáig ők a leggyakoribb figurái a Hableány kabaréinak. Még nagyobb baj az, hogy a leglelkesebb társadalmi munkások életszínvonala romlik, pedig környezetvédelmi, szociálpolitikai és kulturális tevékenységük a város számára jelentős mértékű anyagi megtakarítást jelent. A város vezetői most jutalmazásuk lehetőségén és módján gondolkoznak.

Jó, jó, de miből?, kérdezem, és jelzem, hogy nemcsak a romló életszínvonalú társadalmi munkások jutalmazására gondolok, hanem a beruházásokra (például az iskolavárakra), a borraivalós szakmákban dolgozók fizetésének emelésére, valamint általában mindarra, amibe ez az egész reform kerül. A Mester egy fiatal közgazdásznak, Hegedüs Lászlónak adja át a szót, aki elárulja a „titkot”: a városban működő üzemek és vállalatok *adójának* jelentős része

a városban maradhat, így áttértek a részleges önfinanszírozásra. Jóval kevesebb ez a pénz, mint amennyit szeretnének, s amennyi szükséges lenne ahhoz, hogy „Reformvár a talpáról a sarkára állhasson”, de jóval (kétszer-háromszor) több, mint a hasonló nagyságrendű városokban. Ha nő a bevétel, nő a város pénze is, kérdőzöm. Bólintanak, így igaz, és azt is hozzátesszük, hogy a növekvő bevétel arányában csökkentik a reformvári kísérlet szerény, de azért mégsem jelentéktelen központi támogatását. Adódnak azonban egyéb források is, ha nem is mesésen bő hozamúak. A kísérletben érdekeltek, ha akarják, anyagilag is támogathatják Reformvárt. A reformváriakra gondol?, kérdezem Hegedüs Lászlót. Most már rájuk is gondolhatunk, válaszol a Mester, és örömmel tájékoztat arról, hogy jó néhányan hoztak létre *alapítványt*, ösztöndíjat, és más módon is felhasználhatja a város a reformváriak tőkéjét, például *kötvények* és *részvények* formájában. Kiderül, amikor a „kísérletben érdekelteket” említette, nem a reformváriakra gondolt a közgazdász, hanem azokra a nem reformvári szervezetekre, kutatóintézetekre, vállalatokra, amelyek jelentős összegekkel támogatják a reformvári kísérletet, mert „élő kísérletnek” saját elképzeléseik, kutatásaik „ingyenlaboratóriumának”, vagy éppen „módszerbányának” tekintik, és az anyagi támogatás csereértékeként értékes „*módszercsomagok*” és „*valóságminták*” érkeznek akadémiai kutatóintézetekbe ugyanúgy, mint vállalati kutatóműhelyekbe. Ilyen csatornán érkezett Reformvárra a jelentős UNESCO-támogatás is. A reformvári vezetés egyik legnagyobb gondja most – természetesen a még mindig nem elég pénz előteremtése mellett – a reformvári költségvetés kimunkálásának társadalmiasítása, a lakosság bevonása annak eldöntésébe, hogy mire költsék azt, ami nagyobb részben immár közvetlenül is tőlük származik: munkájukból, adóikból, kölcsöneikből és adományaikból.

Az intézményes kereteket felváltó közösségi, társadalmi, „gebinés” tevékenységformák nemegyszer visszalépést jelentenek, olykor a művészi érték, olykor a hatókör tekintetében. Ugyanakkor Reformvár mindennapi és tágabb értelemben vett kulturális életére

is ugyanez jellemző, mint sportjára, ahol bevezették a teljes amatőriséget és a tömegsportra összpontosították az erőket, és mégsem mutatkozott számottevő visszaesés a megyei és az országos versenyeken részt vevő reformvári versenyzők eredményeiben. A részvétel tömegessége természetesen minden területen viszonylagos, veszi át a szót Pista barátom. Az erkélyszínházak nézői az éppen arra járókon és a házban lakókon kívül szinte kizárólag más erkélyszínházak társulatai. Sokan csak üzletet, sokan csak élvezetet, sokan csak átmeneti fellángolást látnak a reformvári kísérletben.

„Akkor jönnénk leginkább zavarba, ha megkérdeznék, mi az, ami az újból meggyökerezett”, szól közbe a Mester. Szerinte ennek az lenne a legjobb – de részéről egyáltalán nem óhajtott – próbája, ha holnaptól kezdve újból minden óvári módon menne. Akkor lehetne megfigyelni, mi az, amit már nehezen tudnának a régi módon csinálni. „Talán céljainknál és eredményeinknél is jobban jellemzi városunkat az, ami anélkül szűnt meg vagy épült le, hogy megszüntettük vagy korlátoztuk volna”, veti közbe Pali, és már sorolja is a példákat: Társadalmi Ünnepeket Rendező Iroda, hakni, művelődési központ, TIT, szexuális felvilágosítás, sokféle szeminárium, egy sereg bizottság, a főorvos úr, a főtisztelendő úr, a kezi-csókolom, a klubtanács, a könyvtári beiratkozási díj. Nem fogytak el, de jóval ritkébbak lettek a névtelen levelek.

„Szóval úgy gondolom, nem levetni, hanem újragombolni kell a szocializmust”, kezd bele egy újabb gondolatba Pali, amikor odalép valaki asztalunkhoz, és egy cédulát tesz elé. Mindjárt meg is tudjuk, ki mit üzent. A konzervatívok a Három Vadorzóból: elfogadták a kihívást, kiállnak a homálybogozók ellen arra a bizonyos, már régóta emlegetett labdarúgó-mérkőzésre. (Így tudom meg, hogy a konzervatívok között is vannak kétszer húsz percre végigküzdeni képes fiatalok.) Elvész a beszélgetés fonala, megoszlik a figyelem a csapat-összeállítás és más komoly kérdések között. Pali megpróbál mindenre figyelni, még az eléje is odarakott, óvári módra készült rántott „tapírtalpra” is. A Mester ugyan csendet kér, de hiába: véres viták folynak a felállás körül. Így csak nekem

szól az, amit mond: „A vaslánc olyan erős, mint a leggyengébb láncszeme. Hiába erősebbek erős láncszemeink, csaknem olyan szakadékonyak vagyunk, mint másféle láncok. Ha más nem is, de tanulságos epizód lehet Reformvár saját életünkben és történelmünkben.”

Egyedül megyek ki az állomásra, most már megpillantom a betonbarcikai csillagdat is, tudom már, hogy pávaőrök vigyázta királyi madár lépked a betonbarcikai játszókertben. Viszont most veszem csak észre, hogy ennek az állomásnak – akár a repülőtereknek – külön érkezési és indulási oldala van. Az érkezési oldalon belépő a régi Óvárt, az indulásin kilépő az ízléses tablókon Reformvárt láthatja, a szocializmus újragombolt változatát.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Varga Csaba

Reformvár reformra vár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Választás, önfeladás helyett

Nem akartam elmenekülni, de azért *menekültem*. Magam elől is. Félttem az önfeladástól. De vissza kívántam térni: *oda*, ahonnan most elrugaszkodtam.

Hónapok óta nem szerettem jómagamat, mert egyre csak vigyorgtam a bajokon. Leráztam az általam irányított művelődési intézmények problémáit. Kifáradtam, és kitértem a konfliktusok elől. Úgy éreztem, kiürültem; az sem érdekelt, hogy belefulladhatok hivatali szerepembe. Négy éve dolgoztam már a fővárosban *művelődésirányítóként*: gyönyörű íróasztal mellett csücsültem a tanácsházán, és legalább az illetékességi jogomat gyakoroltam. Sokszor kellett úgy döntenem, hogy feljebb már mindent eldöntöttek. Inkább a központi határozatokkal kényszerültem azonosulni, mint a hozzám tartozó intézmények – könyvtárak, művelődési házak, filmszínházak stb. – megoldhatatlannak vélt bajaival. Borzasztóan megviselt a rádöbbenés: nincs felelősségem, nincs, ami szorítson. Demoralizált a tudat: könnyedén dolgozhatok úgy, hogy a látszat szerint minden rendben legyen. Kezdetben még vigyáztam arra, hogy elképzeléseimet – nagyképpően mondva: reformprogramomat – ne adjam fel. Aztán észrevettem, hogy *feladtam*. Jómagam voltam gyenge: a napi harcocskák és a tehetetlenségi nyomatók felőröltek. Pedig valaha bennem egység volt Utópia és Konkrétia között – *utópián* azt a világot értem, ami egy emberöltő alatt elérhető. Amikor aztán bevonultam farmerben Konkrétia tanácsházára, rövidesen felbomlott a békés államszövetség: Utópia levált, eltűnt a szemem elől. Kiáltoztam én utána, de annyi ez, mint szakadékba zuhant gyerek után üvölni. Az a jövő, amit ismerni véltem, köddé foszlott.

A negyedik évben végképpen megcsömörlöttem szerepemről. De nem háritottam a világra a bajt, elsősorban azt kérdeztem, hogy mi a hiba *bennem*. Csak másodsorban érdekelt, hogy kudarcomból mennyi a szakma és a hivatal válsága. Jellemző a helyzetre, hogy egy baráti vitán ezzel a négy szóval jellemeztem magam: kielégítetlenség, utálat, félelem s álommaradék. Túlzásba vittem az önvádat? Mindenesetre érzékelttem: az *utópiától megfosztott ember* ronccsá válhat. A roncsoknak pedig az a sorsuk, hogy szeméttelre kerülnek.

Csütörtök délután volt. Álltam a Szt. István körúton, s arra gondoltam, hogy a relatív felfalta az abszolútumot, s elviselhetetlen az eszmények elvesztése. Terveimet úgy hagytam el, mint szórakozott ember a csomagjait. Nevetve fogalmaztam meg magamnak, hogy a progresszív taktikus átváltozott konzervatív taktikussá; éppen azzal sorolt be az állagvédő konzervatívok közé, hogy reformszándékokról belül is lemondott. Elfogadta a *vant* olyannak, amilyen. Talán még a konzervatívoknál is rosszabb, mert azok legalább csinálnak valamit: a fennálló állapotokat görcsösen féltik, védik. Az újtól is. Egy OFOTÉRT-kirakat tükrében néztem magam, azt az embert, akit már semmi nem hat meg, akinek semmi nem fáj, aki pontosan tudja, hogy mit nem lehet. Mert nincs rá pénz, nincs hozzá politikai akarat, vagy mert hiányzik a mozgósító jövőkép. S már ahhoz is kimerült, hogy *kétségbeessen!* Egész jól viseli, hogy hiányoznak belőle a vágyott erények: a szelídség, a szeretet, a hit, az akarat, a bölcsesség, a mozgásképeség. Értékrendválság is ez: először túlságosan sokat akart, most meg túlságosan becsmérli önmagát. Ám hiába élt álmok, nagy tervek vonzásában, ugyanakkor kifigyelte a mindennapi valóság némely törvényét. Annyira átlátott a szitán, hogy tudta: a szita lyukain nem bújhat át.

Ez a harminchárom éves népművelő a Szt. István körúton várt, nyárutón dideregve. Fázott önmagától. Látszólag annyira üres volt, hogy Konkrétia fővárosát is *idegennek* érezte. Nem látta a felhőket, s a Körút túlsó oldalát sem: maga elé bámult. Még az el-

vonuló nőket sem figyelte. De legfőbbképpen nem látta azt a *célt*, amiért négy éve elindult, s amiért diplomát szerzett.

Mosolygott azonban. Nem azért, mert erős volt, s nem azért, mert bízott bármiben is. Egyszerűen tudta: azért elveszni nem fog; ha betelt a pohár, dönteni fog. Annyira mégsem vált ronccsá, hogy legalább arra ne vállalkozzék, elfordítsa a kormánykereket. Jobbra vagy balra, de nem akárhova. Elhatároztam: megtekerem a kormányt! A hajó orra lassan, méltóságteljesen elfordult baljabbra. Konkrétia sziklás partjai eltűntek a látómezőmből, s mindjárt feltűntek Utópia távoli partjai. Aztán rögtön köd ereszkedett a hajó s az új partok közé. Mindegy. Megráztam fejemet: a hajóvízió szertefoszlott – ott álltam a Körúton, s egy diák hotdogot majszolt mellettem. De a kormányt már *elforgattam*.

A központi napilap hírei közt olvastam, hogy a jelenlegi viszonyok között feltehetően életfogytiglan vezetésre ítélt káderek, mint például jómagam, egyéves *reformvári ösztöndíjat* pályázhatnak meg, amelyet Reformvár hirdetett meg, hogy újra nyakig merüljenek a változó valóságba, természetesen a konkrétiai empiriába, ahol remélhetőleg feltöltődnek életes nedvekkkel, új gondolatokkal és szükségképpen megint észrevehetik, hogy Utópia igenis Konkrétiában van, legfeljebb számos világmagyarázó ismeretlen tartományba hazudja. A pályázat kapóra jött. Holott sejtettem, nem nekem van a legnagyobb szükségem arra, hogy a kanyarban – mint egy száguldó autó – *nekiütközzem* a szembejövő valóságnak. Az ösztöndíj azért is vonzott, mert vagy hat évvel ezelőtt magam is tagja voltam annak a stábnak, amely elkészítette a reformvári szociográfiát s a gyógymódként ajánlott reformprogramot. De annak idején nem költöztem le Reformvárra. A fővárosi tanácsházán szerettem volna *reformokat* elkezdeni.

A pályázat nekem most több volt, mint jó ürügy: oda akartam menekülni, ahol fásultságom talán elmúlhat, akaraterőm visszatérhet. Reformváron mindenekelőtt *magamat* szerettem volna rendbe tenni. Akkor is, ha esetleg a nagy reformvári álomból semmi nem sikerült. Megújulásomban azért is reménykedtem, mert Reformvár

mellett, Sajószabadiban tanácselnök volt legjobb egyetemi csoporttársam és barátom, aki a hírek szerint sokkal többre jutott, mint én a gyönyörűséges íróasztal mögött. Vele napokat s éjszakákat akartam átbeszélgetni.

Ahogy számítottam rá, előjáróim kétségek nélkül elhitték: nekem kell megmártózni az empiriában, nem nekik, hiszen eddig folyton én prüszköltem, hogy ők látják rosszul Konkrétia viszonyait. Azt hitték: végre elfogadtam álláspontjukat. Csak az bántott kicsit, hogy a pályázat másik feltételét nem teljesítettem; mármint azt, hogy helyemre emeljenek ki egy koncepciózus – mondhatom úgy: *utópiával bíró* – beosztottat. Elegük volt belőlem. A reformerfélekből.

Átlépés Utópiába

Amikor döntöttem, elkezdtem naplót írni. Ebben először is feladtam egy táviratot Macaulaynak és Sinkó Ervinnek: **URAK! MIELŐTT A VALÓSÁGBÓL ÁTLÉPNÉK EBBE AZ ELBESZÉLÉSBE, AVAGY KONKRÉTIÁBÓL UTÓPIÁBA, KÖZÖLNÖM KELL ÖNÖKKEL, HOGY UTÓPIA MIDDLESEXEN VAN! AZ ÁTLÉPÉS TEHÁT MESSZEMENŐEN LÁTSZÓLAGOS! STOP!**

A reformvári gyorsan

Nyertem, Reformvár ösztöndíjat adott. A vonaton nem csuklottam, úgy hittem, senki nem gondol rám a fővárosi tanácsházán. Lehet, hogy távozásom után egyáltalán nem hiányoztam? Én könnyen *elszakadtam* Konkrétiaától, úgy éreztem magam, mintha külföldre indulnék. A Kanári-szigetekre vagy legalábbis Târnovába. Elképzeltem: megnyomok egy gombot, az ülés hátrahanyatlik, s végre kényelmesen álmodozom. De az ülés karfáján nem volt gomb.

Azért – amennyire lehetett – hátradőltem, s arra gondoltam, hogy már egy vasúti *ülésreform* is lehetetlen.

Hónapok óta unatkoztam, miután csak rutinfeladataim voltak. Ettől eltompultam, belül is kiengedtem; tulajdonképpen élveztem, hogy nem akarok semmit. Ez is adna szabadságélményt?

Azért csináltam *valamit* a fővárosban. Pedig hivatalnokként úgy feleltem a művelődési intézményekért, hogy szigorúan tagja voltam egy jól kiépített mechanizmusnak. Ez az egyértelműen centralizált, központi határozatokat végrehajtó irányítási módszer az ötvenes évek első felében alakult ki. Azóta van, némi módosítással. Amikor beléptem az apparátusba, hamarosan kiderült, hogy *kilógok* a sorból, mert kollégáimnál jobban kijátszom az irányítási mechanizmust. Két évig dolgoztam egy kerületi művelődési házban, a hierarchikus rendszer legalsó pontján. Már ott s idejében megtanultam, hogy a hivatali hűséget, ha a hivatal nem működik megfelelően, tilos komolyan venni, mert ez a hűség (s a hivatalnok is) *neveltségessé* válik; ahhoz az eszményhez s programhoz kell hűségessnek lenni, amit a hivatalnak is szolgálnia kellene. Igen ám, de arra nem tanítottak meg, hogyan maradhatok hűséges a célokhoz, ha a nevezetes hivatal rendesen impotens, olyannyira, hogy még engem, az újító renitenst is megtűr. Néha még egyenesen *támogat* is. Az első egy-két évben nagyon vigyáztam arra, hogy az általam fontosnak tartott eszményeket képviseljem, és ennek érdekében félelem nélkül túlléptem a hatáskörömet, beleszóltam előljáróim s azok előljárói munkájába, szükségképpen meg-megkerültem a szolgálati utat, mert csak a hierarchia *csúcsán lévők* tudtak és mertek jól dönteni. Szinte ficáinkoltam – élvezve dinamizmusomat – a látszólag merev rendszer tiltó táblái között. De csak addig hagytak ugrálni, amíg fontos vagy fontosnak képzelt érdekeket nem sértettem meg. Ha például személyi változások készültek, a várhatóan feljebb lépők rögtön leállítottak minden kísérletet: nem kockáztattak, amíg az új kinevezést nem kapták meg. Az egyszemélyi vezetés helyett lehetőleg *kollektív* irányításra törekedtem, úgy, hogy saját döntéseimbe sokakat – intézményi vezetőket vagy helyette-

seiket – bevontam; a főnökeimnek készített előterjesztéseket sem mindig egyedül fogalmaztam meg. Az alávetettséget sem vettem komolyan: sem azt, hogy uralkodnak rajtam, sem azt, hogy én uralkodom. Nem hittem magam mindentudónak, nem gondoltam, hogy folyton jól döntök, s szándékaimat – ez ment a legnehezebben – igyekeztem *nem ráerőltetni* a beosztottakra. S automatikusan nem hajtottam végre minden központi utasítást. A munkaidőt nem mindig tartottam be, volt úgy, hogy hamarabb bejöttem, később mentem, de közben órákra eltűntem, például a könyvtárban jegyzeteltem. Legnagyobb hibám talán az volt, hogy a ranglétrán nem akartam feljebb kerülni, fűtültem a magasabb státusra, így ennek érdekében nem taktikáztam, nem nyaltam, sem rossz alkukat nem kötöttem. Jó *móka* volt. Tisztes *munka*. Mégis *megbuktam*.

Megbuktam, mert a hivatalban hiába slalomoztam, a bürokratikus mechanizmus kinevetett a végén: látszólag sok mindent másképpen csináltam, de a lényeges pontokon nem változtathattam. *Nem ment* a dolog. Ezért tanulmányt írtam a fővárosi művelődési házakról, de gyökeresen ettől sem módosulhatott semmi. A tanácsnál hiába győztem meg főnökeimet olykor, ha ők már nem akarták meggyőzni saját feletteseiket. A kapott utasításokat engedelmesen végrehajtották, akár ellenem is. Vezetőim között csak *egy-két* olyan emberre akadtam, akik eleve nyitottak voltak, az öniszervezésnél többet törődtek a bajok orvoslásával, akik néha közvetlen érdekeik ellenére is támogattak szerény kísérleteket. Például a képkölcsönzést, a lakásszínházat vagy a könyvtárosok olvasótáborát. A nagyobb vállalkozások *zátonyra* futottak: hiába szerettem volna egy-egy művelődési házat vagy filmszínházat kiadni – vagy részben kiadni – a környéken élő állampolgároknak. Nem engedték. Vagy azt sem tudtam elérni, hogy jeles fiatal írók s történészek heti egy-egy alkalommal irodalom- vagy történelemórákat tartsanak az általános iskolákban, holott a fővárosban több mint kétszáz általános iskolai tanár hiányzott az oktatási intézményekből. Nem engedték, hogy a képesítés nélküliek helyett „külsős tanárok” neveljenek. Egy idő után aztán *belesavanyodtam* a helyzetbe; dühöngtem, ver-

gődtem s feladtam. Ahelyett hogy jobban felismertem volna a viszonyok természetét.

Amikor meg valamennyire felmértem az állapotokat, előbb-utóbb nyilvánvalóan beláttam, hogy egyedül csak egyéni kvalitásomat igazolhatom, de a lényeges folyamatokon nem foghatok ki. Minél ügyesebben karikáztam a közigazgatási mechanizmus útvesztői között, a velem szembeni *tolerancia* annál jobban csökkent. Már nem lelkesedtek értem. Nem osztottak jutalmakat. A hátam mögött tartós vádakkal illettek. Ugyanakkor a hivatal vezetői kisebb-nagyobb *reformokat* latolgattak, mert a szaporodó konfliktusokat el akarták kerülni. De vártak a Minisztertanácsra. Nekem már nem volt kedvem várni. Lehet, hogy Széchenyi engem is – mint Bezerédi Istvánt – idő előtti pisztolyelsütéssel vádolt volna.

Négy évig dolgoztam a közigazgatásban; sokáig anélkül, hogy legalább *gondolkodtam* volna szükséges közigazgatási reformokon. Hallottam róla, hogy kormánybizottságot terveznek felállítani, amely összefogná az újabb közigazgatási korszerűsítés munkálatait. De arra nem számíthattam, hogy engem is bevonnak ebbe a kormánybizottságba.

Átszállás után vonatom befutott Reformvárra, ahol a pályaudvar éppen olyan *ósvi* volt, mint sokfelé ebben a szép hazában. De a restiben ugyanolyan főtt kolbászt mértek, mint akárhol: ez megnyugtató. Az emberek éppen úgy bőröndökkel – s már nem batyukkal – jöttek a vonatokhoz, s a felszállásnál ugyanúgy tolakodtak, mint a fővárosban. A lefojtott erőszak nem tűnt kisebbnek. Az állomás előtti buszforduló olyan volt, mint egy *félretaposott* cipő: a járdaszegélyt megnyomorították a kanyarodó nagy autóbuszok. Én azonban megint mosolyogtam, mert megláttam a piros kerékpárokat.

A szabad ismerkedés kocsmája

A Reformvárra érkező utas a – lakatot nem ismerő – kerékpárkölcsönzőből ingyen vehet ki egy biciklit. Később még azt is megtudtam, hogy a városi tanács száz piros kerékpárt vásárolt, majd ebből húszat (egy évvel később) kékre festetett, hogy ne legyen mindegyik azonos színű, közben a kisváros öt különböző pontján egyszerű kerékpárparkolók épültek, ahonnan *bárki bármikor* kitolhat egyet és a városban *bármennyit* mehet vele, de útja végén köteles valamegyik „bicikliállomáson” letenni. Két és fél év alatt kettő veszett el véglegesen s három ment tönkre. A kerékpárokat a fizető autóparkolók jegyszedői figyelik és ők végzik el a kisebb javításokat is szerény juttatásért. Tetszett nekem a dolog. Rögtön kivettem egy piros biciklit, felültem rá, és kipróbáltam, hogy tudok-e még elengedett kormánnyal menni. *Tudtam.*

Minden rendben. Még nem öregszen nagyon. A hátsó csomagtartón ott imbolygott egyetlen bőröndöm.

A vasútállomáson hivatalos fogadók nem vártak. Nem is hiányzott. A meghívólevélben értesítettek, hogy az Ezeremester Tólaki Ábris utcában lakom majd, ahol bizonyos Tólaki Péter lesz a vendéglátóm, aki a várostól nem fogad el pénzt elszállásolásomért. El is karikáztam az Ezeremester utcába – az utca nevét önkéntelenül rövidítettem, mint annyian mások. A kertes családi ház kapujában újabb levél várt, ebből már azt is megtudtam, hogy először a *Homálybogozó Bizottságnál* kell jelentkeznem. Vendéglátóim dolgoztak, de a levélben lerajzolták, melyik lesz a szobám. Rögtön beköltöztem, lezuhanyoztam, és aztán nekivágtam a városnak. A piros biciklin.

Hat éve nem jártam itt, és sokat is felejtettem. De azért éreztem, hogy *merre* kell menni. Más utazásaimból tudtam, hogy szinte minden új helyen, néhány óra múlva elővesz az egyedüllét, és akkor legfőbb kívánságom az, hogy találjak egy-két olyan embert, akivel szóba lehet állni, mint régi barátokkal. A főtér előtti Dínomdánom téren, ahol szabadtéri színpad is van, megszólítottam három gim-

nazistát: két lányt s egy fiút. Nem lepődtek meg. Az úttest szélén tereferéltünk, kifaggattak, hogy miért jöttem a városba, aztán vigasztaltak, hogy nincs okom csüggedni, mert Reformvár ugyan még kicsit *poros fészek*, de azért némely dolog *változott*. A vasútállomáson tényleg tiszta a vécé, s Molnár néniről, a takarítónőről utcát neveztek el. A környezetszennyeződés valóban kisebb, ám a durva szavakkal végül is nem bánt el a törvény s a büntetés. Az OFOTÉRT-szakkolt azóta is Pápaszem-üzlet, s az új könyváruda – Kármán Józsefre emlékezve – „A nemzet csinosodása” nevet kapta; a reformváriak viszont Könyvfogadónak hívják, mert benne le is lehet ülni és üdítő italokat is mérnek.

A Matuzsálem kávéházból a szabad ismerkedés kocsmája lett, ahol egyáltalán nem tilos más asztalához leülni és nyíltan megkérdezni, hogy a másiknak van-e kedve társalogni. Nem pusztultak ki a pávák sem, s nem lankadnak a pávaőrök, sőt újabban hattyúk is vannak a betonbarcikai játszókertben. Az apácák vezette Pihe-nőbe az ország másik feléből is jelentkeznek betegek, mert szeretnének szeretetben meghalni. Az új közintézmények falát már nem tekintik kifestőkönyvnek; Pali, az egykori első titkár most iskolaigazgató, az ő iskolájában egyszerűen fehérek a falak. A csövesek munkásszállássá átalakított zsinagógaépületében kézműves műhelyt rendeztek be, ahol egyedi bútorokat – asztalokat, székeket, könyvespolcokat – gyártanak elviselhető áron. Az öreg konzervatívoknak – avagy Betonbarcika hőseinek – családot alapító gyermekei egy-két kivétellel az újonnan épülő kollektív házakba költöznek. A helyi tv-adó változatlanul a nyilvánosság elé viszi a reformvári problémákat, a közérdekű javaslatokat, és helyszíni tudósítást ad a döntésekről. Az emberek sok mindent láthatnak, de valahogy már *keveslik* a látás jogát; nemcsak nézni szeretnék az eseményeket, hanem jobban s közvetlenül (vagy legalább megfoghatóbban) alakítani.

Ami most következik, az nemcsak a három gimnazista véleménye, inkább az első hónap tapasztalata. Kellemes változások tehát voltak s vannak Reformváron, csakogy közben új *hiányok* s új

igények fogalmazódtak meg. Attól, hogy ennyi minden történt, tisztult a levegő. Egyáltalán: lehet lélegezni. Ahogy egy könyvtáros mondta: reggel van miért felkelni. Meglehetősen sok állampolgár érzi, hogy ezt vagy azt lehet csinálni – és nemcsak a gazdaságban. A tompító befülledtség fel-felszakadt, most már az jelent gondot, hogy a szabadabb terepen ki *mit* tegyen, ám az első évek boldog mámore megfogyatkozott, mert az eredmények természetessé s hétköznapivá váltak. Annak már senki nem örül, hogy a tanácselnök bejár a Hazai Tapírba és szinte mindenkivel vitatkozik, tanakodik. Tamás jelentette ki egyszer nevetve: rendjén való, hogy a hatalom látszólag alászáll, amint az is oké, hogy az állampolgár bekopoghat a hatalom kapuján. Hat évvel ezelőtt Reformvár felett viharfelhők keringtek – ezek most a szemhatárra húzódtak felre; a frissítő záporok is lemosták a poros középületek homlokzatát. De hogyan *tovább*?

Az utóbbi években kevesebb a látványos változás, sokkal több a félhangos, hangos töprengés, Reformvár lehiggadt, a kávéházak is békésebbek, elmúlt a „reformkor” hangulata, pedig a reformkor igazából most kezdődhet. Nincs annyi erkélyszínház sem, de a legjobbak – köztük a csepűragók is – átfogó reformokon gondolkodnak. Eötvös szavával élve: *gyökeres* reformokon. Az „össznépi” ötletfiadzás alábbhagyott, a városi akármifórumok is unalmasabbak, viszont a tudástárban rendszeresen összeülnek a reformerek, s keményen dolgoznak a különböző *reformjavallatokon*.

Szerencsére múltóban vannak a – gyakran ki nem mondott – félelmek. Annak idején elég sokan tartottak attól, hogy a társadalmi kísérlet miatt Reformváron előbb-utóbb felborul a különben kicentizett rend. *Nem borult fel*.

Nem tört ki semmilyen lázadás, sem a maradék dogmatikusok, sem az ellenzékiiséggel gyanúsítottak nem csináltak perpatvart. A főtér kirakatait sem törték be – még az elszánt tolvajok sem. Mindenfelé nagyobb a *bizalom*, a pártvezetés tekintélye nőtt, noha a társadalmi hiányokat szélesebb körben látják. Egyértelműen sikere volt annak, hogy a vezetők a feladatot s a felelősséget megosztották,

bár a hatalommegosztás miatti örömhullámszél már elült; néhányan azért panaszkodnak, hogy nagyon nyomja a vállukat a *felelősség*. Láthatatlanban vagy ok nélkül már nem szidhatók a vezetők. S hiába szeretnék néhányan – a változások nem maradtak félbe. Reformvár hozzálát az *újabb* (vagy az igazi?) reformokhoz.

Persze kevesebb az egyértelműség, jóval több a talán. Elfogytak a biztos új utak. Mintegy három-négyszáz emberből áll az a csoport, amely a legintenzívebben akarta s indította a megújulásokat; ám ők is tudomásul veszik, hogy a könnyű reformok ideje elmúlt. Az első három évben mindazt megváltoztatták, amit viszonylag *egyszerűbb* volt, csak hogy vége ennek a felszabadult reformizálásnak.

Odáig minden ment, mint a karikacsapás, hogy az új címet megtervezték vagy eltörölték a könyvtári beiratkozási díjat. Nehézség nélkül megszüntethették a KISZ-t, mert politikai engedélyük volt rá – csak hogy hogyan működjenek a sejtek s hogyan koordinálják az ifjúsági szervezeteket úgy, hogy a korábbinál önállóbban létezzenek, ugyanakkor értékközpontúbban neveljenek? Végére eljött az a reformvári „pillanat”, amikor *egészen* is gondolkodni kell: mi az egyáltalán, hogy város?, milyen legyen építészetileg a települési struktúra?, hogyan működhet normálisan egy város társadalma? Vagy egy másik „egyszerű” kérdés: az irányítás miképpen válhat hatékonyabbá?

Hogy továbbra is mennyi minden *mozog*, azt jól jellemzi, hogy újabb spontán változások (és vállalkozások) indultak meg. De ezek már nem váltottak ki akkora érdeklődést, mint a legelső – és még hihetetlennek tűnő! – reformok. Egyre természetesebb, hogy valami mindig *más* lesz. A kollektív házakban például bevezették a kék betűs ünnepeket: ezek nem az ország, nem a város, hanem a hat vagy tizenkét család *saját* ünnepei. Évente négy-öt szabad hétvégén másfél-két napos „örömunnepeket” szerveznek maguknak.

A három gimnazista búcsúzóul javasolta, hogy három hét múlva, az egyik kollektív ház 14. kék betűs-ünnepére menjek el. *Megígértem*, méghozzá szívesen. Majd arra gondoltam, hogy este feltétlenül

beülök a Matuzsálem eszpresszóba, barátkozni eddig még ismeretlen emberekkel. Előbb azonban várt a homálybagozók tisztas gyülekezete.

No, gyerünk. Amikor beléptem a *Hazai Tapírba*, a vendégek éppen egy mozgatható válaszfalat rángattak arrébb. Ebből láttam, hogy a boksok nagysága tetszés szerint növelhető, és körjük a térelválasztó elemekből „védőfalat” lehet húzni. De nem azért, hogy elkülönüljenek. Egy zártabb, otthonosabb térben meghittebb a beszélgetés. A vendéglő vezetője, a Rézbőrű – így nevezték el a hazatért „amerikás magyart” – előzékenyen odakísért a homálybagozók asztalához. Vagy tizenketten ülték körbe a söröskorsókkal teli asztalt. Volt bennem valami érthetetlen *szorongás*, zavartan foglaltam helyet Pali és Tamás között, kik egy-egy „általános” iskolát irányítottak a már európai hírűvé vált reformvári *iskolavárban*. Pali még emlékezett rám, barátian köszöntött. Fehér Károly – az új első titkár – azért megkérdezte, hogy hat vagy hét évvel ezelőtt én vettem-e részt a betonbarcikai szociográfiai vizsgálatban. Asztalunkhoz leült egy újabb szakállas férfi és a legtermészetesebb közvetlenséggel hozzám fordult: „Ön *Csengery Antal*?” A többiek nevettek. Aztán vagy háromnegyed órát faggattak a főváros művelődési állapotáról, különösen a kilencvenegy közművelődési intézményről. Ekkor az előbbi szakállas férfi – Péter, a karnagy – nekem szegezte a kérdést: zavarna-e, ha a városban *csak* Antalnak szólítanának. Tudtam már arról a szokásról, hogy Reformváron a vezetőket és másokat is keresztnévükön hívják. Mégis azt feleltem, hogy jobban szeretném, ha a teljes nevemet ismernék. Péter örült a válaszonak, mert nem tetszett neki, hogy az emberek keresztnévükön szólítgatják egymást; szerinte nem ettől függ ember és ember között a *demokratikus* viszony. Azért nem haragudott, ha valaki „lepéterezte”.

Az új első titkár, ki Betonbarcikán született s sokáig közigazdászként dolgozott, legjobban arra volt kíváncsi, hogy *mire* akarom használni az egyéves ösztöndíjat Reformváron? Kifejtettem nézeteimet. Eddig a közigazgatás szekértolója voltam, így először

is a *közigazgatás* reformja érdekelt. Mivel a művelődés, a nevelés a szakterületem, nagyon izgat az itteni *művelődési* reform, ezen belül az iskolavár ugyanúgy, mint a közművelődési megújulás. De az egy év alatt szeretnék nyitni: foglalkozni például a *gazdasági* reformmal, a vállalati belső mechanizmus változásaival. Sokat hallottam a reformvári Énházról, és tanulmányt írtam az emberek (elmaradó?) önreformjáról, így többet szeretnék tudni egy valóságos *személyiség*reform esélyeiről. Az egy év alatt jó lenne megfigyelni: miképpen folytatódott a reformvári *nyilvánosság*reform, s elmegyek majd a szomszédos Sajószabadiba, ahol régóta ismerem a tanácselnököt, aki reális beszámolót adhat a lehetséges *falureform*ról. Végül keresem arra a kérdésre a választ, hogy ezekből a részváltoztatásokból mennyire állt össze egy *komplex* reform. Adtam hát magamnak feladatot; talán többet is, mint kellene.

Csend fogadta terveim ismertetését. Lehet, hogy nem vártak tőlem ennyit? Vagy olyan problémákat feszegetek, amelyekre ők sem tudnak megoldást? Esetleg félnek ettől a kérdéstől: *reformvár-e Reformvár?*

Pali megfontoltnak tűnt; sőt egyenesnek. Annyit felelt, hogy szerinte meghökkentően sokat akarok, de határozottan támogatja, hogy a városról átfogó s kritikus képet szerezzek. Nyugodtan tegyem fel a kérdést, mondta, hogy történt-e valami *lényeges* Reformváron. Mosolyogva fejtegette, hogy sokak szemében ők praktikus városférfiak, mert állítólag „csak” egyszerű, praktikus reformokat vezettek be, s nem néztek szembe a legnehezebb elméleti és gyakorlati problémákkal: az emberek hol és milyen *munkát* végeznek?, mit és mennyit keresnek, *fogyasztanak?*, hol laknak és milyen *értékek* szerint élnek?, sikerül-e elindulni az önszervező társadalom felé? Ezért nem nevezhetők ők igazi reformereknek vagy reformer országférfiaknak, hiszen a mindennapi élet radikális reformját úgy képzelik el és úgy is kísérelték meg, hogy az alapvető gazdasági, társadalmi régiókban semmit sem mozdítottak meg?

Nem kerülhetjük meg ezeket a – különben nem szentségtörő – kérdéseket, állította Pali. Nem is akarjuk, mondták többen. Meg-

nyugtató, hogy a homálybogozók nem kívánják rózsaszínben látni világukat.

Annyit még elmondtam, hogy Reformváron nemcsak megfigyelni szeretnék, hanem – amennyire lehet – személyesen *részt venni* a mindennapi munkában. Nem vagyok előkelő idegen, s kevés nekem az együttérző szurkoló szerepe is. Ezért valamelyik reform tervezésébe bekapcsolódnék, ha lehet, vagy egy-két hónapig örömmel dolgoznék az Énházban, esetleg szerkeszteném az egyik helyi televízióműsort, ha megbíznak vele. Arról nem beszélve, hogy az iskola-
várban óraadóként – akár már holnaptól – közreműködnék. Felajánlásomat, meglepetésemre, természetesnek vették, Pali és Tamás mindjárt megállapodott velem, hogy egy-egy osztályban világmagyarázat-órákat tartok majd. Szorongásom közben észrevétlenül *elmúlt*, megint úgy éreztem magam, mint hat évvel ezelőtt Betonbarcikán: otthon vagyok. Azért a kételyemet sem felejtettem el, mert volt ez már egyszer-kétszer így, és mégis borzasztóan csalódnom kellett.

A Matuzsáleben nem öregek ültek, fiatalok sem sokan. Ahogy körbepillantottam, elsősorban az én *generációm*at láttam. Felöltött bennem: csak nem mi vagyunk a legmagányosabbak? Vagy már és még merünk nyíltan társakat keresni?

Magam sem tudtam, hogy miért: két *közgazdász* mellé ültem le, mint utólag kiderült. Valahogy csak más világ ez a Reformvár, mert öt perc sem telt bele, és tényleg úgy beszélgettünk, mintha együtt jártunk volna Harkovba, az egyetemre. Mert ők oda jártak. Vagy én voltam most mindenre nyitott és könnyen barátkozó? Már nem tudom, hogyan, de a *népfront* került szóba, s Hegedüs László – az egyik közgazdász – Lukács Györgyöt idézte, aki szerint a *népfront védekező* taktika, legalábbis az volt a spanyol polgárháború idején. Á, nálunk még *az sem*, dohogtam. Erre a másik közgazdász, Bogár Zoltán vagy másfél órát beszélt a népfrontról, szokatlanul indulatosan. Monológját másnap megpróbáltam rekonstruálni a naplómban. Amit mondott, az főleg Betonbarcikára, de részben Reformvárra is vonatkozott.

Íme, a „kitörése”: *Sokra* szántam a népfrontot, s nem azért, mert nem tartozom sehova; tagja vagyok a kommunista pártnak. Csakhogy arra gondoltam, a javuló állami kormányzáshoz javuló *társadalmi* ellenőrzés kell. De aztán a népfronttól dührohamot kaptam, ha eszembe jutott, vagy egyszerűen remegni kezdett a gyomrom. A városi népfrontmunka ugyanis nem volt egyéb, mint *lát-szat*gyártás, huzamos cselekvőképtelenség; a teljes impotencia a tanácsi városkormányzáshoz képest is. Pedig engem már tíz évvel ezelőtt is azzal jellemeztek, hogy azonos vagyok a népfronttal, mert valóban megpróbáltam a népfrontban is népfrontlobogó alatt *dolgozni*. Hangsúlyozom: csak megpróbáltam. Ennyit lehetett. A városi bizottság művelődési munkacsoportjába két barátom hívatott meg, azzal a felkiáltással, hogy szükség van egy közgazdászra is olyanra, aki nem szakbarbár. Hát jó: komolyan vettük önmagukat és (látszólagos?) társadalmi szerepünket. Lényegében csak annyit tűztünk ki célul, hogy szorgalmazzuk a kultúra demokratizálását avagy társadalmasítását. De nemcsak szép szavakkal, ahogy a népfront tette. Kitaláltunk némely nem is olyan nagyon új művelődési műfajt. Akkoriban ezek országosan is futottak mint jeles kezdeményezések, ilyen volt a művelődési munkaközösség vagy az olvasóköör és a népfőiskola, amelyet igyekeztünk feltámasztani. Ezek gyönyörűen *megfulladtak* a népfront mocsarában. Aztán ott volt az olvasótábor, amelyet néhány fiatal értelmiségi szinte a testével fedezett; ezt a mozgalmat megszüntetni nem akarták és nem is tudták, csak „átnevelni”, kordában tartani, hogy ne foglalkozzon lényeges történelmi, társadalmi vagy szellemi problémákkal.

Tíz éve vagyok tagja ennek a művelődési munkacsoportnak. A város közművelődését *önállóan* nem értékelhettük, intézményesen bírálatot nem fogalmazhattunk meg; átfogó javaslatokat sem tehetünk. Azért évente szerveztünk két-három olvasótábort, segítettünk – amíg lehetett – művelődési közösségeket, szóban támogattunk spontán kulturális csoportokat. De a népfrontban *közütalatnak* örvendtünk. Először is azért, mert folyton megmondtuk, hogy a népfront kisstíliú, *tehetetlen*, s nem akar többet, mint látszat szerint

létezni, s ezzel a párt politikai igényeinek sem tesz eleget. Másodszor azért, mert még visszafogott aktivitásunkat sem tudták elviselni; még azt is nehezen tűrték, hogy *véleményt* mondtunk például a városfejlesztésről, a városkép alakulásáról. Harmadszor azért, mert néhány állításunk, elképzelésünk nem tetszett a város vezetőinek, vagy csak valamelyik tanácsi illetékesnek, s az olvasótáborok programjától – többek között – permanensen *féltek*. Ok nélkül természetesen. Tehát arról szó sem lehetett, hogy hátrányok nélkül ragaszkodhattunk véleményeinkhez vagy terveinkhez, holott azok a szocialista társadalom érdekeit szolgálták. A népfrontbizottság mint politikai intézmény s a népfronttitkár mint alkalmazott politikus tökéletesen *függött* a városi pártbizottságtól és tanácsvezetéstől. Ezek nemtetszése egyenlő volt a direkt tiltással – azaz a népfrontbizottság és a városi tanács között a valóságos politikai *egyenlőség* nem alakulhatott ki. A városi népfronttitkár egy Kanász József nevű ember volt, talán jobb sorsra érdemes káder, aki aligha állt ki mellettünk, legfeljebb ímmel-ámmal, noha feltehetően tudta, hogy jó ügyeket képviselünk. Ránk haragudott azért, ha miattunk *őt* figyelmeztették; ő támogatott volna minket, ha ezért *őt* támogatják. Valószínűleg volt saját véleménye, ám jobban törődött karrierjével, mint a népfront feladataival. Egyszer elszólta magát: ha senki nem akar semmit, még béke van, ha a dolgok nem mennek túl jól, megmagyarázható, ha azonban hallatjuk hangunkat, *ellenkezést* váltunk ki. Szép utópia volt – a népfrontból nézve különösen – a vita és érvelés útján való hatalomgyakorlás. Értettük hát Kanász helyzetét, mégsem ölelhattük keblünkre.

Rohadt állapot volt ez. Nem tudtuk, hogy mit csináljunk. *Hagyjuk* ott a fenébe a népfrontot, mert nem érdemes tönkremennünk miatta? Többször elhatároztuk ezt, de nem tehattük meg, mert túl sokan ünnepezték volna távozásunkat. Mégis volt, aki feladta: nem törődtek vele. Tudtuk, ha kilépnénk a munkacsoportból, Kanász is boldog lenne, mert helyünkre engedelmes, szófogadó kádereket szervezne be. Ezt az örömet nem szerezhettük meg neki. A harcot azért sem adhattuk fel, mert az elkezdett – bár szerény – vállalko-

zásokat is *félbehagyták* volna. (Elég csak engedni, hogy a dolgok elakadjanak.) Mit tehettünk hát? Egy másik népfront nem működött, ahol közösségi művelődést ápoló programunkat valóra válthatnánk, vagy ahol legalább a népfronttitkár önkényesen nem változtathatja meg a népfronttestület döntéseit. Kanász esetleges leváltásáért felesleges volt küzdenünk, mert nála kvalitásosabb, nagyobb politikai kurázsival rendelkező titkárt nem hoztak volna, és ettől a népfront szerepe, funkciója *nem módosulna* a város politikai struktúrájában. Így *se maradni, se otthagyni* nem lehetett.

Kiút nem látszott. Dühöngtünk, prüszköltünk, törvényekre hivatkoztunk, mosolyogva érveltünk, mindhiába. Így amikor a reformvári kísérlet keretében – a Hazafias Népfront Országos Tanácsának engedélyével – a helyi népfrontot *megszüntették*, tapsoltunk. Kanász visszament a megyei laphoz újságírónak. De nem annak örültünk, hogy tőle végre megszabadultunk, hanem annak, hogy más politikai helyzetbe kerültünk. Kedden mondták ki a népfront megszűnését, mi már szerdán kértük a népfront megalakítását.

Mielőtt Bogár Zoltán elmondta volna az új népfrontkoncepciót, Hegedüs László újra Lukácsra hivatkozott, mondván, hogy a spanyol polgárháború idején is a népfront azért volt *védekező* taktika, mert annyira heterogénné vált a társadalmi, politikai mező, hogy elképzelhetetlennek látszott egy *offenzív* taktika: az elérendő célok szabatos megfogalmazása, világos kidolgozása, valamint a hozzájuk vezető módok és utak megjelölése. Ez lenne a feladat? De a betonbarcikai népfront csak *elhárító* taktikát folytatott, s az offenzív taktikára nem is érezte feljogosítva magát. Lehet, hogy a népfront eleve csak egyeztető, védekező szervezet, mert „csak” a pártonkívülieket fogta össze? Ha a kommunista párt már lényegében néppárt, felelte Bogár Zoltán, akkor a népfront is lehet *népfront*, amely a kommunistákat s az egész társadalom érdekeit képviseli. Hegedüs László szerint a lényeg túlmutat Lukács idézett gondolatain: ma a népfront nemcsak azért lehet offenzív cselekvés, mert a politikai mező esetleg jobban áttekinthető, hanem mindenekelőtt azért, mert Marx és Engels szellemében a munkásosztály ki-

zárólagos hatalomgyakorlásától eljutunk a szövetséges, népi hatalomgyakorlásig. Ettől válhat a kommunista párt is néppárttá.

Úgy váltunk el éjfél után, hogy a következő napokban folytatjuk a gondolatcserét, mert meghívtak abba a *műtrágyagyárba*, ahol közgazdászként dolgoztak. Majdnem elkísértek addig az Ezermester utcai házig, ahol az előszobában égve hagyták nekem a lámpát, hogy betaláljak az ágyamig.

Vérmes reményű lennék?

„VÉRMES REMÉNYŰNEK MONDASZ! ÉPPEN NEM VAGYOK AZ. INKÁBB LÁTOM A NEHÉZSÉGEKET, MINT SOK MÁS. DE NEM IGNORÁLOM A HAZAFIAI TÖREKVÉSEKET S TELJES MÉRTÉKÉBEN ÉRZEM A FELELŐSSÉG ROPPANT TERHÉT, MELY REÁNK HÁRULNA, HA A MI POLITIKAI HIBÁNK KÖVETKEZTÉBEN MÚLNÉK EL MINDEN EREDMÉNY NÉLKÜL A JÓ ALKALOM.” (Részlet Csengery Antal leveléből, amelyet bátyjához, Csengery Imréhez írt 1865. szeptember 29-én.)

Társadalmilag ellenőrzött és szabályozott gazdaság

A középosztály nem marad le a jövőről, s azért nem tartható konzervatívnak, mert kiegyensúlyozott otthonához ragaszkodik, mondta nem sokkal megérkezésem után Tólaki Péter, aki régi nagy múltú kereskedőcsaládból származott. Vendéglátóm – a nem várt – nyugdíj előtt állt, a városi tanács adócsoportjánál is közel huszonöt évet töltött el. Évtizedek óta ketten éltek feleségével, aki vezető óvónő volt a település legöregebb óvodájában. Miután megismerkedtünk, minden reggel *három* személyre terítettek az ebédlőnek használt tágas, egyik oldalán csupa üveg előszobában. Eleinte szabadkoztam, aztán örültem, hogy befogadtak, szinte családtagnak. A kapkodás nélküli reggelizés jó alkalom volt arra, hogy az elmúlt nap friss

élményeit megosszam Tólaki Péterrel, aki *kétellyel*, de nem ellen-ségesen figyelte a reformvári fejleményeket. Palit, már középosztály-beli múltja miatt is, eleve szerette, de a többiek közül némelyeket nem elég műveltnek, s divatembernek tartott. A lényegben azon-ban megegyeztünk: Reformvár *reformra vár*. Még hozzá folyton ismétlődő, megújuló reformokra. A mindennapi élet radikális re-formja nemcsak a gazdasági s társadalmi alapreformokat igényli, szerinte is, hanem az életforma s kultúra reformjának következetes folytatását. Tagadhatatlan, hogy az egyik történelmi fordulópont 1966–1968 volt, amikor a lehetőleg mindenbe beavatkozó állam felismerte, hogy a közvetlen, utasítás jellegű beavatkozások általá-nossá válása *gátolta* a legszentebbeknek tartott gazdasági és társa-dalmi elképzelések megvalósulását. Az akkor körvonalazott, szán-dékában radikális reform a totális beavatkozási, mégsem kellően hatékony politika helyett a gazdasági *szabályzókkal* irányított vállala-tati önállóságot és teljesítménynövelést tűzte ki célul. Jelentős lépés volt ez, és kezdetben komoly eredmények születtek.

Csakhogy a vállalati önállóság lényegében utópia maradt, hiszen a központi döntések száma, intenzitása növekedett, a beavatkozó állam sok tekintetben erősítette pozícióit, mert a reform a gazdaság szervezeti rendjét, megkövesedett struktúráját *érintetlenül* hagyta; a hierarchikus irányítási rendszer nem vagy alig változott, mert a gazdaságban sem indult meg a társadalmi avagy struktúraátalakí-tó reform. Ebből következik, hogy az 1968-ban meghirdetett meg-újulás nem nagyon váltotta be a reményeket, mert a gazdasági re-form újrakezdése is csak tíz év múlva kapott politikai jóváhagyást. A gyökeres reform már attól radikális lenne, hogy a szükségszerűen következő lépéseket *nem halasztja* el?

A kormány azért támogatja s azért nem fújja le a reformvári kísérletet, noha a kormányon belül is vannak ellenzői, mert egy-részt elemi *tapasztalatokat* szerez a tervezett társadalmi, kulturális reformhoz, másrészt Reformvár eddig arra is *példát* mutat, amit permanens újragondolásnak vagy a szocializmus permanens újra-gombolásának hívnak. Reformvár így van – és még lehet. Ám a

városnak nem a neofeudalizmust idéző pizsamás bolond, sem a Palinak hívott szocialista Apolló, de nem is a még legalább három-négyezer fizikai munkás s nem a fejlődő demokráciát csak részben igazoló helyi televízióadás a jelképe. Hanem a viszonylag teljes, intenzív, *radikális reform* szándéka, fokozatos bevezetése és megmegújuló gyakorlata. Egy reform, amelyet alulról vagy alulról is kezdeményeznek és amelyet felülről egészében – bár nem fenntartások nélkül – támogatnak; centralizált reform ez is, csak a centrumot *egyszerre* tartják kézben az állam s a reformvári társadalmat képviselő társadalmi szervezetek. A jelenlegi társadalomirányítási szisztémában csak felülről indulhat reform, de a változások alapjaiban deformálódának, ha a kihívásra a mikrokörnyezet, a város lakossága elzárkózással vagy közömbösséggel válaszolna. Reformváron ez a „felül” nem egyéb, mint a pártbizottság, a tanács és a társadalmi testületek *együttése*. Ez a reform így egyszerre spontán s intézményesen szervezett, egyszerre támaszkodik a valós kollektív igényekre és a még nem meggyökeresedett új értékekre. Nemcsak hivatali, állami garanciái vannak, hanem szélesedő társadalmi egyetértést élvez. Lehet bízni egy valóságos társadalmi szerződés újrakötésében és fennmaradásában. Ez a törekvés nem elégszik meg a foltozó, vakoló, *konzervatív* reformmal, amely az egészen soha, mindössze a részeken, s inkább a felületen hajlandó változtatni, ugyanakkor nem feledkezik meg arról, hogy az egészet nem lehet egyszerre, totálisan felforgatva megreformálni. Csak részletekben, de intenzíven?

Reformvár eddig még jórészt járt utakon haladt, most kell rálépni a *járatlan* utakra vagy a ki nem taposott ösvényekre. A bizonytalansági tényezők várhatóan nem fogynak el, akár váratlanul meg is sokasodhatnak; nem elég, ha a reformok egyértelműek, problémák esetén egyértelműen *módosításra* szorulnak. Ezért a változások bevezetése után is elengedhetetlen a rendszeres, megalapozott intézményi s társadalmi kontroll. A szocialista Reformvár: az új idők új *dalai* ugyanúgy, mint az új világ új *akadályai*; mérsékeljük az illúziókat.

Az első két hónapban a legtöbb időmet a – harmincéves – műtrágyagyárban töltöttem, elsősorban Hegedüs László irodájában, ahol ideiglenesen bitorolhattam egy íróasztalt is. Helyfoglalásom mutatja, kinek a szemüvegén át láttam a műtrágyagyári reformot, amit egyébként Hegedüs László dolgozott ki, munkatársaival közösen.

Hegedüs László, mint az üzem *tervező* igazgatója, már akkor került Reformvárra, amikor a város közel két és fél éve viselte az új nevet. Őt és társait először mentőakcióra hívták, kissé kétségbeesve. A műtrágyagyár ugyanis gyökeres *válság* előtt állt, vagy a rossz nyelvek szerint: térdig járt már a válságban. A gyorsan romló helyzetnek számos oka volt, ezek közül néhány: több fontos termékükből a hazai piacon túlkínálat alakult ki, s ezzel megnehezült az értékesítés; más termékeik gyorsvonatsebességgel avultak el, s emiatt nőttek a raktárkészletek, ugyanakkor az üzem gépsorai közül három véglegesen elhasználódott, műszakilag elavult; nem egy sikeres termékük importalapanyag-ára ugrásszerűen felment, s közben életbe lépett a még szigorúbb állami importkorlátozás; az energia-áremelés miatt tovább növekedtek a költségek, és mindezek következtében a nyereség, a kockázati készség egyáltalán a munkakedv rohamosan *csökkent*. A félelmet az is fokozta, amit csak sejtettek: a mezőgazdaság várhatóan öt-tíz év múlva *kevesebbet* fog felhasználni a műtrágyából; egyrészt a mezőgazdaság fokozódó takarékosága, másrészt a szerves trágya újbóli térhódítása, harmadrészt olyan új termelési technológiák kikísérletezése miatt, amelyek nem vagy alig igényelnek műtrágyát.

Ez megkérdőjelezi a gyár jövőjét. A vezetők, különösen Horváth Elemér igazgató, érzékelték a közeledő konfliktust: rövidesen szükség lesz először is a termelési szerkezet *átalakítására*, amihez viszonylag nagy beruházási tőke kell majd, de különösebb bankhitelre nem számíthatnak, mert szerény exportjukat nem tudják növelni.

Ha a műtrágyakereslet visszaesése felgyorsul, szinte biztos, hogy a gyárnak nemcsak műtrágyát kell előállítani, hanem esetleg egé-

szen *más termékeket* is. Ha a termékszerkezet-váltás kikerülhetetlen lesz, majdnem bizonyos, hogy a drasztikus átálláskor — rövidebb-hosszabb időre — több száz munkás *feleslegessé* válik; ekkor vagy valamilyen más munkát kell találni számukra, vagy kölcsön fogják őket adni egy másik vállalatnak.

Az akkori vezetők ijedelmét fokozta, hogy a gyárirányítás és a munkások között évtizedek óta csak *formális* volt a párbeszéd; a dolgozókat csak felületesen avatták be az üzem gondjaiba. S elmúlt már az a történelmi időszak, amikor a gyárnak teljesen ki volt szolgáltatva a mérnöki gárda ugyanúgy, mint a munkásság, mert a városban nem volt vagy szűkösen akadt más munkaalkalom. Egyszerűen nem lehetett kiszámítani, a munkások miként reagálnak arra, ha szinte *minden* megváltozik körülöttük: a munkapad, a munka, a termék, a bérezés, a vezetők személye, az irányítás módszere, a gyáron belüli ideológia stb. Erről írta Alvin Toffler, a Jövősokk szerzője azt, amit Pali is idézett többször: „Lassanként eljutottam egy megdöbbenő felfedezéshez, jelenleg sem azok, akik teljes erejükből hívogatják vagy éppen előidézik a nagy változásokat a társadalomban, sem azok, akiknek az a feladatuk, hogy felkészítsenek bennünket a változásokkal való szembenézésre, nem sokat tudnak alkalmazkodóképességünkről.”

Volt hát *tanácstalanság*, tétováság, kapkodás, futkosás. A régi vezetők úgy érezték, hogy a bajokon egyedül nem tudnak úrrá lenni, így nem is dolgoztak ki cselekvési alternatívákat. Hanem azt tették, amit már eddig is sokszor: az *államhoz* fordultak segítségért, ez esetben a szakminisztérium és a város vezetéséhez. Horváth Elemér személyesen kopogtatott be a felettesek ajtaján; ismét bízva abban, hogy problémáikra így rögtön gyógyírt kapnak, mert az nem dőcög végig a hatalmi hierarchia vertikális útján. Ebben nem volt semmi új, hiszen már sokszor *megkerülték* a „szolgálati makadámot”.

Pali mint a pártbizottság első titkára először is azt válaszolta, hogy semmilyen pánikkal nem rokonszenvez, még akkor sem, ha ennek részben elfogadható indoka is van; majd nemcsak a saját

nevében kifejtette, hogy ne turbékoljanak a városvezetésnek, mert az a műtrágyagyár helyett *nem találhat ki* racionális gazdasági reformokat; a problémát azért természetesen a vezetői ülés elé vitték, ahol — a Homálybogozó Bizottsággal egyetértésben — úgy határoztak, hogy a gyárnak mindenekelőtt *javasolják*: pályázat keretében vagy más módon kérjenek fel egy tanácsadó csoportot, amely sürgősen, de nem kapkodva elkészíti — komplex gazdasági stratégia jegyében — a reformalternatívákat, nem tagadva le a várható negatív járulékos és mellékhatásokat. A minisztérium pedig egyszerűen *nem ért rá* behatóbban s közvetlenül törődni egy ilyen viszonylag kis üzem — ezerötyszáz dolgozó, kétmilliárd termelési érték, jobb időben évi 250 milliós nyereség és mintegy 300 milliós export — gyakorlati „megváltásával”; ők is javasolták szakértők felkérését és a gyárvezetés felfrissítését vállalkozó típusú közgazdászokkal.

A műtrágyagyár akkori vezetése *nem örült* a jó tanácsoknak, annak különösen nem, hogy a felettesek — kimondva-kimondatlanul — az üzem szakirányításának megújítását is szorgalmazták; a tehetséges vezetők is féltették saját pozíciójukat. Valahol csalódtak a mindenhatónak hitt államban és az agyonreklámozott reformvári *szabadságban*. Nem maradt más hátra, mint támaszkodni saját képességükre és tapasztalatukra, s az újra elővett — ezért nem a legfrissebb — szakirodalomra. Mindjárt észrevették, hogy a termelés-szervezésben szerzett hatalmas tudás s rutin milyen kevés a sokszempontú gazdasági tervezéshez. *Elszoktak* attól, hogy ilyen kérdésekkel foglalkozzanak. Azért nekirugaszkodtak valamilyen középtávú prognózis és munkaprogram összeállításának, ám közben a legjobb szakember, a főmérnök elmenekült a sülyedésre ítélt hajóról. Ezek után végképpen *nem mertek* reformot kidolgozni saját felelősségre — elfogadták a városvezetés ajánlatát és elkészítették a pályázati felhívást, amelynek megfogalmazásában segített a Homálybogozó Bizottság. A pályázatban azt a feladatot tűzték ki, hogy a műtrágyagyár komplett gazdasági, termelési, irányítási, értékesítési *reformját* (a termékszerkezet-vál-

tástól a belső mechanizmus megújításáig) kell megtervezni; azt természetesen nem várták, hogy az elképzelések a bajokra biztos megoldást kínálnak, azt sem, hogy minden alapproblémát egyértelműen tisztáznak. Abban viszont reménykedtek, hogy a jobb pályázók megrajzolják egy átfogó vállalati reform *körvonalait*, aminek alapján részletes munkaprogram készülhet; annál helyesebb, többre vállalkozó javaslat lesz ez, mint amit a válságot kiváltó tényezők, viszonyok megszabtak. El akarták hagyni a kényszerpályát!

A felhívásban azt is ígérték, hogy a pályázatot megnyerő munkacsoportot — mint a műtrágyagyár önálló tervező osztályát — kiemelt fizetéssel valószínűleg *alkalmazzák*. Nem zárkóztak el a reformvári letelepedés anyagi támogatásától sem. Ha nem is állt jól a gyár szénája, áldozniuk kellett az új szellem meghonosítására. A pályázatot csak a fővárosi szaklapokban hirdették meg, így saját beosztottaik, munkásaik előtt titokban tartották; féltek az esetleges „földindulástól”, tömeges kilépéstől, még a felzúdulástól is.

A pályázat mottóját Eötvös Józseftől választották: „amerre fordulunk, negációkkal találkozunk, de sehol határozottan formulázott pozitív követelésekkel”. Ez az idézet Reformvár új vezetőinek is szólt. Később vettem észre, hogy a Bogár Zoltán szobájának falára kiírt *figyelmeztetés* ugyanennek az eötvösi mondatnak egy másik részlete: „minden reform utáni törekvés sikertelen, ha az nem a bajok kútforrásaira terjesztetik ki”.

Egyébként Reformvár zöld betűs ünnepét az elmúlt évben Eötvös Józsefnek szentelték, s ezt összekötötték a reformvári *életformamodell* öt évének értékelésével. Ebből az alkalomból a Hazafias Népfront — pontosabban Bogár Zoltán — házilag nyomatott plakáttal köszöntötte a várost. Ez állt rajta: HAZÁNKBAN „MINDEN JAVÍTÁS KIVIHETETLEN, MELY NEM GYÖKERES” (EÖTVÖS). A plakátokat azokra a bohókás alakú égígérő vascsicsergőkre, azaz hirdetőoszlopokra ragasztották ki, amelyeken az „új” művészet, a plakát-art már sok hívet szerzett magának. Amikor Pali

lemondott az első titkári posztról, ezt tette közhírré: UGYANAZ VAGYOK, MINT EDDIG. A Kupaktanács, az olajfúrók sejtje így szólt a járókelőkhöz: TÚLZÁS, HOGY MINDEN EMBER FENSÉG, DE AZÉRT SZERETNÉNK, HA AZ LENNE.

Visszatérve a műtrágyagyári reform történetéhez: a pályázaton *nyolc* közgazdász—szociológus csoport indult, és viszonylag hamar kihirdették a döntést: nyert a *Hegedüs László és társai* által készített reformtervezet, amely a zsüri szerint a legsokoldalúbb gazdasági stratégia s egyúttal reális program. Hegedüs csoportjában kezdettől fogva benne volt Bogár Zoltán, aki már a pályázat előtt egy évvel a műtrágyagyárba került szervezőnek. A tervező csapatban még *hatan* szerepeltek: egy-egy gazdaságszociológus, termelésirányító, vegyészmérnök, mezőgazdász, életmód-szociográfus s pénzügyi szakember.

Később csatlakozott hozzájuk Novák János közgazdász s amatőr jövőkutató, akit a reformvári *munkakíndló* iroda ajánlott nekik. Ezt az irodát a „Tegyük magunkat helyünkre” mozgalom szervezte meg: azóta a tanácsháza egyik irodájában bárki bejelentette, hogy, függetlenül végzettségétől s munkakörétől, *milyen* munkát szeretne végezni, főállásban vagy mellékfoglalkozásként. Novák a helyi csirkegyár áruforgalmi osztályán dolgozott csoportvezetőként, de vállalkozóbb szellemű, *jövőre* orientált, egyáltalán nagyobb erőfeszítést igénylő feladatot keresett magának. Tíz perc után eldöntötte, hogy átmegy a műtrágyagyár éppen alakuló tervező csoportjába, annál is inkább, mert az eredeti teamből hárman nem tudtak hosszabb távra elszegődni Reformvárra.

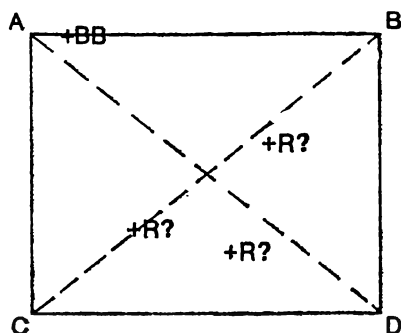
Hegedüsék racionalizáló, intenzív programtervezete azt hirdette, hogy TÁRSADALMILAG ELLENŐRZÖTT ÉS SZABÁLYOZOTT GAZDASÁGRA van szükség.

Bogár Zoltán az *új gondolat* ismertetésére és elfogadtatására szintén házilag nyomtatott plakátot készített. Valószínűleg ez volt Reformvár legmeghökkenőbb hirdetménye. A vörös alapszínű plakáton kövér, fekete betűkkel kiírt GAZDASÁG szó alatt egy különös négyszög látszott, „feldíszítve” jelekkel és feliratokkal.

„Mintha a pokol jelvénye lenne” mondták tréfásan a diákok, akik másokkal együtt megálltak a plakát előtt.

állami szabályozás

piaci szabályozás

önkormányzati szabályozás

etikai szabályozás

Ennyi volt a plakáton. Nem több s nem kevesebb. Sokan csak sejtették, hogy mit akar közölni. Titokzatosnak tűnt, ezért kíváncsiságot keltett. Néhány nappal, héttel később aztán Hegedüsék különböző városi és műtrágyagyári fórumon ismertették elképzelésüket — a plakát *ürügyén*. Szerintük a gazdaság sokáig valahol az A pont környékén „raboskodott”, azaz majdnem totális állami szabályozás irányította. Különösen a tervutasításos rendszer idején, ezért került az A–B tengelyre a BB, Betonbarcika jele. A hatvanas-hetvenes évektől kezdve egyre nagyobb szerephez jutott a piaci szabályozás. Az új gazdasági mechanizmusok, jelentette ki Hegedüs, sokáig csak az A–B tengelyen mozogtak, s nem nagyon mozdultak el a C és a D pont irányába. Az új gondolat az, hogy a jövő *erre* is keresendő.

Hogy mi az ideális megoldás? Csak egy biztos: a négyzetben *belül* van. Valahol. Nyilván közel a B ponthoz, de nem távol a C és D ponttól. Az adott gazdasági, politikai és etikai feltételek

között is *több* megoldás lehetséges. Bogárék ezért is rajzoltak fel a plakátra – kérdőjel kíséretében – három R, azaz Reformvár pontot. Ha jól értem, értékelt Fehér Károly, a gazdaság ma olyan, mint egy háromfejű sárkány, amely ráadásul egyszerre akar három irányba – a B, C és D pont irányába – „elindulni”. Novák János felelt a többiek nevén is: ne vegyük túl komolyan ezt a négyzetábrát, mert csak a plakát kedvéért készült, ám azt egészen pontosan ábrázolja, hogy *önmagában* egyetlen szélső pont – még az idealizált C – sem tökéletes alternatíva. Tehát se a totális piaci szabályozás, se a még végképpen utópikus etikai koordinálás. A szükségképpen önkényeskedő utasításos tervgazdálkodás a csőd-del azonos, ám az ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy teljesen megszűnik az állami beleszólás. De az sem egészen elég, ha a korszerűsített állami gazdaságirányítást ötvözik a piac vezérelte vállalkozói gazdasággal. Ebben az esetben sem maradhat el az *önkormányzati* (társadalmi) és az *etikai* (értékrendbeli) szabályozás. A négy tényezőből szeretnénk egy komplex irányítást-önirányítást kialakítani, mondta Hegedüs László, de ez is többféleképpen képzelhető el.

A Reformvári Tudósító szerkesztőségében is rendeztek egy vitát a társadalmilag ellenőrzött gazdasági racionalitás esélyeiről. Bogár László bevezető gondolatai után Képesy Egon ügyvéd és F. Nagy Józsi bácsi egyaránt azt kérdezte, hogy mit értenek a közgazdászok *etikai* szabályozáson. Ahogy az lenni szokott, a vita nagyobbik része erre ment el. Végül megegyeztek abban, hogy az etikai szabályozás is része a társadalmi kontrollnak. Nem más ez, mint erkölcsi és értékrendi regula: hagyományok, hitek, régi és új eszmék, szokások, kölcsönös emberi segítség, szolidaritás, tegnapi és mai identitás, remények, személyes és csoportvágyság, önzetlenség stb. Ez az etika nem szükségképpen gyűlöli a piacot és a bürokráciát.

Egy másik városi eszmecserén Bencze István — noha nem volt közgazdász — szinte ugyanazt mondta, mint Horváth Elemér, a műtrágyagyár igazgatója. Ez így hangzott: a koncepció kicsit

komplikált, de *nem* érthetetlen és *nem* kivihetetlen. Még az sem, hogy egy nagyüzem irányításánál részben marad a külső (csökkenő állami és növekvő társadalmi) ellenőrzés, s egyúttal nemcsak a városi, hanem a belső, vállalaton belüli önkormányzás szerepe is jócskán erősödik. A kisüzemnél viszont túlsúlyba kerül a piacra orientált, majdnem teljesen *piac* által szabályozott vállalkozói magatartás, de itt sem lehet egészen kikapcsolni az önkormányzati és etikai irányítást. A négy szabályozási elemnek tehát *más-más* aránya alakulhat ki országos, városi vagy éppen üzemben belüli szinten. De a közös cél az, hogy egyaránt meghatározóbb legyen a közgazdasági-piaci és a társadalmi-etikai környezet. Másképpen: egyaránt növekedjen a gazdaság és a helyi társadalom *relatív autonómiája*.

Ennyi (noha elnagyolt) koncepcionális bevezető után talán érthetőbb lesz a konkrét *műtrágyagyár* — mint középüzem — *fejlesztési programja*, amelyből csak részleteket (ismét leegyszerűsítve) ismertetek.

Először is. Reformvár csak egy városa az országnak, ahogy ezt Hegedüs többször is hangsúlyozta. Ezért elképzelésük két részből állt. Kezdetben csak annyit változtatnak, amennyit az új reformvári és a régi országos viszonyok megengednek, miközben felkészülnek a valóságos relatív önállóságra, továbbá számítanak arra, hogy egyszer az ország is Reformvár lesz. Először a műtrágyagyár jelenlegi bajait igyekeznek megoldani, ezzel egy időben azonban fokozatosan átállnak arra az *autonom* gazdaságra, amelynek társadalmi ellenőrzéséhez kiépülnek a demokratikus intézmények. Ez a gyár azért lehet társadalmilag ellenőrzött és szabályozott, mert Reformváron a helyi társadalom már elkezdte *önmagát* szervezni, és ez még folytatódni fog. *Átmenetet* terveznek hát, tudva, hogy messze vannak még a teljes megújulástól, de azért a változás sem lesz kevés.

Hegedüsék, tanulva más elméletekből, megfogalmazták, hogy milyen tudatos vállalati *magatartás* alternatívákat különböztetnek meg.

a) *Sárgalámpa*-taktika. A kivárás, a helybenjárás, a stagfláció elfogadása: tudomásulvétele annak, hogy a gazdaság lámpája nem vált se pirosra, se zöldre. Az adott állapotok ijedt, görcsös fenntartása — csakhogy a műtrágyagyárnak erre már nincs módja. Mert az maga a bukás. b) *Útjavítás*-taktika a meglévő viszonyok lassú korrekciója avagy sok kis változtatás, de még ez a reakciósor sem nevezhető reformnak. Az operatív válaszkészség fokozása mégsem lebecsülhető, ide sorolható például a termékszerkezet átalakítása. c) *Bejáratás*-stratégia avagy az új utak felfedezése s az erre való alapos felkészülés. Egyúttal az állami védőburokból a gyár kikerül a piaci „farkastörvények” közé. Ez persze még csak a stratégiai válaszkészség növelése és a komplex vállalati reformok kidolgozása és esetleg egyes részleteinek kipróbálása. d) *Útépítés*-stratégia – azaz a strukturális változások fokozatos végrehajtása. Az új feltételek között a műtrágyagyár új utakra tér – ezzel egy időben életbe lép a külső és belső önkormányzati szabályozás. e) *Flözés* stratégia. Ez a megújító válaszkészség állandósítása, egyáltalán a versenyképesség stabilizálása a hazai és nemzetközi piacokon. Ideális esetben az etikai szabályozás szerepe is meghatározóvá válik.

Ám illúzió azt hinni, hogy kisebb-nagyobb visszaesések nem lesznek. A reformnak nincs egyetlenegy problémamentes változata sem.

A reformvári műtrágyagyár nem tehet mást, mint azt, hogy egészen rövid távon az útjavítás-taktikát választja, ám közben lehetőleg bejáratja magát arra, hogy az útépítés-stratégia szellemében komplexen *megreformálja* önmagát és – tágan értelmezett – környezetéhez való viszonyát. Lényegében ugyanazt csináljuk „kicsiben”, mint Reformvár nagyban, mondja Hegedüs László, aki már tervezési-fejlesztési igazgató.

Néhány lényeges részlet a gyár új programjából.

Megpróbálták végiggondolni, hogy az ezredfordulóig feltehetően mennyire változnak a *piaci* szükségletek és lehetőségek. Ezek szerint várható, hogy a mezőgazdaságból esetleg eltűnik a jelen-

leg használt műtrágyák egy része vagy akár többsége. Hasonló sors várhat a konzervatív növényvédő szerekre is. Helyükre – ha igaz – olyan táp- és védőanyagok lépnek, amelyek alapvetően más-képpen hatnak, és kidolgozásuk más alapelvekből indul ki. A mezőgazdasági technológiák gyors fejlődése miatt is a vegyiparnak, így a műtrágyagyártásnak időben fel kellene készülnie a mezőgazdaság *új igényeire*. Elképzelhető, hogy a lombtalanító, az érést befolyásoló, a párolgást csökkentő, a genetikai munkát segítő szerek terjednek el. Ha jókor lépnének ki a piacra ilyen termékekkel, mindenképpen jól járnának.

A reformvári üzem sem mondhat le az export fokozásáról, de számíthatnak az új gazdasági világtrend egyre erősebb – és számukra nem mindig előnyös – követelményeire. Az OPEC államfőinek algíri javaslata óta például a harmadik világ országai ingyen vagy legalább önköltségi áron szeretnék műtrágyát kapni, figyelmeztetett Novák János.

Ennek a gyárnak is – rövid és hosszú távon „kibányászható” – *tartaléka* van. Egyrészt a hazai piacokon is növelhető az értékesítés, noha olyan termékeknél nem célszerű, amelyek nem gazdaságosak. Ezeknél viszont csak úgy csökkenthető a termelés, ha meg tudnak egyezni az állami irányítással az ellátási kötelezettség feloldásáról. Másrészt az új növekedési források részben úgy megnyithatók – ez már a bejáratás-stratégia –, hogy jobban alkalmazkodva a piachoz bizonyos termékekből többet, másokból kevesebbet gyártanak, illetve a meglévő technikai-technológiai feltételek között is forgalomba hoznak új termékeket.

Harmadrészt például a sajószabadi és más termelőszövetkezettel termelési és értékesítési *vállalkozás* hozható létre. (Útépítésvállalkozással, mondja Hegedüs.) Az átmeneti időszakban a műtrágyagyár a téeszek mezőgazdasági hulladékait átalakítja energiává, vagy a melléktermékekből (szalma, kukoricacsutka stb.) vegyi anyagokat gyárt. Az átmeneti szakasz után esetleg Sajószabadi-val közösen termelhetnék a műtrágyakorszakot követő *új táp-*

anyagokat, mondjuk azt, amely a növény hormonrendszerét állítja át hatékonyabb gazdálkodásra. Elképzelhető az is, hogy a környékbeli szövetkezeteknek először levéltrágyát forgalmaznak. Bogár Zoltán szerint az átmeneti időszakban a feleslegessé váló dolgozók ezeket az új gazdasági formákat – nem kilépve a gyárból – a Liska-féle vállalkozási-licitálási szisztémában kísérletezhetik ki.

A műtrágyagyári reformnak vannak olyan feltételei, amelyek megteremtése nem képzelhető el *csak* Reformváron, például az árak ezentúl minimális állami elvonást s támogatást tartalmazzanak. Módosuljon radikálisan a bérszabályozás is: a bértömeg korlátozás *nélkül* a vállalati eredménytől függjön, azaz a béreket költségként kezelhessék és az új jövedelemrendszerből fakadó társadalmi igazságtalanságokat jövedelmi *adóval* csökkentsék. Hegedüsék egyszer szeretnének eljutni oda, hogy a bérekben legyen benne a lakásár, ugyanakkor javasolják Reformvárnak az önkéntes adó bevezetését, amelyből például fedezhető az orvosi hálapénz vagy a kulturális költségvetés hiányainak egy része. Tervezetükben kérték, hogy a bérek elosztása kizárólag a gyár joga legyen, mert egyúttal nagyobb összeget tarthatnak vissza *szociális* célokra.

A vállalati cselekvés manőverezési lehetősége bővül majd, ha a négy nagyobb reformvári üzem közösen gazdálkodhat az együttes *fejlesztési tőkével*. Hogyan? Lehetséges úgy, hogy létrehoznak egy külön vagyonkezelői intézményt, amely tőketulajdonosként – a város és a négy üzem vezetésének közös döntései szerint – finanszírozza a legelőnyösebb beruházásokat. Vagy – másik megoldásként – a tőketulajdonosi funkciót rábízzák a Városi Önkormányra, amelynek beruházási döntéseivel szemben a négy gyárnak vétőjoga van. Ettől kezdve nyugodtan beszélhetünk *vállalati tulajdonról*, mondják Hegedüsék, noha érvényesül az önkormányzati szabályozás is. Annál is inkább, mert a műtrágyagyár birtokába kerül a vállalati profil és a távlati fejlesztési politika meghatározása. Ezeket a lényegi változásokat már így vagy úgy befolyásolja Reformvár új szelleme, amely része az etikai szabályozásnak.

Az útépítés- és az előzés-stratégiához hozzátartozik a gyár szer-

vezetésnek és irányításának gyökeres átalakítása. A vállalat joga lesz a vezetők megválasztása – pontosabban választatása. Hegedűsék díjnyertes pályaműve felveti: a javasolt *kollektív vezetés* milyen formát öltjön. Véleményük szerint ez a testület ne csak hivatalos vállalatvezetőkől álljon, hanem szakértőkből, munkásokból, a társadalmi szervezetek képviselőiből is. Az új testület neve – jobb híján? – *vállalattanács* lesz, ami azonban nem azonos a volt igazgató tanáccsal. Kezdetben nyolc, később akár tíz-tizenkét tagú is lehet.

A vállalattanács első négy tagja főleg a *gazdasági érdeket*, a másik négy személy a társadalmi értéket képviselő; persze a szétválasztás elég mechanikus. Az utóbbiak úgy gyakorolják a társadalmi ellenőrzést, hogy közben egyeztetik érdekeiket s értékszemponjtjaikat. A tanács nyolcadik tagja lehet valamelyik ifjúsági sejt, kisvállalkozás, minőségi kör vagy valamelyik műhely dolgozója, akit erre a szerepre megválasztanak. Ha majd többen kerülnek ki ebből a körből, kijelölésük történhet gyári „népszavazással”. Az igazgatók ötéves időtartamra, konkrét *programmal* pályázhatnak, amelyeket a Városi Önkormány és a Homálybogozó Bizottság is véleményez. Végül a gyár dolgozói döntenek *szavazással*, mint a termelőszövetkezetekben.

Az ismertetésből kimaradt például az információs rendszer reformja, a szakszervezet érdekegyeztető szerepbővítése vagy a termelő csoportok – műhelyek, brigádok, körök – nagymértékű önállósítása. Külön fejezet foglalkozott azzal, amikor a tervezett *számítógépes* rendszer számos irányítási funkciót átvállal, s azzal a perspektívával, amit Reformváron nem tekintenek utópiának, hogy a tömegessé váló robotok előbb-utóbb elvégzik az összes fizikai munkát, ami egy újabb gyökeres reformot ígér. Hiszen Hegedűsék gazdasági-szervezeti reformja is humanizál, de ez még nem azonos a munka *humanizálásával*. A gazdasági racionalizálás nem teheti mellékkessé a gazdaságon belüli társadalmi-emberi problémákat. A bér munkás státus bármilyen konzerválása meggátolhat minden innovációs folyamatot. Ha az önkormányzás

csak néhány embert von bele a vezetésbe, jelezte Novák János s Bogár Zoltán, a munkások fellázadhatnak a legjobb reformok ellen is.

Az új program kénytelen-kelletlen szembenézett azzal is, hogy hazánkban szűkös a *kézműves* munka hagyománya, de nemcsak ez nehezíti az ipari munka humanizálását, hanem az is, hogy egyelőre zömében olyanok a munkafolyamatok, amelyek nem igénylik a munkás személyiségét, kreativitását. Hegedűsék ezért akarnak olyasmit is, hogy eleinte bizonyos számú, később minden munkás heti néhány órát *fejlesztéssel-ésszerűsítéssel* foglalkozzon – függetlenül munkakörétől.

Túlságosan sok illúziónk nem lehet, állítják a műtrágyagyári jövőtervezők, mert a Hamis iparban Fourier is hiába különböztette meg a visszataszító és a vonzó munkát. Az egyikről azt írta, hogy kényszerítésből végzett, hálátlan, szennyes, *komor* munka, s az egyén kínosan engedelmeskedik az izgalommentes egyhangúságnak, míg a másik – a vonzó – munka *változatos*, sokrétű, tiszta, és biztos a haszna, s ez nem egyéb, mint tisztességes engedelmesség a tömeg döntéseinek. Így nem nagyon hihetünk abban, hogy a babérkoszorúval illetett automatizálás teljesen emberiesíti a munkát. Ettől még nem javul meg az egyén és mikrorendszere közötti *elidegenedett* viszony. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a munkatevékenység nem mérhető a *munkaidővel*, ezért véget kell érnie a központosított munkaidő-gazdálkodásnak is.

Amikor Hegedűsék leköltöztek Reformvárra, még közel egy évet szántak arra, hogy az üzemet s annak társadalmi-gazdasági környezetét jobban megismerjék és közös tervezetüket bővítsék, korrigálják. A gyár közben látszólag békésen termelt s a változás lassan érett, ahogy Horváth Elemér mondta, mint a téli alma.

Másfél évvel ezelőtt kezdték bevezetni a reformot. De előtte levélben fordultak a dolgozókhoz, majd a részletes tervezetről szavazást tartottak.

A műtrágyagyár tulajdonosainak háromnegyed része *beleegyezést* adta.

Tólakiné más véleményen van

A város testén, mint egy hatalmas, fekvő emberen, folyton orvosok matatnak. Átszerelnek, kicserélnék, vért ömlesztenek, törött kart gipszelnek. Gyógyítanak, de olyasmi ez, mint egy békés háború: állandóan vonulnak, kihirdetnek, összecsődülnek, szavaznak végre, lobognak; jól van ez így. Csak túl sok a változás; zavar már engem. Szerencsére gyakran van csataszünet, mert véget érnek egyszer a nekem kedves cégtábla- és névtáblacserék is. Akkor olyan a város, mint a nyári éjszakán, csendes, meleg, senki nem nyúl hozzá. Nincs nagyjavítás, csak az eső mossa, reggelig.

Nem baj, hogy ennyi a változás s hogy kimerítő a szép, új világ. Csak a kapunk előtt álljanak meg. Mint eddig. Nem szeretném, ha a kertben kelekótya pipacs helyett vörös szegfűt kellene ültetni.

A hatalmi háromszög talpán áll

Kedves barátaim, mondta a Mester hozzánk fordulva, ne attól gyertek izgalomba, hogy az intézményrendszert funkcionálisan átfelforgathatók, mert ezzel csak esélyeit növelték annak, hogy a köz dolgait jobban lehessen intézni, hanem attól, hogy a közigazgatási reform *meghozza-e* a kívánt eredményt. A Dínomdánom téren álldogáltunk, az egykori Wenninger kereskedőcsalád egyemeletes házának erkélye előtt. Véget ért már az egyik legkülönösebb erkélyszínházi bemutató, amit valaha is látott ez a város. Három idős asszony – Kacsárdiné, id. Domokosné és Kiss Júlia – nem rendes színdarabot játszott el, hanem egyszerűen kibeszélte *saját életét*, egyszerre lüktető izzással és távolságtartó szemléléssel; mindezt olyan ügyesen csinálták, mintha háromszereplős kamara-darabot adnának elő. Nincs az az isten – ezt szinte üvöltötte Júlia néni –, aki megmentene minket a lefüggönyözött, pókhálós, keserű illatú betegszobáktól. Az öregek járóbotjai *egyvetértően* kopogtak a járda aszfaltján.

A téren úgy futottunk össze hárman, hogy jómagam az iskola-várból jöttem, ahol előbb *világmagyarázat*-órákat tartottam, majd „egy az egyben” foglalkozásokat (ekkor a diák félrevonulva, szemtől szembe beszélhet kiválasztott tanárával). A Mester, Gajdócs András tanácselnök egyrészt udvariasságból érkezett, mert az egyik szereplő legidősebb nagybátyjának volt a felesége, másrészt őszinte, emberi szavakat akart hallani egy túlságosan fárasztó *megyei tárgyalás* után, hol megint hiába tiltakoztak a testületek apparátusi kiszolgáltatottsága miatt. Bogár Zoltánt az előadás előzetes hírverése hozta ide, de látszott rajta, hogy nem nagyon képes figyelni az önmagukat felülmúló „vén”asszonyokra; változatlanul azon járt az esze, hogyan tökéletesíthetnék a közigazgatási reformot. A Mester baráti intése s egyben játékos ugratása neki szólt, holott Bogár Zoltán is nagyon jól tudta: minden reform annyit ér, amennyit abból megvalósítanak. A tanácsnak és a népfrontnak közös gondja volt: hiába jó egy intézmény, ha a polgárok – ezért vagy azért – nem használják.

Adós vagyok annak elmondásával, mi történt azután, hogy a reformvári népfront megszűnését is kimondták, ami egyáltalán nem keltett közmegütközést, mert a polgárok – legyenek akár óvári, betonbarcikai vagy reformvári kötődésűek – egyaránt úgy szemlélték a helyi népfrontot, mint az úttest másik oldalán elsétáló *macskát*. Szeretni is lehetne, de mi közünk hozzá? A mi macskánk ő?

A megszűnést követő napon harmincnégyen levélben kérték a népfront ismételt megalakítását. A levelet eljuttatták a városi népfrontbizottságra, a tanácsra és a Homálybogozó Bizottságnak. Bogár Zoltánék (például Angyal István fogorvos, Tóth Emil művezető és mások) a javaslatához mellékeltek egy *konceptiót*, amely taglalta a népfront új szerepét s az ehhez kapcsolódó új városirányítási rendszert is. Orvosolni szerették volna (többek között) a következő problémákat: a szervezeti konformizmust, az irányítási akarat gyengeségét, a mindenáron-kompromisszumokat, az érdek- és értékkonfliktusok elfedését, a szervezetek részleges egymásba ol-

adását, a felsőbb igények túlzott s kritikátlan elfogadását, a döntési önállóságot megvétőző informális függést, az újító elképzelések finom megakasztását vagy a gazdasági önállóság hiányát ugyanúgy, mint a társadalmi ellenőrzés fogyatékoságát. Ne legyen *félrehallás*: a koncepció nem abból indult ki, hogy minden eddigi rossz; sőt a valóságos fejlődést érdemben méltatták. Újra s újra visszatértek a régi, 1971-ben bevezetett *tanácstörvényhez* is.

Kivételesen: egy hosszabb *kitérő*. Fontos dolgok derülnek ki belőle, remélem. Bogárék koncepciója változatlanul *aktuálisnak* tartotta ezeket a mondatokat: „A társadalmi kapcsolatok fejlesztése sokoldalú feladat. Mindenekelőtt azt igényli, hogy a tanácsok hallgassák meg a lakosság véleményét, javaslatait, vonják be a lakosságot a helyi feladatok végrehajtásába. E munka legfontosabb elemei: a közérdeklődés felkeltése, az állampolgárok felelősségérzetének erősítése, a tanácsai munkában való részvétel lehetővé tétele és szervezése, a társadalmi ellenőrzés valóságos kibontakoztatása. E több irányú munkában a tanácsok a jövőben fokozottabban támaszkodjanak az azonos szintű Hazafias Népfront-bizottságokra; tekintsék azokat a tömegpolitizálás fórumainak, a tanácsai munka végrehajtása segítőinek; vonják be őket programjaik kidolgozásába, kérjék ki véleményüket a lakosság széles körét érintő döntések meghozatala előtt; kérjék segítségüket a döntések végrehajtásának szervezéséhez és ellenőrzéséhez. Mindennek megfelelően az eddigieknél nagyobb feladatok hárulnak a Hazafias Népfront-bizottságokra is. A népfrentbizottságok – élve a tanácsok által nyújtott lehetőségekkel – segítsék jobban, tervszerűbben a tanácsok munkáját, váljanak a tanácsok igazi támaszaivá, a helyi feladatok szervezőivé a lakosság körében.” Részlet a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Titkárságának és a Minisztertanács Tanácsai Hivatalának 30–11/1971. (TK. 52) MT TH sz. együttes rányelveiből.

Ami most jön, az nem *szórszálhasogatás*. Sokat beszélgettünk erről a Hazai Tapírban. Ezek az irányelvek előremutatnak, bár bátortalanul és óvatosan, s tükrözik a kialakult gyakorlatot. A meg-

fogalmazás stílusa önmagában is sokat elárul, nyilván akaratlanul. 1. A szöveg alapos elemzése után kimondható: Nem elég csak meghallgatni a lakosság véleményét, s nem elég, ha a népfrentbizottságok csak segítői a tanácsai munkának. Nem elég az sem, ha csak a népfrentbizottságok válnak a tanácsok igazi *támaszaivá*. 2. Az irányelvek világosan érzékeltetik, hogy a népfrentbizottságok nem egyenrangú politikai partnerei a tanácsoknak, holott elvileg „kétoldalú, kölcsönös érdekeken és kötelezettségeken alapuló együttműködésről van szó.” A szövegben olyan kijelentés nincs, hogy a tanácsoknak is *segíteniük kell* a népfrentmunkát. Nincs megfogalmazva, hogy a népfrentbizottság egyértelműen képviselje a lakosság érdekét, véleményét, szükség esetén a tanácsokkal szemben is. A szöveg nem nagyon tételezi fel, hogy a népfrentnek önálló programja lehet, legfeljebb javaslati, pedig ehhez is jó lenne a tanácsai egyetértés. Az irányelvek tehát – a rögzült gyakorlatnak megfelelően – közvetve tudatják, a népfrent elsődleges feladata, hogy a tanácstól közvetítsen a lakossáig, de a visszafelé közvetítés felesleges vagy mellékes tevékenység, holott az a tanácsoknak, a végrehajtó bizottságoknak ugyanúgy, mint az apparátusoknak, elemi érdeke. 3. Ezek szerint a fogalmazók tisztában voltak azzal, hogy a tanácsok és a lakosság között még nincs megfelelő közelség, szinkronitás, így az állampolgárokat meghallgatni, kérni, szervezni, bevonni, segíteni szükséges. A sokat emlegetett *nemzeti konszenzus* pedig csak úgy erősödhet meg, ha a mikroszférában szélesebb körű és jóval alaposabb az érdek-, a vélemény- s a cselekvéseggyeztetés. Méghozzá intézményesen.

Nem mindenki értett egyet ezzel. Az *állam* aktuális szerepét Reformváron is többféleképpen gondolták. A konzervatívok – nemcsak a Három Vadorzóban – azt tartották, hogy az állam hatalma változatlanul a főhatalom megtestesülése, és ezért még a reformvári viszonyok között is a városi hatalom újracentralizálását szerették volna elérni. A progresszívek – sokkal többen, mint a Homálybogyó Bizottság tagjai – azt állították, hogy az állam eredendően az *állampolgárok* közössége által képződő hatalom, ezért az állam-

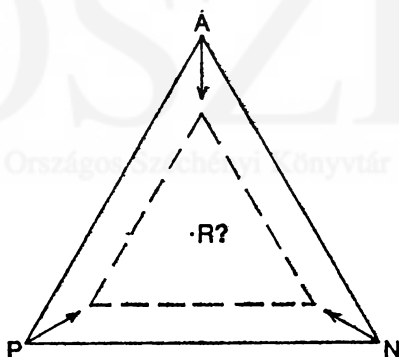
polgárok közösségeit kell erősíteni. Már azért is, hogy a meglévő főhatalom – egyes polgárokhoz képesti – elidegenedettsége csökkenjen. Abban nagyjából megegyeztek, hogy a nemzet ma sem lehet meg a megtartó állam nélkül; még helyel-közzel abban is, hogy az állam és a polgárok kölcsönös szolgálatát tűzték ki célul, de abban már egyáltalán nem, hogy *miképpen* jöjjön létre ez. Ezért jelentősen eltért a konzervatívok és a progresszívek programja.

Betonbarcikán, de kezdetben Reformváron is, a helyzet így nézett ki: az állampolgárok közösségeit szervező népfront legfeljebb a kisúttörő szerepét játszotta, s – jelképesen – a hétvégi úttörővasúton agitált arra, hogy a Nagy Vasút mehetne jobban, menetrendszerűbben. Noha elvileg a tanács és a népfront között alá- és fölrendeltség *ki van zárva*, ám a mindennapi gyakorlatban, pláne az informális szférában, a népfront alárendelődött a tanácsnak. Ez azért is alakulhatott ki, mert az együttműködés legszorosabb formája – az irányelvek ösztönzése szerint is – a tanácsi vezetők és a népfronttitkárok *személyes* kapcsolattartása volt. Nem elégedhettünk meg azzal, hogy a népfront az állam meghosszabbított „karja”, amellyel jobban elérhetők az állampolgárok, mert legalább ugyanígy a népfront feladata, hogy a *lakosság* meghosszabbított „karja” legyen, amely akadálytalanul elér az államig, a tanácsokig. A népfront: *valóságos* közvetítő s összekötő, a nemzeti egység szervezője. Nem társadalmasított végrehajtó és nem egyszerűen védekező vagy elhárító taktika. Ettől válik demokratikusabbá és szocialistábbá a közélet s közösségi élet. De *hogyan* garantálható ez ogilag, intézményileg? A mindennapi valóságban szervezeti kihagyás van: a visszafelé közvetítéssel se a tanácsok, se a népfrontbizottságok *nem tudtak* megbirkózni. Ezt a funkciót a kisebb településeken a falugyűlések sem láthatták el. A Mester ezt „tanácsi zsargonnal” úgy fogalmazta meg, hogy az államigazgatási szerepkör láthatóan nőtt, míg az önkormányzati jelleg láthatatlanul sem nagyon.

Bogár Zoltánék javaslata a politikai *realitásból* indult ki: egyszerre van szükség két hatalmi erőre, az erős kormányzati és az

erős társadalmi aktivitásra. A főhatalomnak s a helyi hatalomnak egyaránt érdeke, hogy minden hasznos elképzelés *felszínre* kerüljön, s *mindenki* hozzájárulhasson a közös gondok megoldásához; ezt országos vezetők is nyíltan vallják. Reformjogosítványa tehát nemcsak az államnak, hanem az egyes állampolgárnak is legyen. Ehhez azonban a társadalmi aktivitást *kifejező* és *szervező* intézményeket kell *fejleszteni*, tétovázás, megalkuvás és riadalom nélkül. Megfontoltan, szociológiai pontossággal. A javaslok ezért a reformvári hatalmi rendet hárompólusúnak képzelték el: az egyik pólus a *párt*, a másik a *tanács*, a harmadik a *népfront*; ebben csak annyi az új, hogy a tanács és a népfront szerepét (gyökeresen?) módosították.

Ez a hárompólusú, kelet-európai hatalmi-közigazgatási rend ábrázolható egy egyenlő szárú *háromszöggel* is. A jövőkutatók folyóiratában meg is jelent egy sokat vitatott ábra:

Bogárék és társaik szerint a P egyenlő a párttal, az Á az állammal és az N természetesen a népfronttal. A reformvári struktúrában azonban a háromszög „zsugorodik”, mert a három sarok – minden irányban – közelebb került a kölcsönös együttműködés és kölcsönös ellenőrzés alapján, de a „pólusok” véletlenül sem mosódhatnak össze, azaz a társadalmi kontroll és szabályozás megszűnne, ha például az Á és az N pont összeolvadna.

Úgy tervezték hát, hogy a pártirányítás tovább erősödik, ám a közvetlen beavatkozása, már a nagyobb nyilvánosság miatt is, jelentősen szűkül. A városi pártbizottság politikai tekintélyével s hatalmi *súlyával* nemcsak támogatja a reformvári kísérletet, nemcsak ösztönzi a meghozott döntések végrehajtását, hanem gyakran s koncepciózusabban ellenőrzi is azokat. A második pólust jelentő tanács népképviseleti jellegének csökevényességét valóságos állapotként fogadták el; a tanács ezért elsősorban arra törekszik majd, hogy a *kormányzati hatalom* pontosabb helyi képviselője és végrehajtója legyen. De az ágazati, minisztériumi irányítás fokozott mértékben a végrehajtó bizottságon keresztül érvényesüljön. A centrális irányítás jobb adaptációja így szorosan összefügg az alaposan növekvő gazdasági és hatásköri *önállósággal*.

A „34-ek” tervezete a népképviseleti és önkormányzati funkciót jobban átruházta vagy ráruházta a *Hazafias Népfront* elnökségére s bizottságára. Ezzel nemcsak elméletben, nemcsak jogilag, hanem szervezetileg és funkcionálisan is garantálni igyekeztek, hogy a népfront ténylegesen *egyenrangú* politikai szervezet legyen a hatalmi háromszögben, megvalósítva a visszafelé közvetítést is. Ez a reform lehetővé teszi a sokoldalú, nem illuzórikus *közmegegyezést*, avagy egyszerre tűzi ki célul a kormányzati felelősség és a népellenzőrzési felelősség racionális kivívását. Úgy gondolták, hogy a város közéletének demokráciája mellett fejlődjön a politikai szervezetek *belső demokráciája* is. A tanácsnál például növelhető a végrehajtó bizottság irányító és ellenőrző szerepe saját apparátusa felett, a Hazafias Népfrontnál pedig a társadalmi munkabizottságok erősebben befolyásolhatják az elnökség munkáját.

De ezzel még nincs vége a reformelképzelésnek. A hatalmi háromszögben a népfronttal nem kívánták *kisajátíttatni* a tanács, a többi tömegszervezet vagy a társadalmi csoportok érdek- és programképviseletét; a szakszervezet, az Ifjúsági Sejtek Koordináló Tanácsa (mert közben megalakult), a Homálybogozó Bizottság, s az éppen szerveződő Szociális Érdekvédők Fóruma is hallatni akarta hangját. Ezért a város vezetőivel közösen azt találták ki, hogy

– minden várható párhuzamosság ellenére – jöjjön létre egy „össznépi” avagy összvárosi testület, a népfront által működtetett *Városi Önkormány*, amelyben a harmadik hatalmi erőt a népfront mellett a társadalmi szervezetek s csoportok is képviselhetik.

Ez az önkormány lényegében intézményesített homálybogozó bizottság volt, de nemcsak a város vezetőinek tanácsadó szerve, hanem egyúttal társadalmi *fellebbviteli* fórum, s persze koordináló, egyeztető városgyűlés. Változatlanul a reformerek agytrösztje, ám meghívhatók a konzervatívok ugyanúgy, mint a reformokat keveslők.

Nem szorulhat *háttérbe* a Homálybogozó Bizottság sem, sőt ezentúl jobban koncentrálhat a jelen állandó kritikájára és a jövőre való felkészülésre; az *újabb* reformok és módosítások tervezésére. Az önkormányban érvényesülhet a párt vezető szerepe, de a pártbizottság nem tekintheti semmisnek a társadalmi önkormány elhatározásait, ajánlásait. Ha a pártbizottság vagy a tanács netán valamivel nem ért egyet, és ellenvéleményét az önkormányzat ülésén nem tudja érvényesíteni, akkor fellebbezését a *megyéhez* nyújthatja be. Ugyanakkor a tanács, a városi népfront s más társadalmi szervezetek az önkormányhoz mint társadalmi fellebbviteli fórumhoz is fordulhatnak, ha valamilyen problémára – saját hatáskörükön belül – nem találtak megnyugtató megoldást. Azt nem érhették el, pedig jó néhányan szerették volna, hogy az önkormány – kivételes esetekben, ha szükségét látja – *megvétőzhassa* a párt, a tanács vagy a népfront döntéseit; ám a társadalmi önkormány kifogásait, módosításait ezeknek a szervezeteknek kötelező napirendre tűzni.

Ennyire jutottak.

Eddig tartott a *tervezet* ismertetése. Persze már azt a változatot írtam le röviden, amelyet – akárcsak a műtrágyagyári reformprogramot – hosszú huzavona után jóváhagytak. Mert Bogár Zoltánék koncepcióját először a város, majd a megye illetékes fórumai tárgyalták és *korrigálták*. Majdnem fél év ment el arra, hogy ezután a pártközpont és a kormány egyik bizottsága is napirendre tűzte és

újabb kiegészítésekkel engedélyezte, hogy háromévi próbaidőre bevezessék Reformváron.

Az önkormányt tehát odaérkezésem előtt *egy évvel* alakult meg, mindössze tizenegy taggal. Már a tervezetben az szerepelt, hogy évente mindig más ügyvezető elnököt választ. Legelső elnöke a reform kitalálója, Bogár Zoltán lett, aki az idén át is adta a vezetést Palinak, hiszen ő már se a pártbizottság, se a homálybogozók titkára nem volt. (Bogár Zoltánt közben a városi népfrontbizottság – kérésére nem függetlenített – *titkárává* választották, míg a homálybogozók új „parancsnoka” Hegedüs munkatársa, Csizmadia Dániel szociográfus lett.) Ettől kezdve az önkormányt minimum havonta egyszer, maximum hetente egyszer ülésezett, s ezek a városgyűlések részben helyettesítették a hagyományos, zártkörű vezetői megbeszéléseket is. Az önkormányt működése teljesen a *nyilvánosság* előtt zajlott, hiszen a helyi televízió minden ülését – akár csak a népfrontbizottság és a tanács ülését – közvetítette, illetve hétfőnként összefoglalót sugárzott.

Ez a városgyűlés nem szüntette meg a központi *akármit* sem, sőt politikai fontosságát kiemelte, arra hivatkozva, hogy az új közigazgatási rendben is elsikkadhatnak elemi érdekek, találó kritikák és hasznos javaslatok. Ezért kérte a népfrontot, hogy az akármin elhangzott – egyéni vagy csoportos – felvetéseket kivétel nélkül *terjessze* a Városi Önkormányt elé.

Újabb *kitérő*. Amikor már csak elvétve jártam be a műtrágyagyárba és leginkább azt figyeltem, hogyan válik be a közigazgatási reform, gyakran végigültem az összvárosi Akármit. Tettem ezt azért is, mert vállaltam egy olyan *tanulmány* megírását, amelyben az új közigazgatás funkcionálását vizsgálom, hogy segítsék majd ezzel annak a bizottságnak, amely a három év letelte után a kormány számára készít elemzést.

Ezért a *naplómba* feljegyeztem az Akármik érdekesebb felszólalásait – íme, közülük néhány: Márc. 12. A letelepedett csövesek nehezményezik, hogy őket *senki* nem képviseli a város társadalmi vezetésében. Budavári Anett kérdése: megint mostohagyerek le-

szünk? Kollektívan kérik, hogy az Ifjúsági Sejtek Koordináló Tanácsába vagy a népfrentbizottságba küldhessenek valakit. Ápr. 16. Szép ez a szocialista fejlődés, mondja Bakos Albert agronómus, mert radikálisan nőtt a lakosság döntés-előkészítő, döntést hozó és a végrehajtást ellenőrző szerepe, de azzal behatóbban foglalkozhatnánk, hogyan növekedjen a város *gazdasági potenciálja*. Ugyanezen a napon Szabad Antalné zenepedagógus kéri a vezetőket, hogy a régi közhelyek helyett ne új *közhelyekkel* operáljanak. Az új szófétisek szerinte: az önállóság, a vállalkozás és a társadalmazás. Egyebet sem hallani, mint az önálló csirkegyár, a vállalkozó iskola vagy a társadalmazított lakótelep. Holott csak részben felelnek meg a jelzőnek, mondja, mert a valóságos nehézségek miatt a reformok szükségképpen töredékesek. Ez sem kevés. De ne tegyünk úgy, hogy Reformvár szabadvár, hiszen csak *kompromisszumvár*. Ápr. 25. Szabadnének is válaszol Fejti Géza honvéd százados: A hatalmi háromszög azért áll a *talpán*, mert a három erő viszonya tisztázott, a partnerkapcsolat kiegyensúlyozott, s a belső hierarchia is világos. A hatalom nem más, mint a döntéshozás joga és lehetősége. Reformváron most ténylegesen *dönteni* lehet, sokkal többek részvételével és széles nyilvánosság előtt. Ezt a hatalmat érdemes szeretni és örömmel védeni. Jún. 2. Antalóczy Barnabás történész feláll s először hozzám fordul: Most nem Önt, hanem a múlt században élt Csengery Antalt idézem, mert szavait *aktuálisnak* tartom. De nem elsősorban Reformváron: „Hisz az eddigi fölszólalásokban az önkormányzat legbuzgóbb pártolói is kiemelték a közönyt, a mely az önkormányzat terén országsszerte törvényhatóságainkban tapasztalható. Ezen hanyatlásnak több okát említették. Említették a helyhatósági hatáskör rendkívüli megszorítását, amely miatt sokan nem tartják érdemesnek részt venni az önkormányzatban; említették, hogy akik ezen önkormányzásban nőttek fel, az abszolutizmus ideje alatt elszoktak attól; említették azon kereseti, üzleti szellemet is, mely az újabb társadalmazt áthatotta, és túlnyomólag a magánérdek hajhászása felé sodorja.” Elhangzott 1874-ben.

Júl. 17-én Boór Attila gépész, tanácsag, nem tagadja, hogy ko-

rábban a *tanácsstagok* nem voltak meghatározók, viszont azért szurkoltak a közigazgatási reformnak, mert bizakodtak a tanácsstagok szerepének növelésében. A reform szeretné is ezt. De az emberek most szívesebben fordulnak a népfrontaktivistákhoz, mert jobban *bíznak* bennük. Pedig ami a tanácsra tartozik, azt csak a tanács intézheti el. Ezért javasolja a tanácsstagok nyilvánosság előtti gyakoribb s nagyobb megbecsülését. Aug. 20. Ünnepi akármi. Még mindig kevés az információ, állítja Nagy Róbert szövetkezeti asztalos, sokan nem értik a közigazgatási reformot sem. Ezért nagyon helyes lenne, ha a város sürgősen *kiadná* – például füzet alakban – az elfogadott közigazgatási tervezetet. Ha a kiadásra nincs pénz, javasolja, hogy Bogárék vegyenek fel erre a célra OTP-kölcsönt; éljenek a reformvári írók, tudósok *új jogával*, amely számukra lehetővé teszi hitel felvételét könyvkiadásra. Ez sem lenne veszteséges vállalkozás, mint a legutóbbi két szociológiai tanulmánykötet sem volt az. Petri Zsoltné utal arra, hogy a műtrágyagyári reform elfogadását nagyon segítette, hogy a gyár kollektív vezetése *levélben* fordult a dolgozókhöz, s nyíltan feltárta a valóságos lehetőségeket és a reform lényeges elemeit.

Szept. 10. A megyeszékhelyen hallottam, hogy Reformvár csak *kísérleti nyúl* a kormánynak, mondja Udvardi L. László újságíró. Amit a kormány nem mert elkezdni, azt itt engedi kipróbálni, de majd csak azt fogja jóváhagyni, amivel egészen egyetért. Eddig úgy tudtam, folytatja, hogy ez nem sutyiban-reform, s a kormány nagy figyelemmel és szeretettel követi az eseményeket és nem készül egyetlen reformunkat se visszavonatni. Melyik hír az *igaz*? Szept. 17. Legyen Akármi-Iroda is, ajánlja Orvos Ottó, aki a középiskolás kollégium igazgatóhelyettese, mert az alaposabb elképzeléseket nem lehet szóban, rögtönözve bejelenteni. Az *Akármi-Irodában* írásban is beadhatnánk ötleteket, újításokat, utópiákat meg egyebeket. Nov. 1. Két fiatal jogász – Papp Olivér s Imre József – a reformok folytatását sürgeti. Erdei Ferenc s Bibó István nyomán kérdezik, hogy valamilyen formában létrejöhetnek-e *város-megyék*.

A felszólalásokra természetesen a városi népfrentbizottság levélben válaszolt. A helyi televízióban kéthetente jelentkező, Reformvár lélegzik című műsorban is közreadták a fontosabb kritikákat s javaslatokat.

A közigazgatási reformokat egy évvel ezelőtt kezdték el bevezetni. Ennek nehézségei közül négyet említek. Első: hogyan növelhető a tanács és a város gazdasági önállósága? Második: hogyan változzon a helyi tanács s népfrent viszonya a *felsőbb* szintű, elsősorban a megyei irányító szervezetekhez? Harmadik: hogyan vezesse *saját intézményeit*, illetve társadalmi bizottságait a városi tanács, valamint a népfrent? Negyedik: mi legyen a *jövőkutató* csoportok – homálybogozók, műtrágyagyári tervezők – politikai szerepe, egyáltalán a kormányzásban részt vevő szakértők hogyan őrizhetik meg személyes s szellemi *autonómiájukat*?

Az *első* konfliktushalmaz. Az önkormányzat alapja nyilván a gazdasági önállóság. A korábbi évtizedekben az állam költségvetésének harminc százalékával a tanácsok gazdálkodtak, ám ezek döntő többsége célcsoportos beruházás volt, vagyis felhasználásába a tanácsok nem szólhattak bele. A maradék pénzből a saját intézményeket sem lehetett tisztességesen eltartani. Volt tehát tőke, meg nem is. Kitartóan rontotta a helyzetet, hogy a szükségletek és a tényleges kiadások nagyobb ütemben nőttek, mint a tanácsok gazdasági lehetősége. Volt tehát pénz, csak értékét tekintve mind kevesebb. A tanácsok pénzügyi helyzetüket csak úgy javíthatták, ha bevételeiket jelentősen emelték, ám az állam elvonta a bevételi többleteket, ha azok meghaladták a százhat százalékot. Lett volna hát pénz, csak éppen elvették, amikor már gyűlni kezdett. Betonbarcikán úgy volt, hogy a városi tanács a saját fejlesztési alapjának mindössze 2–3 százaléka felett döntött, a többit az egyértelmű központi orientáció s elosztás határozta meg. Ha volt is pénz, nem ők kezelték. Mindezek után *aligha* beszélhetünk a tanács gazdasági önállóságáról. A népfrentnek pedig – a működési kereteken felül – szinte nem volt és nincs is pénze.

A jóváhagyott reform ezért engedélyezte, hogy a reformvári

tanács költségvetése – saját és külső bevételekből – *növekedjen* és a gazdasági jogköre is *bővüljön*. Teljes önfinanszírozásra nem akartak áttérni, ám a növekvő mértékű részleges önfinanszírozást megcélolták. Legkönnyebben azt harcolták ki, hogy az állam ne vonja el a többletbevételeket. A tanácsnak ezzel *közvetlen* érdekévé vált a város gazdasági potenciáljának javulása. A koordinált pénzeszközök is megszorodtak, vagyis a helyi gazdasági egységek a politikai illendőségen felül is támogatták a tanácsot; és először fordult elő, hogy a népfrontot is. A városi közigazgatás már ennyi siker után is kalapot *emelhetett* volna Bogár Zoltánék előtt. Pedig egy-két vívmányt még rögtön sikerült kiküzdeni: a tanács saját fejlesztési alapjának sokkal nagyobb százaléka fellett dönthetett önállóan. Az engedély kiterjedt arra is, hogy a tanács szabadabb kezet kapott lakossági kölcsönök felvételére, s ebből terven *felül* szerényebb beruházásokat kezdhettek. Ugyanakkor az önállóság ürügyén nem eshettek el olyan központ hitelektől, amelyekhez más városok is hozzájuthattak. A központi erőforrásokból építették tovább az iskolavárat és a csatornahálózatot. A nagyobb gazdasági szabadsággal bővült a tanács manőverezési lehetősége; a Mester mindjárt be is jelentette, hogy lakossági kölcsönt kívánnak felvenni a kollektív lakótelep szociális-kulturális intézményeinek fejlesztésére. Azaz: kicsivel több *pénz* és több *jog*, de vajon *elég* lesz-e?

Második és harmadik bajhegy: a megye és a város, valamint a város és a városi intézmények *szervezeti* viszonya. A korábbi irányítási szisztémában túlságosan erős volt a – főntről való – függés: a megyei tanácstól a városi tanács vagy a városi tanácstól a helyi gimnázium függött nagymértékben. A kölcsönös s szerves kapcsolat helyett *egyirányú végrehajtási* viszony alakult ki felsőbb és alsóbb szintű szervek között; már ezért sem funkcionálhatott a visszafelé közvetítés. Az állam eluralkodott. Ugyanígy volt a népfrontstruktúrában is, minden látszat ellenére. Nem lehetett másképpen a városi tanács és például az általános iskolák között. Noha a reformvári tanácsi ügyintézők is panaszkodtak, hogy az iskolák-

ban a hatáskörük – jelképesen értve – már csak a gondnoki teendők ellátására jogosít. Ám a direkt hivatali függést később részben felváltotta az *informális* függés. Ebből következik, hogy az ötvenes évek irányítási módja, bár jócskán módosulva, tovább élt.

Mindenesetre az alsóbb szint gyorsan képes volt a változó központi igények *adaptálására*: ebben nagy a rutinja, és a mellékutakat is jól ismeri. De a közvetlen társadalmi környezetből, alulról jövő kívánságokra, követelésekre lassan és *nem hatékonyan* reagál; ezt a hátrányt a legjobban működő önkormány is csak részben csökkentheti. Tehát lefelé minden elég jól megy, fölfelé minden kevéssé jól, a felülről érkező utasításokra érzékeny a reakció, az alulról kapaszkodókra szándékosan visszafogott, a felsőbb javaslatra gyors a cselekvés, mert ettől függ a cselekvő minősítése is, az alulról jövőre lehetőleg el- és áthárító; döntsenek feljebb, ők úgyis jobban tudják, hogy éppen mit lehet, persze a probléma jelzése óvatos, nehogy elmarasztalás legyen a válasz. Ilyen ez a *függőségi* viszony.

Mit tehet az ember?

Amikor idáig jutottam az írásban, fáradtan és lehangoltan toltam félre az írógépet. Van-e értelme szöszmötölni a közigazgatás gondjaival? Németh László ezt írja naplójában: APÁM JUT ESZEMBE, MEGÉRKEZETT SÁTORKÓRE, S A PARKÚTON SÉTA KÖZBEN A MEGSZOKOTT MOZDULATAIVAL TÉPNI KEZDTE A GYOMOT. EZ AZ, AMIT AZ EMBER A VILÁGBAN TEHET.

A folytatás kikerülhetetlen

Ami eddig történt, az *nem kevés*. De kötelező folytatni, méghozzá a kritikus tapasztalatok alapján. Ezért azt javasoltam a város vezetőinek, hogy még a három próbaév lejárta előtt dolgozzák ki

a *legújabb* reformokat, amelyeket a negyedik évben feltehetően bevezethetnek.

Vállalva a nagyképűség látszatát, a személyes felülvizsgálat után néhány *gondolatot* és *javaslatot* fogalmaztam meg. (Úgy tettem, mintha társadalomorvos lennék?) Íme, a fontosabbak: + Ne felejtjük el, ami történt és történik, az nem *az* utópia, csak a reformvári utópia. Nem részleteiben általánosítható, hanem irányával lehet kis magyar utópia. Valószínűleg egy későbbi szintézist ígérő nagy utópia egyik előfutára; ez a dolgozat még túlságosan gyors reakció a világméretű válságra. + Reformvár ugyanakkor igazán *nem* reformálható meg Reformvárként. Továbbiépésként először is szervezzék önálló gazdasági-társadalmi egységbe a várost és vidékét. Reformvár vonzástérzetében – nem egészen a régi járási határnak megfelelően – *huszonegy* település van: két nagyközség, hat aprófalus és a „maradék” tizenegy községfalu. Ezeket az eddigi fejlődés is Reformvára utalta. A Reformvári Tudósító többször javasolta már, hogy a város kézzelfoghatóan – tőkével ugyanúgy, mint új értékrenddel – segítse a falvakat, de erre a feladatra még energiából se sok jutott. A teendő nem egyéb, mint az organikus Reformvár *városmegye* létrehozása. Változatlanul a relatív autonómia jegyében. Ugyanakkor az sem lenne jó, ha a körzeten belül egyedül Reformvár lenne a vezérürü: ennek a településeggyüttesnek is *több* magja legyen, például Sajószabadi község is, amely a mezőgazdasági termelés központja, de telepítsék ide a városi/körzeti kórház egyik részlegét is, mert ez ideális természeti környezet. + A hatalmi-politikai *háromszög* nem rossz modell a valós közigazgatási állapotok és teendők leírására sem. De itt is lehetne – mint a gazdaságban – egy négypólusú modell. Ennek a négyzetnek a következők a „sarkai”: a politikai irányítás, az állami szabályozás, a helyi társadalmi önszabályozás és végül a humán (vagy etikai vagy értékrendi) „szabályozás”. Ez a modell meggyőzőbben hirdeti, hogy az önkormányzás és humán önrányítás szerepét szükséges radikálisan növelni. Nem egyszerűen az a kérdés tehát, hogy a politika például hány pártba, az állam hány

hatalmi vagy népképviselési intézménybe szerveződik, hanem az, hogy ez a négy tényező ténylegesen ellenőrizze és szabályozza egymást tartós konszenzus keretében. De ez a modell még mindig „elnyel” egy tényezőt: az *egyént*. A relatíve szuverén embereket. Nincs organikus társadalmazás az egyén tündöklő aktivitása nélkül. + A gazdaság hatékony reformja egyszerre több szinten zajlik: a munkahelyek kisközösségeiben, a vállalatokon belül és az üzemek között, a város egyre autonómabbá váló gazdaságában és – ha ez sikerül – az önmagát lassan megszervező városmegyében. A városmegye képezheti majd – az országos piac mellett – a *helyi piacot*. A stagnáló vagy lassan növekvő fejlesztési forrásokat még arányosabban és *másképpen* szükséges szétporciózni. Az országos és városmegyei elosztásba – elsősorban az Önkormányatok segítségével – szinte döntőbíróként szóljon bele a lakosság. Az új elosztási rendszernek legalább *két* „csúcsa” legyen: egy országos és egy városi/városmegyei. Ezzel a régi „szétpozíciózási” hierarchia talán végképpen megtörne, és a reformvári nyilvánosságban átláthatatlansága, titkossága enyhülne.

+ Az előbbi javaslat szükségképpen belebotlott a *függőségi* viszonyokba. A Bogár-féle közigazgatási reform is beleütközött ebbe; ezt neveztem a bevezetés második és harmadik problémájának. A jelenlegi megye és a város, valamint a város és a városi intézmények *szervezeti, irányítási* viszonya ez. Hogy mi lehet a megoldás, erre Bogárék nem dolgoztak ki alternatívákat, mert ezekhez nem elég Reformvárt újragombolni. Elvileg nem olyan nehéz válaszolni: a direkt irányításról fokozatosan térjünk át az *orientáló* irányításra, azaz az egyirányú függőséget váltsa fel az egyenrangúság állapota. Ez egyaránt növeli a hatalmi stabilitást, a társadalmi konszenzust vagy a helyi eredményességet. Ez jórészt akkor is létrejöhet, ha még nincs városmegye. Az informális szférában sem érvényesülhet így más tendencia: ezt az új viszonyok szervezeti *tisztázottsága* és a „felszabadított” *nyilvánosság* garantálhatja. Mindez nem alakul ki a reform szép szeméért: további döntési jogokat kell leadni, miközben bővül – a szervezeti lánc

minden szemében! – a felelős *önállóság*! Ennek egyik módja éppen a jövedelmek újraelosztási mechanizmusának további demokratiszálása. Az apparátusi dolgozók minősítése sokkal jobban függhetne az *alsóbb* szintek értékelésétől. A kormány egyik ülésén a meghívott Mester (Gajdócs András) az intézményirányítási törvény megalkotását is sürgette. A népfontra sem vár más feladat: a horizontális egyenjogúság után a *vertikális* egyenjogúság elérése legyen a cél. A városi bizottság ne csak úgy muzsikáljon, ahogy az országos központban vagy a mostani megyei bizottságnál vezényelnek; ugyanilyen fontos teendő, hogy eleget tegyenek a helyi igényeknek, követeléseknek. A gyökeres reform így elképzelhetetlen a túlközpontosítás *letörése*, a merev intézményi hierarchia *felbontása* nélkül.

+ A városi tanács szervezetét, belső rendjét is finomítani kellene. Próbaidőre azt is vezessük be, hogy a tanácselnököt s helyetteseit a tanácstagok *közvetlenül* válasszák meg titkos szavazással; még akkor is, ha így is elképzelhető a manipulálás. A jelenlegi tízféle tanácsi osztályt összevonhatjuk legalább négyre: a lakossági ügyek, az ügyfélfogadás, a városi ellátás és a szakfeladatok osztályára. Minden ügyintéző így megkaphatja a *döntés* (s persze az aláírás) jogát; ettől kezdve vége a felelősség lebegtetésének. Ebből következik, hogy nem elég a tanácsokat átszervezni, mert legalább ilyen fontos a minőség javítása is: még több szakértelem, *szellem* és érzékenység. Pali szokta mondani: ne feledjük, hogy az uralom helye az állam, a középfok – tehát a város – dolga a *szolgálat*.

+ A vertikális egyenjogúsítás nemcsak felfelé, hanem lefelé is szükséges. A városi szintű demokratizálás mellett teremtsük meg a *városrészek* önkormányzatának lehetőségeit. Eddig egy alulról jövő kezdeményezés van: a már megépült négy kollektív „lakótelepen” *lakóközösségi* önkormányzati csoportok működnek. Ha ez a forma széles körben elterjedne, minden tanácstag egy-egy városrészi vagy lakóközösségi önkormányzat képviselője lehetne.

+ Újra készíttessék el a komplex városfejlesztési tervet, amely szentesíti a *lakóközösség* építési kísérletet: ők már nem nyolc-tíz

emeletes lakótelepi „bérkaszárnnyakat” építtettek, hanem – az oda költöző, egymást lehetőleg ismerő lakók személyes s egyeztetett kívánsága szerint – *kertes* családi házak és *kertes* társasházak, valamint a *közös* létesítmények együttesét. Az új városfejlesztési terv a „modern” lakótelepekkel szemben a kertes társasházakat és családi házakat részesítse előnyben. Ám Reformvár népességének további felduzzasztása nem cél – a város vonzáskörzetét, azaz a falvakat kell *urbanizálni*. S a városmegye legtávolabbi pontján sem maradhatnak depressziós területek.

+ Az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon közé illesszünk be egy új tulajdonformát: a *városi* tulajdont. Legyen városi tulajdonban a városház ugyanúgy, mint a főté, az iskolavár szintúgy, mint a városi parlagföldek, amelyeken a tanács intenzív kertgazdaságokat szervezhet, vállalkozó állampolgárok segítségével. Később eldöntendő, hogy a haszonból mennyi illesse a tanácsot. A város városi tulajdonba vétele azért is szükséges, hogy a polgárok jobban érezzék: ez az *övék*. Nem valami megfoghatatlan tulajdonosé. + A régebbi évtizedekben az iparfejlesztésre fordított tőkét a gazdaság más területeiről – mezőgazdaság, fogyasztás stb. – vontuk el. Drasztikusan. Amikor ez a pénztárca nagyjából kiürült, külföldi tőkét öntöttünk bele. De ezek a pénzszerzési lehetőségek jórészt kimerültek, az ipar már nem fejleszthető ilyen mértékben más gazdasági terület rovására. Ezért nemcsak általában az iparnak, hanem minél több üzemnek *saját lábára* kell állnia. Nincs tőke – Reformváron sem – a kivételezett helyzet tartósítására. Marad az egyetlen valóságos, ám korlátlan tartalék: az *ember*. De az emberi megújulásnak is feltételei vannak: nagyobb *mozgástér*, demokratikusabb *léghkör* és bőségebb *szellemi* táplálék. A műtrágyagyárban az új korszakra való átállást segítheti, ha szervezni kezdik a nyugdíjig tartó, rendszeres s általános nép-főiskolai *felnőttképzést*; másik forma lehet az önkéntes „szombati” iskola, amely nemcsak szakmai továbbtanulás, hanem szellemi karbantartás, kreativitásképző.

+ A folytatás első, kikerülhetetlen „lépcsője”: a huszonegy

faluban, mint Reformváron, jöjjenek létre a dicséretes *Önkormányok*, de ezek véletlenül se másolják le szolgálait a reformvári modellt. Minden településen érzük el, hogy a helyi társadalom szétszakadtsága – a helyi vezetés és a helyi lakosság közötti űr – valahogy felszámolódjon. Sajószabadiban meg is próbálkoztak egy sajátos demokratizálási-közigazgatási reformmal – még bőségesen lesz róla szó. Természetesen a társközségekben növekszik meg a legjobban a továbbfejlesztett előjáróság, az Önkormány feladata, mert ezekből a kistelepülésekből nemcsak a racionalizálásra hivatkozó tanács és iskola, hanem velük együtt az értelmiség is kivonult. Az Önkormány sikeres működésére megvan minden esély, hiszen ezt a hatalmi-társadalmi háromszöget vagy négyszöget az jellemzi, hogy *több* talpa van. Ezért az Önkormány a „tanács”-talan társközségekben és aprófalvakban is biztos lábakon áll. + Reformvár *minősége* nagyon függ attól, hogyan reformálható meg a *tanács* szerepe. Különösen most, hogy a népfront munkája feljavult. Betonbarcán is kudarcba fulladt, hogy a tanácsok a központi hatalom helyi, társadalmiasított szószólói voltak. A jövő tanácsa csak egyszerre lehet szuverén képviselője a *lokális* érdekeknek, alakító részese a – viszonylag autonóm – helyi (tanács) hatalomnak és intenzív közvetítője a *városvezetés* elképzeléseinek. Minden azon múlik, hogy a tanácsnak milyen a viszonya oda-vissza a közzel. De a dolga nem merülhet ki abban, hogy a saját körzetében, illetve a városi tanácsban *tájékoztat*, nem egyszerűen „hírszállító”, hanem mind a két szinten – a város és körzetének vezetésében – aktívan részt vesz. Csak így szolgálhatja azt a társadalmi feladatot, hogy a települést saját tulajdonuknak tekinthessék az ott élők. Ehhez persze azt is el kell érni, hogy minden tanács körzet saját maga válasszon saját elképzelése szerint képviselőt, úgy, hogy önállóan dönt, a jelöltek személye-programja alapján. Végül nekem az is utópia, hogy a népképviselő tanács – és népfrontbizottsági tag – egyúttal lehetőleg az adott körzet szociális „gondozója” s társadalmi „népművelője” legyen. Lényegében személyiségvédő és közösségszervező.

+ Nézzünk a messzi távlatokba is. A közigazgatás utópiája három élesen különböző *alternatívát* ígér. Az egyik, a legradikálisabb az, amikor megszűnik a közvetlen állami irányítás helyben. Maga a tanács sem létezik, mint Tocqueville Amerikájában. Nincs képviseleti rendszer, mert mindenben a helyi közgyűlés, népszavazás határoz. Ekkor a település életének közvetlen szabályozásában elvileg minden polgár részt vesz. Ezzel a *népi* közigazgatással szembeállítható az a forma, amikor kevés helyi polgárból intenzíven beavatkozó *helyi hatalom* szerveződik. Ez a régi központosító modell decentralizálása: ekkor a hatalom szférájává válik az alsó szint is. A polgárok többségét újra – és szigorúan – alávetettségre ítéli, bár általában tökéletes vezetést vagy szakszerű állami közigazgatást ígér. A két alternatíva között a harmadik lehetőség *nem középutat* javasol, mert ilyen feltehetően nem is igen van. Hanem a legjobb (?) kelet-közép-európai megoldást. Helyben egyformán intézményesüljön a gazdaság, az állam s a társadalom, és kölcsönösen *ellenőrizze, szabályozza és segítse* egymást. Ez a konszenzusra épülő modell folyamatos tökéletesítésre érdemes, feltéve, ha a helyi társadalmak és benne az egyének érdekei a meghatározók.

+ Ez a javaslat lehetett volna az első is. Most utolsóként is a legelemibb teendőre utal. Hazánkban a lakosság – mint ez tudott – gyorsuló ütemben *fogy*. Még Reformváron és környékén is, noha erre a területre még sokan betelepülnek. Ezért támogassuk radikálisan, ahogy Fekete Gyula mondja, az *élet újratermelését*. Azoknak az anyáknak, akik négy gyereket vagy ennél többet nevelnek, a reformvári tanács rendes havi fizetést adjon. A gyermektelenségi adóból és más forrásokból általában is ösztönözzük, hogy *több* gyermek, *jobb* körülmények között, *szabadabb*, közösségibb légkörben nevelkedjen fel.

Nos, ilyen gondolatokat és elképzeléseket fogalmaztam meg. Mert a reform azért is reform, mert mindig *folytatandó* és időben korrigálandó.

A holnap realitása

Naplómban újabb táviratot adtam fel: ezúttal Tordai Zádornak és Ernst Blochnak. Postacímük: Seholsincs-ország. IGEN, URAIM! AZ UTÓPIA NEM CÉLTALAN ÁBRÁNDOZÁS. AZ UTÓPIA A SZÜKSÉGLETEKBŐL, A VÁGYAKBÓL INDUL KI, AZ EMBER LEHETŐSÉGEIT PRÓBÁLJA MEG FELTÁRNI, DE A GONDOLATBAN FELÉPÍTETT SEHOLSINCS-ORSZÁG UGYANÚGY VALÓDI CSELEKVÉS, MINT AZ A LEHETETLENT KÖVETELŐ REALITÁS, AMELY KONKRÉT KIUTAT IS KÍNÁL A TÁRSADALOMNAK. AZ UTÓPIA A HOLNAP REALITÁSA, SOKAK KÖVETELMÉNYE. EZ A REALITÁS A SZABADSÁG ÉS A REND DEMOKRATIKUS KÖZÖSSÉGE. MINDNYÁJAN BELÉPHETÜNK A SEHOLSINCS-ORSZÁGBA. EZÍRT KOPOG TATOK ÉN IS TISZTELETTEL: Cs. A.

Ön-érzetemről szószavúan

Hogyan *érezem* magam Reformváron? Egyszerű a válasz: *érezem* magam. Úgy *érezem*: jól vagyok. Vagyok Valaki. Nincs esélyem az önfeladásra, nem fulladok bele szerepeimbe. *Érzem* és tudom a felelősséget. Naponta legalább nyolc órán át *érezem* a világot. Megmozgat, gondolkodtat. Nem létfontosságú az esti „pótlék”: a könyvektől kapott világérzet, világértelmezés. Azért esténként, néha reggelig, sokat olvasok. Most Konkrétia utópikus, ám Utópia valóságos: ahogy élem, közelednek egymáshoz. A relatív eteti az abszolútumot, s az abszolútum sem gyalázza meg a relatívot. Azért még fájhatna jobban a világ és lehetne nagyobb a megértés és a szeretet. Vissza fogok menni a fővárosba, a Nagy Konkrétiába. *De másképp.*

Falureform és önérzet-utópia

Két hetet szerettem volna Sajószabadiban tölteni. Három *levelet* menesztettem is tanácselnök barátomnak, de egyszer sem jött rá válasz. Többször üzentem is neki, míg végre valahára megtudtam, hogy ő szintén ösztöndíjat kapott, és már fél éve *külföldön* tartózkodik. Mindjárt írtam párizsi címére és meglepően hamar érkezett meg szenvedélyes és terjedelmes levele, amelyet többször elolvastam; mégsem tudtam eldönteni, hogy írása *esszé, novella* vagy *irodalmi levél*.

Mottóul Csoóri Sándort idézte: „Nálunk szokás elítélni az utópiákat. Különösen, ha nem azonnal, vagy ha nem betű szerint igazolja őket a történelem.”

Íme, a levele:

„Lassan öt éve, hogy hazajöttem Sajószabadiba, az édes provinciába. Alkalom és szükség is, hogy megvonjam a mérleget, kedves Barátom. Ma is tagadhatatlanul büszke vagyok, pimaszul *önérzetes*. Gúnyolódhat bárki, hogy a büszkeség önhittség, s az önhittség kóros önimádat. Nincs így. Ha nem volnék büszke arra, hogy vagyok, s akarok valamit, régen felmorzszoltak volna a körülmények. A keserű provinciában. Engem zavart és zavar, ha egy ország, egy település, vagy egy ember – a jeles Akárki – nem becsüli önmagát, s nem mer nekivágni akár a leghetetlenebb dolgoknak is. A mi tájainkon sokat papoltak arról, hogy legyünk realisták, követelésünkkel ne terheljük túl az értünk való államot, ám nem voltunk eléggé realisták, mert a meglévő lehetőségekhez képest is alulteljesítettünk; mintha kívülállókk lennénk, úgy nyugodtunk bele, hogy az állam megelégedjen közepes bizonyítvánnyal a mikrostruktúrákban. Én büszke vagyok arra, hogy szóba elegyedtem a realitással. Igyekeztem kitapogatni, hogy meddig terjed agyonellenőrzött határa. Németh László a század első felében a magyar szellemi erők organizátora akart lenni, de aztán sok szempontból a *nemzet organizátorává* vált. Ennyire nagyot dilettánsok vagy zsenik mernek; magam mindössze azt terveztem, hogy egy

háromezer lakosú középfalú szerény utópiákkal kísérletező organizátora leszek. Annyira mindenképp, hogy okkal lehessen büszke falum határán túl is.

Elképzelem, hogy most mosolyogsz bajuszod alatt, mert az önérzet elemi szükségességéről írok, ahelyett, hogy röviden beszámolnék reform-akarnokságaim sikeréről, kudarcáról. Mint tudod, egy év után tanácselnökké választottak szülőfalumban, Sajószabadiban, amely régóta híres kukorica- és napraforgó-termesztéséről. Ne feledd, minden azzal kezdődött, hogy néha túlzottan is hittem, meg tudom csinálni azt, amit fontosnak vélek. Legalább a partikuláris konfliktusok haladó békítését. Mindenesetre *meggyőződés* nélkül nincs falureform és nincs Sajóújszabadi sem – mostanában egyre többen így hívják falunkat, arra hivatkozva, hogy a dolgok gyökerkezelése megindult. Mások is próbálnak büszkék lenni arra, hogy van bennük szellem, hit, morális merészség, s remélem, meg-megújuló akarat is. Van még esély egy új kollektív realitásra. És utópiánkat nem sárkányként eregetjük fel az égre, hanem éppen a – borús – égről húzzuk le azokat a földre: mihozzánk. Mindig mondtam, az ember vagy földi isten, attól, hogy istenivé akar válni, vagy semmi. Ha nem tudta tartósan megnyomorított önmagát mások által is segítve *istenné* avatni, következőképp nem lehetnek isteniek sem települései, sem saját házai. Az istenség konkrét foka persze nem egyéb, mint mindig legalább néhány centivel az adott társadalmi minőség felett. Ugyanakkor nem feledek, hogy az egyes ember, a jeles Akárki, például én, gyakran istentelenül gyenge, kis produktivitású, a gondolkodástól távol tartott, sokszor híjával van annak a képességnek s lehetőségnek, amivel netán felülhetne – kicsit tréfásan mondva – a provincia-partikularitás kalapjának szélére. Ismétlődő erőtlenségünk azonban nem tagadja létező vagy potenciális energiánkat: lényünket.

Három évig tanítottam egy fővárosi kísérleti neveldében, amikor alapos megfontolás után úgy határoztam, hogy *visszaköltözöm*, abba a községbe, amelyet gyerekkorom végéig nem sokszor hagytam el. Holott munkaerő-piaci státusom jóval többre predesztinált:

részt vehettem volna egy UNESCO nevelési kísérletben is. Nem a nosztalgia csalt haza, hanem az az álom, hogy itt nőhetek fel leginkább önmagam utópiájához, s egyúttal a közösség organizátora lehetek. Változatlanul aktuális feladat: a mikrokörnyezet demokratizálása.

Többek várákozásával ellentétben nem az volt az első dolgom hogy szociológiai felmérést csináljak a viszonylagos jóléttel konzervált állapotokról, noha második, szociológusi diplomám erősen inspirált erre. A társadalomtudományi kutatást későbbre hagytam, mert a legfontosabb alapinformációknak birtokában voltam. Csütörtökön délután bérelt teherautóval költöztem haza, mindjárt másnap és szombat délelőtt – miután március végén jártunk – elhanyagolt kertünket *teleültettem* facsemetékkel. Örömömre batul almafát is kaptam egy nyugdíjas kertésztől, mert a környéken még mindenki starkingot termesztett. Ezután körbejártam a falut gyalog, majd benéztem a lélekneveldébe, azaz az általános iskolába. Valahogy magamhoz akartam ölelni a provinciát, beleszagolni a látzólag feszültség- és ideológiamentes levegőjébe. Legelső célom »annyi« volt, hogy találjak egy olyan lányt, aki érzelmileg-lelkileg izgalomba hoz; aki után korlátozás nélkül vágyakozhatom, függetlenül attól, hogy viszonozza-e érzéseimet.

Belebolondulni akartam egy nőbe, ha már a világba nem lehet igazán – vagy még nem lehet. Csak azt mondhatom: ha nem *szeretsz*, hagyd békén a világot. A bál csalódást okozott, valahogy nem is kezdeményeztem. Nem fedeztem fel olyan lányt, aki rögtön – képzeletem segítségével – magához vonzott volna. Így mindjárt az első éjjel az unalom, az üresség, a letagadhatatlan vágy- és gondolatnélküliség ütött meg, majdnem úgy, mint egy agyvérzés.

Hamarosan megkerestem egyik osztálytársamat, Martos Imrét, aki a falu egyik körzeti orvosa volt, ám mindenki hozzá járhatott lelki panaszaival. Semmilyen hatalmat nem vett komolyan, mert úgy tartotta, hogy az államnak csak igényfegyelmezésre futja erejéből. Kitér a konfliktusok elől, ahelyett, hogy legalább injekcióna a beteg testrészeket. Csak a *barátságra* esküdött, mint egyetlen

igazi értékre. Hatalmas kertjével sem törődött, csak régi újságjaival, könyveivel; filozófusok műveit gyűjtötte és olvasta leginkább. Nekem éppen La Mettrie filozófiai művét, Az élvezés művészetét ajánlotta. A régi ízeket is kedvelte: törökös kávéit ittunk. Sejtette ugyan, hogy nem zabot hegyezni jöttem haza, de nem faggatott ki terveimről; udvarias formában sem. Örült nekem, én is neki. Martos nem nézte le a világot, ám nem lépett túl szűken vett illetékeségén – azért mindent megfigyelt. Nála vendégeskedve éreztem meg, hogy Sajószabadi finoman kitagadhat majd, ha túlságosan látványosan derül ki, hogy nemcsak lakni, esetleg tanítani akarok itt, hanem valamilyen társadalmi kísérletet kezdeni. Szerető rokonaim is nekem támadhatnak, ha vélt vagy valóságos érdekeiket keresztezem. Sokan beleszerettek visszkapott gazdasági relatív autonómiájukba, a többséget látszólag nem érdekelte, hogy *társadalmi autonómiájuk* csökevényes. A tűrhető jólét egyik árának tartották, hogy a vezetők rájuk hivatkozva, ám nélkülük döntenek: íme, ez volt az íratlan konszenzus. A fiatalok azonban itt is verték a demokrácia dobját, s arra hivatkoztak, hogy az állam potenciája is csak úgy növelhető, ha a társadalmi autonómia és mozgástér kitágul. Meglepve tapasztaltam, hogy mennyien ismerik Lukács régi *tézisét*: »... a probléma mindenütt: átmenet a valódi, szocialista demokráciára (a mindennapi élet demokráciájára), vagy permanens válság.«

Ebből azt a következtetést is levonhattam, hogy a helyi idő nekem dolgozik. De az igazat megvallva, kedves Barátom, akkoriban szégyen is bujkált bennem: én szégyelltem, hogy akarok valamit, s nem fogadok el úgy mindent, ahogy van. Ápolnom kellett önérzetemet és a dolgok feletti uralomvágyamat, hogy ne simuljak bele békésen a cukros pocsoltyákba. Persze a profétizmust, a karizmatikus magatartást nem kedveltem, szerintem egészen normális cél, ha az ember reális istenné akar válni. Egyaránt ön- és intézményszervezővé. Megfordultam a tanári kar több tagjánál is, Hejő-Kovács – akit öreg reformernek becéznek – nem kergetett illúziókat, megerősítette, hogy a tanácsitkár régi vágású, a hetvenes évekből

itt maradt káder, aki el sem tudja képzelni, hogy az *állampolgár* okosabb lehet a tanácsi testület irányított véleményére hivatkozó vezetőknél; nála a politikai állagvédelem szorosan összefonódik a vezetővédelemmel. Hejő-Kovács ugyanakkor elismeréssel beszélt Boda Jánosról, a termelőszövetkezet fiatal elnökéről, aki szerinte messzebbre lát, mint sokan mások, s a permanens konfliktusok legalizálása nem nyugtatja meg. Mindig újat próbál. A szövetkezet termelési rendszerben termeszt a búzát, kukoricát, napraforgót, a gyepet, s vállalkozókedvüket mutatja, hogy a sertéskantenyésztés mellett a juhtenyésztésben is európai színvonalon állnak. Hejő-Kováccsal beszélgettünk a büszkeségről is, rövid vita után elfogadta, hogy a büszkeség erősítése tulajdonképpen *önérzetreform*, mert az *énérzet*, az *énbecsülés*, egyáltalán minden állampolgár *önértékének* javítása nélkül elképzelhetetlen a társadalmasodó állam hosszú lejáratú hitelének növelése; ezért az államnak *önérdeke*, hogy mindenekelőtt támogassa saját polgárainak *önérzetreformját*.

Amikor hazaköltöztem, a falut éppen az bolygatta fel, hogy egy közösségiparos újfajta úttest- és járdabetont kezdett gyártani. A közösségiparos fogalom néhány éve terjedt el, amióta így keresztelték el azokat a kisiparosokat, akik nem saját anyagi hasznukat akarják mindenáron fokozni, hanem a közösség, a település érdekét is szem és pénztárca előtt tartják. Ez a törekvés felfogható az illetékesség rejtett és spontán bejelentésének is. A tanács egyébként a nyolcvanas évek végén számos utcát beaszfaltoztatott, s közben több helyen az öreg gesztenye- és nyárfákat is kivágták utcaszélesítés miatt. Ez az önkényes – noha jó szándékú – lépés olyan *botrányt* váltott ki, hogy vagy huszonöten bevonultak a tanácsülésre, és az utolsó napirendi pont után egyszerre felálltak, és követelték, hogy akarataikat – melyet tanácsstaguk is képvisel – vegyék figyelembe. Jöttek a vádak: a tömegdemokrácia, lám, egyenlő a fejlődés visszatartásával, a műveletlen – sőt buta – falusi polgárok ellenzik az urbanizációt; a helyi lakosok hibáztathatók azért, hogy az állam és a »néma népesség« között nem erősödik a bizalom. Az akkori tanácselnök vesztére, a régi módon próbálta meg elintézni a »láza-

dást»: azzal *gyanúsította* a bevonulókat, hogy rendszerellenesek, számukra csak ürügy, hogy a fák kivágása ellen tiltakoznak. De ezt a politikai torzítást már nem támogatták felettesei. A tanácselnököt később elvitték a faluból, de a helyieket senki nem igyekezett meggyőzni arról, hogy az útszélesítés nem valami örült szándék leleménye, s talán a gesztenyefák többségét is megmenthették volna. Az ügyet ad acta tették, elhallgatták, erre mondja Martos doktor, hogy az állam kitér a konfliktusok elől. Holott többre futná szellemi és intézményi kapacitása. De ennek belátásához is reform kellett.

Sajószabadi tehát idejében túlesett egy tanács elleni fellépésen, s ez kicsit előkészítette, hogy a tanácsreform ne csak felülről, hanem *alulról* is meginduljon. A tanács ekkoriban – részben saját elképzelés alapján – szétvált két részlegre: az Ügyintézőségi Hivatalra és az Önkormányzati Hatalomra. Az utóbbi elnevezést többen szívesen elvetették volna, mert nem értették, az emberek sokáig úgy érezték, hogy ki vannak zárva a hatalomból, s annak konkrét gyakorlásából, ezért a hatalom fantasztikus értékké nőtt a szemükben – így önkormányzati szervezetüket *Hatalomként* definiálták. Ez a döntésük aligha vitatható, mert ha a hatalmat a népnek kell gyakorolnia, akkor a gyakorló testületet hívhatják hatalomnak. Ez a szétválás egyébként legalizálta a nagy nyilvánosság előtt, hogy a tanács eddig jórészt szervezett formanélküliség volt. Illetve folyton ütköző funkciópólusokból állt, miután egyre inkább népképviselői szervként határozták meg, ám a mindennapi valóságban elsősorban a központi állami döntéseket hajtotta és hajtatta végre. Egyszerre két »urat« aligha szolgálhatott jól.

Emlékszel rá, kedves Barátom, hogy a hatalomreformot 1991-ben hirdették meg; akkor már Sajószabadiban éltem. Tanácselnökségem így korábban kezdődött. Eleve azt terveztem, hogy legfeljebb egy ciklusra, négy évre hagyok fel a tanítással s a nevelésméleti kutatással, de már közben igyekszem összeegyeztetni az organizátorszerepet a *gondolkodói* státussal. Noha féltem attól, hogy úgy járok, mint a hagyományos tanácsi apparátus: az egymásnak feszü-

lő funkció-pofák közé – mint satuba – szorulok. Hazatérésem után persze először tanítani akartam, de lehetőleg nem a tízosztályos léleknevelésben, mert a radikális iskolareformot – ami a mennyiségi nevelésről áttérés lenne a *minőségi* nevelésre – még mindig nem vették be; a radikalizmus minimum annyit jelent, hogy az iskola-reform nem azonos a meglévő tanterveken belüli módosítással. Ez a neveléssel szembeni társadalmi igények kielégítésének permanens eltolása későbbi időkre. Nem szerettem volna a reformvári iskolavár bejáró tanára sem lenni. Nem tehettem hát mást, mint úgy határoztam, hogy magántanítványokat vállalok, s ehhez külön miniszteri engedélyt is szereztem. Nem azért, hogy e különcködéssel a *reprezentatív* életet dokumentáljam. Egyszerűen úgy akartam nevelni, ahogy az iskolában legfeljebb időnként s csak két-három elemet megvalósítva lehet. A két hetediket végzett osztályból a tizenhat legtehetségesebb gyereknek – és szüleiknek – felajánlottam, hogy minimális térítés ellenében hetente két vagy három délután, négy órától este hét óráig megnyitok egy gondolkodásiskolát, avagy *létezésneveldét*, amelybe »beiratkozhatnak« tanítványnak. Kettő kivételével minden gyerek vállalta a szokatlan „tortúrát», s a be-melegítő hetek után maximálisan megterheltem őket: elsősorban egyéni s társadalmi problémáikat és az ezekre adható szellemi és gyakorlati válaszokat próbálták önállóan megfogalmazni. Természetesen a könyvekből »puskázhattak«, én is sokat segitettem nekik, de helyettük nem szívesen gondolkodtam. A tanár-diák közötti frigiditást rövidesen felszámoltuk, annyira szerettek és annyira megszerették a szellemi kalandokat, hogy valószínűleg el se lehetett volna őket zavarni a létezésneveldeből. A sikerek táplálták önbecsülésemet, meg saját önérzetüket is.

Egy éve sem laktam újra Sajószabadiban, amikor megbizonyosodtam róla, hogy a hatalomreform nem odázható tovább. Erre utalt az is, hogy a Minisztertanács tanácsadói egyre-másra jelentették meg tanulmányaikat a várható *közigazgatási* új mechanizmusról. Nemcsak az országvezetés felismeréséről volt szó, hanem a gondoskodó állam nagyapa-szerepének fokozatos kimerüléséről:

a költségvetés több pénzt nem adhatott a falvaknak, és a helyi elvonásokat sem csökkenthette tovább. Azt meg nem sikerült kiverekedni, hogy az elosztási arányokat a kisebb települések javára megfelelően javítsák. Sajószabadi vállalkozó termelőüzemei – például a csempegyár és a vezetékes tv-hez kábeleket gyártó egység – sem fizethettek annyi adót, hogy abból a falu általános fejlesztése felgyorsuljon. Szinte egyetlen alternatívaként az maradt, hogy a falupolgároktól – a nem javuló életszínvonal ellenére is? – több támogatást kérünk. Akitől lehet. Csakhogy ehhez lényegesen nagyobb mozgásteret és több szuverenitást kell adni az embereknek. Ha nagyobb az egyéni s a kollektív szabadság, nagyobb önkéntesség s azonosulás várható. A nyílt *érdekegyeztetés* és közös *érdekgyakorlás* hozhatja a társadalmi szövetség folyamatos megújulását. A közigazgatási reformot az is sürgette, hogy a növekvő igények és költségek miatt az oktatási és kulturális intézmények eltartása megnehezült. A közeledő csőd elhárítása elképzelhetetlennek tűnt a faluközösség vagy ezen belül a módosabb gazdasági üzemek, társulások, sőt a gazdagabb polgárok személyes anyagi áldozata nélkül. A kormányzati hatékonyság javítása megkövetelte a mikrokörnyezet akaratképzési erejének megsokszorozását. Ezt hívhatjuk az állampolgár közösségi foglalkoztatottsága és közjó-illetékessége megreformálásának is. Ezért az okosok úgy döntöttek, hogy a kultúra intézményeit, nemcsak a művelődési házat, teljesen vissza kell adni a települések társadalmának: jussanak velük többre. Az állam csak az *alapköltségeket* fedezi, ugyanakkor az *értéorientáció alapértékeit* meghatározza.

Örömmel állíthatom, hogy az előttem lévő tanácselnök, Szíjjártó Kálmán már bevezetett néhány újítást. Legnagyobb sikerét többek között azzal érte el, hogy részesedésjegyek formájában közadakozást szervezett, amelyből a községi könyvtárat úgy bővítették ki, hogy videolemez és videokazetta-tár is épült mellé. A falvak között elsőként Sajószabadiban. Ettől kezdve az adakozók ingyen, a többiek használati díjért videoszalagokat s lemezeket kölcsönözhettek s játszhattak át, noha az első időben a faluban nem sok családnak

lehetett videokészüléke. Közben azért némelyekben felmerült a kérdés: a kultúra új költségei meddig *háríthatók* az állampolgárokra, amikor ezeknek árai nincsenek benne a munkabérekben? Sajószabadi abban sajnos nem állt az élen, hogy gyorsan megépítse a saját központi tv-antennáját, amelyről bármelyik, akár műholdról szórt adás továbbítható kábeleken a lakásokba. Nekem persze azon járt az agyam, hogy a helyi antennaközponthoz telepíteni kellene egy primitív »tolmácsgépet«. Azaz lehetővé tehetnénk, hogy a kiválasztott idegen nyelvű adást egy-egy nyelvet jól ismerő s aznap éppen ráérő szakember szinkrontolmácsolja. Hiszen az még utópia, hogy a fordító embert a beszélő számítógép helyettesítse. Akkor nem sejtettem még, hogy ez a tervem meglehetősen közegellenállásba fog ütközni, mert Somogyborsod megye kulturális vezetői elég hevesen ellenzik a nyugat-európai és Európán túli tv-sugárzások kommentár nélküli fordítását. Néhányan – szerintem konzervatív szellemmel – azt mondják, önmagában már az is baj, hogy ennyiféle televízióadás fogható, látható; az a szerencse, teszik hozzá, hogy a tömegek nem értik a szöveget. Már tanácselnökként is hiába érveltem, hogy a *tömegkommunikációs* reform sem maradhat el; az nem megoldás, hogy kitérünk az adások szó szerinti fordítása elől, hiszen a látható kép a legtöbb esetben közvetíti a lényegét, ráadásul a vidéki emberek is egyre nagyobb számban beszélnek egy-két idegen nyelvet. A megoldás tudatos elnapolása nem szerencsés megoldás.

Tavaly – tehát 1992-ben – megjelent egy nevelési esszém Párizsban *Szorongásreform* címmel. Itthon mindjárt sokan, kollégák is, tiltakoztak miatta, mert állítólag már a cím is félrevezető, és ennek alapján engem is besorozhatnak az újkonzervatívok közé, akik fegyelmező, félelmet kiváltó beavatkozással kívánnak rendet tenni a mikrokörnyezetben vagy a szociális mezőben. Holott a szorongásreformmal nem a szorongás konzerválását sürgettem. Éppen ellenkezőleg. A szorongásreform célja a szorongás csökkentése, a mélyen beépült félelmek, gátlások feloldása, belülről vezérelt önfel szabadítás, persze nem a konkrét körülményektől függetlenül.

Nem hiszem, hogy a félelem nevelő hatású, vagy a kiváltott szorongás tartósan elriasztja az embereket a rossztól. Inkább az a jellemző, hogy a jeles gondolattermelőket s felelős intézmények döntőkei az *indokolatlan* szorongás, a ma már tárgyaltan – és szinte érthetetlen – félelem megbénítja vagy jelentősen korlátozza a reformaktivitást. Az egész önérzet-utópiám egyik értelme az, hogy lehetőleg minél több ember és csoport emelkedjen felül kishitűségén, külső-belső – nagyon eltérő mértékű – megnyomorítottságán, egyáltalán: korlátozza a piócaként csimpaszkodó félelmeket. Nem elbizakodott, de normális önértékelésű világot képzelek el.

Hogy visszatérjek az új események kezdetéhez: háromnegyed év szabad és boldog tanítás után kéthónapos intenzív munkával kidolgoztam egy tízéves távlatban előremerészkedő sokoldalú *falutervet*. Ezzel pályáztam meg a tanácselnöki tiszttet. Ekkor már harminc településen – köztük Sajószabadiban – nyílt lehetőség arra, hogy a tanácselnököt a pártbizottság intenciói alapján ne a népfrenttestület jelölje; így a választáson szinte bárki indulhat, akinek nemcsak papíron, hanem a helyi közvélemény előtt is rangja van, ám minden önkéntes jelentkezőnek fel kell lépnie részletes programmal. Az aratás után, egy júliusi vasárnapon a falu főterén felállított emelvényen a pályázók – egymás után – ismertették *önkormányzati* s falufejlesztési elképzelésüket. Eljöttek hallgatónak rokonaim is, úgy éreztem, hogy szurkolnak nekem; nemcsak vélt előnyök miatt. Nem az jelentett gondot, hogy a politikai érdekreprezentáció megindult, hanem az, miképpen lehet dönteni az eltérő terápiajavaslatok, megújulási stratégiák között; arról nem beszélve, hogy csak három jelöltnek volt érdemleges programja. A megszavazott jelölt koncepcióját aztán nemcsak a pártbizottságnak, hanem magának az újonnan megválasztott tanácstestületnek is jóvá kellett hagyni. A demokrácia mindjárt bizonytalanságot szült a lakosok körében: mi van akkor, ha az új tanácselnök stratégiáját és taktikáját a tanácstestület részben vagy esetleg kifogásolja. Ez a társadalmi kísérlet mindenesetre felkínálta azt a *szabadságot* is, hogy a tanács funkcióit, munkamódszereit vál-

toztatni lehessen, ha ehhez a helyi pártbizottság hozzájárul és politikai eszközökkel támogatja. Új volt a helyzet – előttünk semmit nem találtak ki. Elvileg szinte könnyű elérni, hogy a tanács ne csak mechanikus ügyintézők, hanem a falu vezetésének társadalmi testülete legyen. De hogyan működjön ez?

Pontról pontra nem írhatom le, kedves Barátom, hogy tervezetemben mi minden szerepelt, s azt sem nagyon, hogy megválasztásom után mi hogyan sikerült és mivel vallottam kudarcot. Egyik alapvető célom volt: újra elhitetni a faluval, jelen esetben Sajószabadival, hogy minden lényeges kérdésben *ők dönthetnek*, feltéve, ha van esély a normális megoldásra. Legjobb barátaimmal, köztük Martos doktorral, »véres« vitákat folytattam, hogy végre elfogadtassam velük: a demokrácia – ebben az összefüggésben – inkább csak módszer, s *önmagában* nem váltja meg a világot. Alapvető feltétel, igaz, de mert sokáig hiányzott, ne higgyük azt, hogy minden társadalmi sebre gyógyír. Ám úgy látszik, hogy a kelet-európai értelmiség demokráciához fűzött – szinte vallásos – illúziói megingathatatlanok. Nem elég az állampolgároknak több jogot adni, amint az sem elég, ha ezeket a jogokat intézményesítve eljuttatjuk hozzájuk. Egyúttal azt is el kellene érünk, hogy a nagyobb cselekvési térben *mozdulni* tudjanak és akarjanak. Ehhez például öntudat, képzelőerő, toleráns aktivitás szükséges, amely a demokrácia varázspálcájának suhintására nem lesz önmagától, mert többek között nemzedékek úgy szocializálódtak, hogy helyettük mások – jól vagy rosszul, de nem ők – döntöttek. Ha egy közegeből kivonjuk az *autokráciát*, még nem tör ki a szabadság »birodalma«.

Ezt a tételelemet, sok más mellett, kifejtettem tervezetemben, ezért nem is lepődtem meg, hogy sok paraszat gyűjtöttem a fejemre; már korábban megtanultam, hogy az emberre ösztűz irányul, ha nem az aktuális és szinte mindig demagogizált közhelyvágyakat fogalmazza programmá. Változatlanul előfordult, hogy eleve gúnyoltak, mert *hiszek* a reformok hatékonyságában, még tanítványaim is meg-megjegyezték, hogy faluprogramom túlságo-

san földhöz ragadt, nem elég távolba látó, míg mások, tanácsi munkatársaim is, sarkítva mondták: ez a tervezet nemhogy kevés, hanem lehetetlenül sok, megvalósíthatatlan illúziók halmaza. Tárgyszerű, beleérző, az új kérdéseket latolgató értékelést azonban nagyon kevesektől, még Hejő-Kovácsból sem kaptam. Néha kimerítően éreztem, *egyedül* vagyok, mint autóban a kormánykerék.

Úgy számoltam, végül nyerhetek; nyerhetünk. Ha egy település népe újra *vállalja* önmagát, előbb-utóbb csodákra képes, minden túlzás nélkül állítom. Sajószabadiban a polgárok újra vagy inkább először, mindenesetre főleg magánúton tanulták meg, hogy valakik: *Jeles Akárik*. Amikor a hetvenes évek elején az összevont termelőszövetkezet följavult, mert tőkét, szellemi energiát önmozgási szabadságot kapott, amikor a parasztok, a bejáró ipari s szolgáltatási dolgozók és az értelmiségiek egyaránt elkezdtek ismét a ház körül s a háztájiban piacra termelni és ugyanúgy, mint a szövetkezet, gazdasági vállalkozásokba fogni, olyan termelési és fogyasztási *fejlődés* indult meg, a civilizációs színvonal annyira megemelkedett, hogy egyre többen – ekkor és így – ízlelték meg: ők valakik. A nyolcvanas évek végén mindezt többen úgy kommentálták, hogy a szocializmus legintenzívebben a családi házakban, az állampolgári jólétben valósult meg; viszont sok faluban az állam *elszegényedett* vezető, reprezentatív polgáraihoz képest. Hát persze: számosan építettek tágas, világos, civilizált családi házakat, igaz, általában nem elég szépeket, igaz, nem mindig célszerűeket, igaz, emberi-szellemi tartalomban hiányosakat. Ám ez radikális változás volt: véget ért a hosszan tartó szegénység, s ezzel a totális kiszolgáltatottság és a tartós másodrendűség korszaka is. Korábban akár tömegek is hiába mondták: abba lehetetlen beletörödni, hogy a falu *másodosztályú* település, amely másodosztályú életmódot nyújt a másodosztály-tudatú lakosságnak.

A nyolcvanas évek végén magam is arra szavaztam, hogy közösség pedig még sokáig nem lesz, s már ezért is az egyéniség csak kivételként létezhet. Kínomban akkor találtam ki a több értelmű háztáji-szuverenitás fogalmát, amivel például azt igyekeztem jelöl-

ni, hogy állami segédlettel a »magán« gazdaság és a családi fogyasztás kínálja a legtöbb *önállóságot*. Annak én is évekig tapsoltam, hogy a valóságos autonómia – akárcsak a valóságos demokrácia – lényegileg abszolút *önérték*, de idő múltán érzékelttem, hogy létre kell jönnie azoknak az *intézményi* autonómiáknak is, amelyek a konkrét ember s a látszólag megfoghatatlan hatalom között szervezeten közvetítenek. Tanácselnökként arra törekedtem, hogy a közvetítő hálózat első elemei kiépüljenek, miközben állandóan szembenéztem azzal, hogy nem egyhangúlag választottak meg, s később is többen tiltakoztak faluvezetésem ellen, mert – eléggé mindegy, hogy okkal vagy ok nélkül – attól féltek, hogy valamilyen új közösségi romantika esetleg *korlátozza* a már kivívott egyéni magánszabadságot. Nem korlátoztuk. Ezért is sikerült a párbeszédet intézményesíteni.

Addig mindenkinek elég könnyű a dolga, amíg szép, nagy, meggyőző szavakkal önkormányzatot igényel, de akkor már óriási a bizonytalanság és a tanácstalanság, amikor az önkormányzat *szervezeti* rendjét kell kiépíteni, vagy amikor a települési öngazgatás intézményi viszonya vár tisztázásra a központi-állami akaratképzéshez képest. De az sem megoldás, hogy a szervezeti struktúrák primitívsége miatt a szocialista demokrácia bővítését halogatjuk. Nekem rögtön az első teendőim közé tartozott, hogy lehangosabb s legokosabb ellenfeleimet és vitapartnereimet felszólítottam: legyenek szívesek valaminő intézményes módon tömörülni, hogy minden elképzelésemet nagyítóval vizsgálhassák. Később meg is alakították az első *akarmányt*. Amikor már tanácselnök voltam, rövid szünet után folytattam a tanítást is, nem zártam hát be a létezésneveldét, csak csökkentettem az óraszámot, s nem fogadtam el honoráriumot. S évente többször, műhelymunkaként, megvitattam a tanítványokkal is a készülő reformokat.

Itt említem meg: amit tettem, az *nem magánszám* volt. Ne higgye senki azt, hogy Sajószabadiban bármit is elérhettem volna egyedül, minden újabb lépést kollektív határozat előzött meg és – valamivel széthúzóbb – kollektív cselekvés követett. Más kér-

dés, hogy a vitapartnerek jobban inspiráltak néha, mint a lelkes vagy fanyalgó közvetlen szövetségesek, például az Önkormányzati Hatalom tagjai, akik négy éve mégis a legkövetkezetesebb harcos-társaim, fel-felmerülő fenntartásaikkal is.

A konfliktusok a második évben szaporodtak meg, érthetően. Az önmagában *nem ügy*, hogy egy utcát leborítunk az új betonnal, az sem vállalkozás, hogy a szűkös állami pénzt szétmérjük, amint az sem nagy tett, hogy kormányzati protekcióval falunkat előbb kapcsoltatjuk be az európai és hazai távhívó telefonhálózatba, s az sem lelkesít senkit, ha özönvíz előtti problémákat igyekszünk rendre megoldani, példának okáért azt, hogy a település utolsó utcáiban is bevezessék a vezetékes vízszolgáltatást. *Rutinfeladatok* ezek, pláne egy rutinos apparátusnak: ha csak ilyesmin múlna a kormányzati teljesítőképesség, nem nagyon érhetne bennünket indokolt bírálat.

A közösségi vita akkor robbant ki, amikor a különböző rész-érdekeket képviselő társadalmi csoportok megszerveződtek, és el kellett őket valahogy *keresztelni*. A bizottság formát és nevet nyomban allergiával kezelték, különben is bizottságokat a tanács hív életre, ha valamilyen konkrét feladattal – például a falu környezetvédelmi tervének elkészítésével – bíz meg állampolgárokat. A munkacsoport fogalmához is jócskán tapadt negatív tapasztalat, noha egy ilyen is született abból a célból, hogy a környező aprófalvak érdekeit alaposabban megfogalmazzák és lehetséges teljesítésüket *számon kérjék* tőlünk. Ez már érdekképviselő s részben ellenőrző szervezet is volt: jogi státusát sokáig kerestük is az önkormányzati mechanizmusban. Mi legyen hát a tanácshoz kapcsolódó, ám spontánul szerveződő, hol megszűnő, hol ismét dolgozó társadalmi »munkacsoport« *neve*? Nemcsak a funkciók rögzítésével, hanem a névválasztással is vigyáznunk kellett, mert jobbról-balról félelmekbe, feltételezésekbe ütköztünk. Összeültünk néhányan, köztünk a párttitkár és a téceszelnök, s megszültük a talán használható elnevezést: *akarmány*. Ezt a kifejezést valahogy a bizottmány szóból csináltuk, azt szerettük volna vele közhírré

tenni, hogy ez a testület sokak akaratát testesíti meg. A tanácsülésen úgy határoztunk, hogy havonta egyszer, még hozzá vasárnap délelőtt, az egykori – mindenkit érintő – ígehirdetés idején tartjuk meg azokat a *fórumokat*, amelyekre bárki eljőhet és bejelentheti szándékát, hogy ilyen vagy olyan célból akarmányt kíván alapítani. Természetesen ezzel nem akartuk zavarba hozni a több száz éve többségben lévő reformátusokat; előzőleg velük is megegyeztünk. Ezután kéthavonta tartottunk – kicsit a régi értelemben vett – falugyűlést, ahol az akarmányok terveit, javaslatait s ellenvetéseit is megtárgyaltuk, hiszen előbb-utóbb igeneket vagy nemeket kellett mondanunk a falunyilvánosság előtt. Hadd mondjam: az állampolgári aktivitás és a helyi kormányzati aktivitás nem zárta ki egymást, *ellenkezőleg*, okkal-joggal kölcsönösen feltételezte az egyik a másikat.

Az első évek lázas munkával, vissza-visszatérő derűvel, s persze nagy elkedvetlenedésekkel teltek el. Kertem szó szerint is kivirágzott, a batul almafa vígan termett már. Szerencsémre, a *szerелеm* is mellém szegődött hűségesen: ekkor udvaroltam Ármós Erzsébetnek, későbbi feleségemnek, aki azzal is kitűnt, hogy szigorú szolidaritásával óvott minden kisstílűségtől. A kritikus azonosulásra szükségem is volt, mert többször gyengének és bizonytalanak éreztem magam. Jó pap módjára úton-útfélen prédikáltam, hogy a szocializmus attól szocializmus, hogy kis- és *nagyközösségi* társadalom; egyáltalán a közösség attól szerves közösség, hogy a másik embernek is lehet igaza, s abból is sülni ki jó dolog, amit nem én akarok. Attól azonban láthatóan nem kevesen elszoktak, hogy közelebbi és távolabbi szomszédaik kívánságait is fontosnak tartásuk vagy akár sajátjukként mérlegeljék. Elemi felismeréseket is meg kellett a közvéleményben erősíteni, például azt, hogy az egyéni önérzet kevés, ha az nem társul a másik ember tiszteletével. Tanácsatlanná váltam egy falugyűlésen is, ahol Huszárik Anna – az ifjúsági szervezet egyik vezetője – feltette a kérdést: mi szükség van a közösségi *népfrontra*, ha a tanács valóban népképviselői szervvé válik? Nevetve javasolta, hogy vagy az önkormányt szűnjön meg,

s akkor tényleg a népfront legyen Sajóújszabadi társadalmi gazdája, vagy a népfrontbizottság szüneteltesse önmagát, mert párhuzamosan ugyanazokat a funkciókat látja el, mint az Önkormányzati Hatalom, csak jóval kisebb hatásokkal. Vagy pedig, mondta, gyökeresen újra kell gondolni a népfronttestületek szerepét és munkamódszerét, mert ebben a faluban a népfrontmozgalom lényegében csak a honismereti kört istápolja, de ezt a munkacsoport könnyűszerrel menedzselheti a művelődési ház is. Nem tudtam, hogy az elhangzott javaslat után mit lenne *helyes* tenni; mindenestre szerettem volna, ha a problémát nem söpörjük a szőnyeg alá. Ahogy múltak a hónapok, évek, egyre inkább éreztem, hogy a »zseniálisnak« hitt falureform mennyi mindent nem old meg, s különben is jó néhány lényeges kérdést meg sem fogalmazott.

Kedves Barátom, itt akár abba is hagyhatom a levelet, mert azokról az új kérdésekről kellene értekezni, amelyek a négy év közben és után kerültek napirendre. Azt hittem gyorsan és sok mindent rendbe teszünk, s ahogy előre pillantok, jóval több a feladat, mint eddig. Ha most ezekről beszélni akarnék, még napokig írhatnám a levelet; nem marad más, mint az ígéret, hogy majd legközelebb folytatom. Nem döntöttem el még azt sem, hogy megpályázom-e újra a tanácselnökséget vagy a nagyobb energiával folytatott tanítás mellett megkísérlem *leírni* az általánosítható kінlódásainkat s eredményeinket; mindazt, ami mögöttem és mögöttünk van. Emlékezz arra, mivel kezdtem hosszúra nyúlt beszámolómat: azzal, hogy változatlanul büszkének érzem magam, mert ezek az évek nem feleslegesen teltek el; a Jeles Akárkik, köztük jómagam, *önérzetesen* tekinthetnek végig a jelenen, abban bizakodva, most már mindig lesznek olyanok, akik a van-t állandóan megreformálják. Szándékozom tehát folytatni a levelet, hogy lásd milyen *volt* a jövő, ha addig nem tör ki világválság vagy *világégés*. A viszontlátásra!"

„...a szakférfiak egyszersmind paedagógok legyenek.”

Hogy milyen *volt* a jövő, azt persze még nem tudhatjuk, de hogy milyen *lesz* a jövő, azt talán befolyásolhatjuk az ifjúság nevelésével. Milyen legyen a jövőre is orientált iskola? Neves elődöm, Csengery Antal 1875-ben a nagy-kanizsai kerület választóihoz címzett beszédében megszívlelendő gondolatokat fogalmazott meg: „A régi classicus és modern nyelvek tanítási célja iránt nincs eligazodva a gyakorlat. Részletesebben kifejletté, tudományossabbá, bölcselmibbé vált a nyelvtan: s a classicus nyelvek tanára – általában szólok – már a középiskolákban, s az a baj, hogy már itt, philológot kíván növelni s nem azon nagy irodalmi példányok ismertetését tartja főfeladatának, a melyek oly kimeríthetetlen forrásai az erkölcsi és bölcselmi igazságoknak, az emberi és társas viszonyok ismeretének.” „Csak az taníthat megnyerőleg és sikerrel valamely tudományt, a ki a szakban, a melyet tanít, teljes és alapos jártassággal bír. Ideje, hogy a minden szakban kontárkodó oktatás, mely száraz tankönyveket szószerint tanultat, kiküszöböltessék a középoktatásból.” „A másik főkellék – a mire az alapos tanárképzés vezet –, hogy a szakférfiak egyszersmind paedagógok legyenek. Nagy ideje, hogy a tömérdek tantárggyal halmozott tanulónak a módszer is segélyére menjen; a módszer, a mely kivált a leíró természeti tudományoknál és kivált az alsóbb osztályokban az emlékező tehetség túltömése helyett, az észlelő tehetség kifejtését tartja szem előtt.” „...szükségesnek tartom figyelmeztetni, a ki a reáliskola tantervével foglalkozik, hogy az exact tanulmányok mellett engedjen több tért az erkölcsi tudományoknak is, habár a tanulási időnek meghosszabításával. Irodalmi képzettség nélkül a reáloktatás nem fejt ki az ember összes lelki tehetségeit: a fogékonyságot a szépre és jóra.” „A középiskolák képezik a leendő néptanítókat; ez iskolák előkészítése nélkül nem kísérheti kellő siker a fensőbb oktatást. A középoktatás adja meg a nemzet mí-

veltebb rétegeinek azt a képességet, amely az újabb polgárosodás vívmányainak elsajátítására, a közművelődés, a gyarapodás előmozdítására annyira szükséges. De csak úgy adja meg, ha a nagy föladatnak megfelelni, ha maga is halad az idővel, tekintetbe vévén koronként a fejlődő társadalom igényeit.” (Lásd Csengery Antal Összegyűjtött Munkái negyedik kötetét, Budapest, 1884. 374–379 l.)

Átmeneti (mégis radikális?) reform az iskolában

Aznap, amikor megérkeztem Reformvárra, mint említettem, találkoztam három gimnazistával, akik meghívtak kollektív lakóházuk *kék betűs* ünnepére is. Ahogy ígértem, elmentem. Később aztán hetente, kéthetente megfordultam náluk. Ez a *náluk* magyarázatra szorul. Betonbarcika régen Reformvárnak nevezte már magát, amikor négy családnak sikerült kinkeservesen kiharcolni, hogy saját elképzelésük szerint építhessék fel *közös* családi házukat. Ezzel mások számára is áttörték a szemléleti és jogi barikádokat. A saját elképzelés nem eget rengető?

Először is a parcellázásnál hatszáz négyszögöles telket kértek, mondván, hogy családonként legalább százötven-kétszáz négyszögöl kijár. Erre a területre nem négy különálló, hanem *egy* közös házat terveztek. A kívülről inkább családi hotelnek vagy kisebb kulturális intézménynek látszó épület másfél év alatt készült el. Fehér falak, sötétbarna ajtók-ablakok, s falépcsők a padlásra, ahol egyelőre csak lomot tárolnak. A ház kétszintes, négyszögletes, belső udvarán meghagyták az öreg diófát. A belső tér olyan, mint egy mini kerengő. A felső szinten – családonként hetven négyzetméteren – találhatók a háló- s dolgozószobák meg a mellékhelyiségek. A szobák nagyok, tágasak, viszont a fürdőszoba kicsi, s konyha helyett csak egy étkező van főzőfülkével. Egyáltalán nem bánják. Mert azt sikerült elérni, hogy mind a négy család *mindegyik* tagja saját szobához jutott. Ugyanakkor a családi terek külön-

külön zárt egészet alkotnak, mintha egy bérházban egymás mellett lenne négy lakás. A lenti, földszinti tér pedig lényegében teljesen *közös*, de nemcsak közösen használható. Itt van a hatalmas klubszoba, amit ők szabadság-hallnak vagy házizsibongónak hívnak, a több részes tudástár, amely – akárcsak a városi tudástár – egyaránt könyv, hanglez, kazettatár, s *videoszalagtár* is. A földszinten van még két vendégszoba, közös konyha tágas ebédlővel, s egy izomedzőterem. Az alagsorban elfért két műhely is, az egyikbe kerámiaégető kemence került, mert a felnőttek közül ketten is értenek a kerámiaázáshoz. Ha a nagyobb gyerekek is beletanulnak ebbe a kézművességbe, akkor közművelődési *kisvállalkozást* indítanak, melynek anyagi haszna feltehetően részben vagy talán teljesen fedezi kulturális kiadásait.

A lakóközösséget vállalt családok már korábban ismerték egymást; pontosabban a férfiak *barátkoztak* diákkoruk óta. A családok felnőtt tagjainak szerencsére sokféle érdeklődésük, szenvedélyük van: egyikük amatőr kertészmérnökké képezte magát, másikuk az új tömegkommunikációs eszközökkel foglalatoskodott. Volt aki *semmivel*, de szívesen segített bárkinek. A lakóközösség „apostola” – Szabó Balázs – pedig autókarosszéria-javító műhelyt nyitott; azóta napi tizenkét órát dolgozik, de senki nem rója fel neki, hogy csak aludni jár haza. A négy családnak három *gimnazista* gyermeke van: Éliás Annamária, Szabó Teréz és Hevesi Gábor. Egy éve elsősorban ők határozzák meg a lakóközösség szabadidős programját; hárman szervezik a kék betűs ünnepeket is, néha a szülőktől is elfogadnak egy-egy ötletet. A két lány idén nyáron „kibérelte” az egyik vendégszobát, azóta ez a szoba a lakóközösség mozgató *központja*. Közben hat lakóközösségi együttes is felépült a környéken, az övékhez hasonló elvek és tervek alapján. A három gimnazista hamarosan létrehozta a hét lakóközösség azaz a kollektív „lakótelep” *érdekegyeztető* társadalmi vezetőségét, amely aztán egy tagot delegált a kollektív „lakótelepek” közös érdekképviselésébe. A kék betűs ünnepeket a saját szabadság-halljukban tartják, ahol általában húszan-harmincan is összejönnek;

nemcsak a lakóközösségi tagok, hanem a gyerekek máshol lakó osztálytársai is. Ahogy ők nevezik: *örömmünnepeket* rendeznek. Udvari koncerteket, jelmezbálokat, lampionos diszkókat, bábszínházi esteket a kicsiknek vagy felolvasó „matinékat” a szülőknek. A lakóközösség önkéntesen összeadott kulturális alapjának terhére különböző előadókat, azaz inspirátorokat hívnak meg.

Én többször úgy voltam náluk, hogy semmilyen „murit” nem tartottak; csak hajnalig beszélgettünk, kint, a gyümölcsfák alatt, vagy bent, a szabadság-hall valamelyik sarkában. De egyszer rávettek az *inspirátor* szerepére is: az őszi iskolakezdés után, amikor már teljes gőzzel Pali iskolájában tanítottam, egy vasárnap délután vitaindító hökkentést tartottam az általam elképzelt ideális *iskolareformról*. Az összegyűlt hallgatóság előtt avval kezdtem a vitát, hogy erről a témáról helyesen csak úgy elmélkedhetünk, ha legalább nagyjából tudjuk: ki és mi az ember, s egyúttal azt is, hogy a gyerekekből az iskola milyen *embert* kíván nevelni. Ha a központi érték, az ember s a róla alkotott kép homályos, akkor a családi és az intézményes nevelés feladatait nem lehet pontosan meghatározni. Használható emberkép hiányában minden reform *rakvágányra* futhat. Akárcsak valóságos nemzetkép, társadalomkép nélkül. Mint gyakorlott inspirátor, arra kértem a hallgatókat, hangosan gondolkodva fogalmazzák meg, hogy szerintük ki és mi az ember? Avagy: az ember mitől ember? Mik a jellemző jegyek? Ugyanakkor javasoltam, hogy ne maximális igénnyel keressék a választ, mert lehetetlen több tudományág – filozófia, történetfilozófia, szociológia, szociálpszichológia, pszichológia stb. – minden fontos eredményét felsorakoztatni. Az ember egyébként is *kicsúszik* a tudományok karmai közül: egyetlen tudomány sem tudja teljesen befogni. Ám bármilyen nehéz is és bármennyire hiányosak is ismereteink, próbáljunk meg összerakni egy komplex emberképet.

Volt nagy csönd a *közhelyek* után. Mert azt elmondták, az ember az, aki dolgozik, s nem mindegy, hogy gépként vagy alkotóként; az ember az, aki gondolkodik, s szintén nem mindegy, hogy szolgaián vagy önállóan. Valaki kifejtette azt is, hogy korunk embere

csak *lojális munkaerő* – a hallgatóság ingerülten visszautasította a lefokozást. Előjöttek régi, bölcs kategóriák is: az ember természeti lény, vagy: az ember nembeli lény. Az utóbbit hallva sem lett volna elégedett a jó öreg Lukács professzor. Kifogytak a közhelyek, kicsit elakadt a beszélgetés. Közben újabb csésze *teát* szolgáltattak fel a vendéglátók, de csak másfél óra múltán jutottunk el odáig, hogy az ember általános jellemzői közül sokat felsoroltunk. Íme, a lista: az ember létfenntartó, de létkiteljesítő lény is, megismerő és megértő, legalábbis potenciálisan; egyszerre történeti és jövőbe néző lény, mert célkitűző s céltudatos; mindenképpen autonómiára tör, ám bizonytalan önérzetű, ezért gyakran drasztikusan önérvényesítő; értékelő lény, mert értékrendszere van, csakhogy ez ellentmondásos, hiszen ellentétes értékek vezérlik, mint a biztonság és szabadság; magánylény, ugyanakkor eredendően társas „alkat”; egyszerre gondolattermelő (avagy szimbólumokat használó) és cselekvést véghez vivő, s egyszerre választó és nyitott, szabad lény; természetesen bonyolult természeti, komplex pszichikumú és tagadhatatlanul örömközpontú, szerető lény, noha önálló, s korlátozó erkölce s taktikája van; olyan jól alkalmazkodó lény, aki metafizikusan „istenkereső” avagy minden vallástól függetlenül hívő, hitre éhes lény. Ezek nyilván csak *elvont* általános jellemzők; még messze vagyunk attól, mondtam, hogy korunk vagy *évtizedünk* emberét közelebből megismerjük. Most már záporoztak a kijelentések. Az ember azért senki, mert a körülmények primitív terméke; az ember azért lehet társadalmi lény, mert a legnagyobb szeretetre képes; az ember a legjobb korban is hiánylény, dehogy, válaszolt valaki, lényegileg szabad, beteljesítő lény, hiába szabályozzák veszettül; a jelen embere eszméket keres és célt akaratanak, így hiába szellemi s adaptív lény; az emberrel sajnos bármit tehetnek, de legjobb egyedei legyőzhetetlenek. Többen összekaptak azon, mi tette emberré az ősembert. A vad munkapártiak talán megsejtették, hogy nemcsak a munka, nemcsak a célkitűző képesség, hanem például a heves érzelmek, az irracio-

nális vagyak, a túlzó absztrahálás vagy a szuverén belső rend megszervezhetősége is.

A vitában elhajóztunk valameddig; odáig bizonyosan, hogy az iskola célja nemcsak az, amit ma gyakorlatilag a legfontosabbnak vélnek: a gyereket akárhogy, de beteretelni egy szakma, egy munkahely s egy lakás kapuján, avagy keservesen s nemegyszer látszólag megoldani pályaválasztását és családalapítását, s mindezt megelégedve elfogadtatni – érzelmileg sem motivált – gondolat- és világképtörmelékekkel. Az ember nemcsak arra való, jelentették ki többen szinte új felismerésként, hogy a társadalom hűségessé kiszolgálója legyen avval a munkával, amit a gazdaság éppen nyújtani tud. Talán nem jól csinálja az iskola, ha az uralkodó s konzervált eszmék üres dobozait csörgeti az ablakon kibámuló diákok előtt, mondta mosolyogva Tóth János. A vita valahol itt *véget ért*, azzal a közfelkiáltással, hogy folytatjuk. Mert valóra váltottuk Friedrich Nietzsche intelmét is: „Nem az a művészet, hogy ünnepet rendezünk, hanem hogy olyanokat találjunk, akik velünk együtt tudnak örülni.” De nem beszéltük meg a nevelés sokágú feladatbokrát a megközelítés *egyik* lehetséges útjában viszont megállapodtunk. Először pontosabban meghatározandók azok a lényeges *értékek*, amelyeket az embernevelő – avagy emberképesítő! – iskola végre s meggyőzően közvetít. Körvonalazott értékrend – emberkép, társadalomkép, kultúrakép stb. – nélkül aligha tervezhető iskola-reform; az értékrend természetesen egymással vitázó értékeket is tartalmaz. Tehát itt is szükséges az etikai, humán szabályozás. Másodszor ismerttetendők és elsajátítandók azok az *eszközök*, technikák, módszerek, amelyekkel a létértékek a mindennapi életben valószínűleg megvalósíthatók. A nevelés nem térhet ki az elől, hogy kidolgozza a *hogyan éljünk* módszertanát is. Nekem egyik tervem az, hogy írjunk olyan „tankönyveket” – biológusok, pszichológusok, szociológusok, művészek s mások részvételével –, amelyek konkrét használati recepteket kínálnak az önismeret és valóságismeret eléréséhez. Harmadszor a preferált létértékek, létezés-technikák, kultúra-hasznosítások ismeretében újragondolható az is-

kola mint *intézményes* nevelés: kezdve az ideális épület külső-belső formájától az új rendszerű kerettanterven keresztül a demokratizált nevelő–nevelt viszonyig. A megalapozott személyiségkép, nemzetkép vagy például a világkép tudatában s a modern pedagógiakép felhasználásával lehetséges csak – egyszerre reális és gyökeres – iskola- és nevelésreform.

Gyökeres iskolareform? Hogyan? A nézetek, koncepciók ismét eltértek. Néhány pedagógus Neill summerhilli iskolakísérletére hivatkozva a nondirektív nevelés utópiáját hirdette, mert szerették volna, ha a gyerek az iskolában teljes *szabadságot* kap, azaz megszűnik minden korlátozás, különösen a félelmet szülő – direkt vagy rejtett – kényszer. A *konzervatívok* nem merték már a totálisan irányított, sulykolt nevelés „ideáját” képviselni, de a diákokból változatlanul lojális alattvalót kívántak nevelni, megengedve, hogy azért felvilágosultak lehetnek. Akárcsak ők. A harmadik út – és ennek is több változata van – közelebb állt a nondirektív pedagógiához mint a direktív neveléshez. Az e teóriát képviselő pedagógusok szerint a gyerek kapjon *sokkal nagyobb* – de nem teljes – szabadságot. Az alaptárgyakon túl a diák szabja meg, hogy mit, milyen mélységben és melyik közösségben tanul. Hogy hogyan? Erről is eltértek a vélemények.

Kivételesen ismertetek még egy újabb részletet a *naplóból*, amelyben nem tettem egyebet, mint két fontos idézetet – egy oda-vissza mutató nyíllal – összekapcsoltam: Németh László: „A szellem embere az, akiben ott feszeng a szellemiség örök ösztöne: a nyugtalanság. Szívesen foglalkozik a részletekkel, de az egész felől száll feléjük, s ez még nagyobb egész felé tör rajtuk át utat.” „Magasabb szinten az oktatás az egyén szellemi adottságainak kifejlesztésével nemcsak közvetlenül mozdítja elő az egyén kibontakozását, hanem közvetve is, azáltal, hogy szellemileg és erkölcsileg is felkészíti az egyént egy változó világban jövődő szerepének betöltésére.” Jan Tinbergen, Nobel-díjas közgazdász.

Ha nagy látószögű lencsével nézzük a reformvári iskolareformot, észrevehetjük, hogy a *részletekben* már jelentős változások

indultak meg, de ezek még nem azonosak az átfogó nevelésreformmal. Az átmeneti iskolaújítások azonban egyaránt a *nagyobb egész* teljes átalakítását készítik elő. Az iskolavárban három „általános” iskola működik – mindegyik *más-más* reformmal kísérletezik. Tamásék intézményét a diákok *Színjátszó* iskolának becézik, mert egyik, talán központi célja, hogy a komplex esztétikai nevelést kezdjék el. Okkal állítják azt, hogy szinte minden gyermek képes a művészet generatív befogadására; úgy is, hogy alkotó „művészként” válaszoljon a kultúra kihívásaira. S abban bíznak, hogy az esztétikai megismeréssel elérhető vagy megközelíthető az ön- és korismeret. Ezért integrált „tantárgyként” tanítják az irodalmat, a zenét, a képzőművészetet és a táncot. Kiemelt szerephez jut a színjátszás is. Az iskola ugyanakkor szín-játszó azért is, mert belül, mint annak idején a kórház, kifestették freskókkal. Programjuk része, hogy emberibbé, felszabadultabbá tegyék a tanár-diák viszonyt, például a kommunikációt s az interakciót tanító és gyakorló foglalkozásokkal. De ez az iskola *mégis* olyan maradt, mint a hagyományos iskola: „csak” szorongásmentesebb, levegősebb, „művészibb” s újításra ösztönző. Tamás és Pali gyakran idézte a magyar és a francia kommunista párt oktatási programját. Az utóbbiból egy kritikai megjegyzés a korábbi iskolára: „A tanulóban nem ismeri fel a jövő állampolgárát és a fiataloktól megtagadja a társadalmi és gazdasági tények objektív magyarázatát és megvitatását, a kritikai szellem módszeres kiművelését, a szabadság és a felelősség tényleges gyakorlását.”

Ennek a *hiánynak* a csökkentését kísérelték meg Pistáék iskolájában is. Náluk kevesebb a művészi kreativitás, a manuális alkotás, de annál jobban törekednek a *világkép* tágitására, a gondolkodás elmélyítésére. Nem táncórák vannak, hanem agytornák, mondják a diákok, holott sejtik, hogy az agytornák célja nem nagyon különbözik a táncórákétól. Az iskolát a szülők is így hívják: *Körbelátó*. A nevet onnan kapta, hogy a tornaterem tetejére, a lapos tetőre egy csillagvizsgálót építettek, s ennek kupolájából valóban körbe lehet látni az eget. Ez az iskola hasonlít a tradicionális, nagy köve-

telményű gimnáziumokhoz: egyszerre humán s természettudományos beállítottságú, lehetőleg maximális mennyiségű információt ad át s bőségesen, az elemzést sem elhanyagolva oktatja a nagyvilág és a haza eseményeit. Ki nem mondott célja: megközelíteni az európai szellemi színvonalat. Nagyjából még *megmaradt* a hagyományos iskola tanrendje, órarendje, a tanárok pedig tudós típusú, megszállott oktatók. Sok a meghívott neves, rangos óraadó szakember is. Újításuk lényege látszólag nem sok: nem befejezett, hanem befejezetlen tudást kínálnak. Ez nem állító, hanem *kérdező* iskola; nem végső igazságokat, hanem válaszlehetőségeket oktat. A szabályos tanórákat arra futtatták ki, hogy minél jobban felkeltsek a világ iránti kíváncsiságot, a régi és új információk megszerzésének s feldolgozásának vágyát. Várható, hogy ebből az iskolából kiváló *szakember*- – mérnök, orvos, közgazdász és más – jelöltek kerülnek ki, akik feltehetően nem lesznek *szakbarbárok*, mert a tehetséges tanulóknak sokoldalú, megalapozott, értékérzékeny világgép alakul ki.

Nekem legjobban Paliék iskolája tetszett; igaz, a legtöbb időt is itt töltöttem. Ezt az iskolát a diákok „*Múltjövő*” történelemlékháznak becézték; megint több ok miatt. Először is azért, mert minden gondolat, feltevés, vagy tanóra és foglalkozás elsősorban a *történelemhez* kötődött. A történelem-központú nevelést egy pedagógus-team – Csonka Ibolya, Vécsei Magda, Laborfalusi Ria és Pásztor Edit – dolgozta ki; az elképzelést két kísérleti év után vezették be az egész iskolában. A hagyományos tanrendet a legjobban ők rúgták fel, mert a tantárgyakat – Németh László szellemében, de más, főleg nyugatnémet és francia tapasztalatokat felhasználva – *összevonták*. Az oktatás alapvetően három tantárgycsoportra tagolódott: a világ és Magyarország történelme (erősen beleértve a társadalom- s kultúratörténetet), a természettudományok történelme és végül irodalom- és művészettörténet. A tantárgycsoportokat ráadásul össze is hangolták, például a középkorról – maximum egy-két hetes elcsúszással – egyszerre beszéltek a társadalomtörténeti, a természettudomány-történeti és művészettörténeti órákon s foglalkozásokon.

De az oktatási struktúra nemcsak *vertikálisan*, hanem *horizontálisan* is felépült: példának okáért egy-egy új fizikai vagy kémiai felfedezést részletesen („megállítva” a történelmi fejlődés követését) úgy tárgyaltak, mintha hagyományos fizika- vagy kémiaóra lenne. Pali tervezett egy *negyedik* tantárgyat, illetve tárgykörcsoportot, de a kísérleti tanmenet s tankönyv még nem készült el: ez jobb kifejezés híján a szellemtörténeti sorozat nevet viseli majd. Ebben gondolat- s filozófiatörténetet tanítanak, beleértve a különböző korok vallásának ismertetését ugyanúgy, mint a nagyon eltérő lét- és embermagyarázatokat, mindegy, hogy melyik tudomány lobogója alatt született meg. Akárcsak a két másik iskolában, itt sem maradtak el az „*egyéb*” kötelező tárgyak: két vagy három nyelv tanulása, a kreativitás-alkotás órák (a fizikai kísérletektől az énektanuláson át az amatőr filmkészítésig) és a rendszeres testnevelés. Ezek mellett voltak a *fakultációk*: a mindennapiság-történet, az egyén pszichológiája, a vers- és novellaírás vagy az általam is tartott világmagyarázat órák, amelyek félig-meddig helyettesítették a tervezett negyedik tárgykörcsoportot.

A három iskolában *közös kísérletek* is voltak. Más-más néven iskolatanácsot szerveztek, hogy a szülők tényleg beleszólhassanak a nevelésbe. Más-más formában keresték a társadalmilag hasznos *munkára* nevelést: a gyerekek hol iskolakertet műveltek és kisállatokat tenyésztettek, hol iskolaüzemet működtettek egy fafeldolgozó vállalattal együtt, hol pedig, lemásolva a város új irányítási struktúráját, a városvezetést gyakorolták. Más-más módon kiszabadították a kötöttségek közül a *gyermek-mozgalmat* és ezzel együtt korszerűsítették a szabadidős programokat. Ha az iskola még nem is volt új világ, a diákok már gyakran *új világként* – saját világukként – élték meg.

Mind a három iskola vezetői, pedagógusai jól tudták, hogy csak elkezdtek egy *távlatában* radikális iskolareformot, mert a bevezetett változások még közel sem merítik ki céljaikat. Egyrészt, tanulva egymás kísérleti eredményeiből-kudarcaiból, alapjaiban közös tanmenetet, tantárgycsoport-rendszert alakíthatnak ki, másrészt ennek

megvalósításához az egész reformvári iskolarendszert *gyökeresen* meg kell változtatniuk, például összevonandó az alap- és közép-fokú oktatás, ami együtt jár a szakmunkásképző iskolatípus megszüntetésével. Harmadrészt pedig a végleges reformelképzelést újra *szembesíteni* szükséges az általuk is meghatározó értékelvárásokkal, például azzal az egyik központi igénnyel, hogy az iskolai nevelés megfelelően felkészít-e a reformvári társadalom *permanens fejlesztésére*?

Az átmeneti időszak után következhet, akárcsak a műtrágyagyárban vagy a közigazgatásban, az állandó *önreformra* is képes lényegi reform.

Táviratváltás a fővárosi tanáccsal

Sürgős jelzéssel táviratoztam munkahelyemnek.

LASSAN LEJÁR AZ EGYÉVES REFORMVÁRI ÖSZTÖNDÍJAM. VISSZAÉRKEZÉSEM UTÁN NEM A TANÁCSI APPARÁTUSBAN KÍVÁNOK DOLGOZNI. SZERETNÉK EGY KÍSÉRLETI ALAP- ÉS KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁT ALAPÍTANI. A RÉSZLETES NEVELÉSI KONCEPCIÓT AJÁNLOTT LEVÉLBEN FELADTAM. IGENLŐ VÁLASZUKBAN BÍZOM: CSENGERY ANTAL.

Két hét múlva érkezett meg a választávirat. De én már véglegesen döntöttem.

ISKOLAKÍSÉRLETI ELKÉPZELÉSÉT JÓNAK ÉS KIVITELEZHETŐNEK TARTJUK. A VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁG AZONBAN ÖNT ELNÖKHELYETTESNEK KÍVÁNJA KINEVEZNI. DÖNTÉSÉT VÁRJUK, ÜDVÖZLETTEL FŐVÁRCSI TANÁCS V. B.

„Embertisztelet” vasárnap délután

Reformvári ösztöndíjam januárban kezdődött s decemberben ért véget; közben, október végén részese lehettem az egyik legnagyobb szabású társadalmi, *közösségszervező* kísérletnek. Fehér Károlynak, Mesternek, Tólakínának, Palinak, Bogár Zoltánnak, Csizmadia Dánielnek és másoknak egyik legnagyobb álma egy újfajta intézményesített lelki és szellemi *prédikációhely* kitalálása és bevezetése volt. Magam is bekapcsolódtam ennek a – hitszervező? „lélektápláló”? – reformnak a tervezésébe; ezért még a felkínált televízióműsor szerkesztéséről is örömmel lemondtam. Abból indultunk ki, hogy a város belső kohéziója, tisztuló értékrendje, jövőbehúzó akarata úgy erősödhet meg, ha Reformvár polgárai, vezetői és szak munkásai, értelmiségijeit és túlfogyasztói, adminisztrátorai és művészei, ismertek és a nyilvánosság előtt ismeretlenek, a hívők és a csendes tagadók, egyáltalán a valamit csinálni akarók vagy csak a jó szóra várók *valamilyen formában*, kényszer nélkül, rendszeresen találkozni fognak. De milyen legyen ez az intézményes kollektív fórum? Miért ne tanulhatnánk az őskereszténységi házi szeretetlakomák hagyományából, amelyek aztán átalakultak hetenként egyszeri, templomi istentiszteletté? Hiszen ezeknek *sokféle*, egymást erősítő célja volt. A polgárok azért jöttek össze, hogy meghallgassák a tanítást, a prédikációt, ami nemcsak a vallás dolgaiban igazított el, hogy belül lehetőleg ismét és ismét újjászülessenek és tanácsokat kapjanak a mindennapi viselkedésre is, hogy a helyi társadalomban mutassák önmagukat, avagy úgy legyenek jelen, mint az együttélő közösség tagjai, hogy istentisztelet előtt és után kicseréljék híreiket, gondolataikat. Ideális esetben hetente egyszer kiszakadtak a mindennapiság őrlőmalmából, testileg-lelkileg feltöltődtek a prédikációtól, az együtt énekléstől a nemcsak a közös hit miatt egyet akaró közösségben.

A Reformváron élők tömege, az identitásválsággal küszködők ezrei, a megélt együvé tartozás örömétől elesettek s a fogyasztási mércét folyton magasabbra tevők sokasága *valamennyire* is csak

úgy válhatnak közösségé az egyre szélesebb köröket elérő reformhullámokban „megfürdőikkel”, ha a bizonytalan és elvont, ezért többnyire minimális közösségtudat úgy lesz étellel s szellemmel teli, illúziók nélküli és mozgósító, hogy az emberek közvetlen, ismétlődő belső világukra is ható *közösségi élményeket* szerezhetnek. Nem elég a városi vagy több városrészi Akárm, ahol ők „prédikálnak” az illetékeseknek, szükség van egy olyan szertartásos fórumra is, ahol nekik is, sőt ők saját maguknak is, „prédikálnak”. Közérzeti, *erkölcsi* – és ez ne legyen félreérthető: lelki-akárm-i kell; nyilvános tér az értő, biztató, javító szavaknak.

A kollektív fórum nevét hamar eldöntöttük: hívják *embertiszteletnek*. Abban is megállapodtunk, hogy helyszínnek legjobb lesz az iskolavári játszóház kupolája alatti tágas körterem, amely meghitt hangulatú, világos, s nagy érdeklődés esetén sem kell bezárni a kapukat. A Homálybogozó Bizottságnak készült tervezetben azt javasoltuk, hogy kezdetben minden második vasárnap délután tartsunk ilyen erkölcsi városgyűlést. A legnagyobb vita azon folyt, hogy a reformvári polgárokat hogyan *hívjuk* meg ide. Úgy, hogy rejtett kényszert se érezzenek. Ne illemből, hanem belső igényük miatt jöjjenek. És egyáltalán: *kik* és miről beszéljenek, ha összegyűlt a kíváncsi sokaság? Eleve megegyeztünk abban, hogy nemcsak a vezetők kaphatnak szót; ők is inkább magánemberként, mint hivatalból prédikáljanak. Szerettük volna, ha a pódiumra *bárki* felléphet, akinek a közösségre tartozó mondanivalója van, de a modern prédikátorok se elmélkedjenek lényegtelen kérdésekről vagy személyes sérelmekről. Hosszas tanakodás után elfogadtuk az első öt témát, s ezekhez felkértük a kiválasztott előadókat: 1. Pista (azaz Bencze István pedagógus): *A szeretetről* – a mindennapi életben is. 2. Tóth Emil művezető és helytörténész: Városunk *régi jelesei*; eszméik, terveik. 3. Zomborusz Ottó csillagász: *Csillagporból* vagyunk-e? 4. Pali (azaz Balassa Pál szociológus): Mire neveltem *önmagamat*? 5. Novák János jövőkutató közgazdász: *A szocialista Reformvár és a jövőbe vetett hit avagy miben higgyünk?* Ezek után már csak az maradt hátra, hogy november második vasárnapjára

kitűzzük az első időpontot és hozzáállunk az embertisztelet szervezéséhez, miután a homálybogozók által kiegészített javaslatunkat a város vezetői és illetékes fórumai – nem utolsósorban a Városi Önkormány – támogatólag jóváhagyta.

Először is minden városi fórumon *meghirdettük* a vasárnapi embertiszteleteket. Közhírré tettük a kényelmes polgároknak, hogy ezeket az erkölcsi-lelki városgyűléseket a helyi televízió nem közvetítheti, s a prédikációk szövege sem a reformvári, sem az országos lapokban nem fog megjelenni. Az égiséző vascsicsergőkön tréfás plakátok tudatták, hogy az embertiszteletekre véletlenül sem kötelező eljönni, még a társadalmi szervezetek aktivistáinak sem; csak azokat várjuk, akik szívesen hallgatnak jó szót, emberi intelmeket, melegítő gondolatokat. A városi népfront bejelentette, hogy a várható nagy érdeklődés miatt a fél házra – a játszóház körtermének a felére – négy és hatszemélyes családi bérleteket adnak ki jelentkezési sorrendben. A reformvári televízióbeli nyilatkozatában Bogár Zoltán elmondta, hogy az embertiszteleteken bárki szónokolhat, s az első öt prédikáció után már egy társadalmi bizottság dönti el, hogy a jelentkezők közül ki és mikor léphet a játszóház dobogójára. Végül az informális pletykahálózaton keresztül szétkürtöltük a városban, hogy most valami egészen *különös, példátlan* vállalkozás kezdődik, ami részben felújítja a város – református szellemiségű – hagyományait és folytatja a munkásmozgalom szabadegyetemeinek egykori sorozatát. A legnagyobb közfigyelmet azonban az a titokzatosság váltotta ki, hogy a többség nem tudta az embertiszteletek igazi célját.

Nem terveztünk rosszul. A kétszázötven személyes játszóházi kupolaterem a második alkalomra teljesen *megtelt*. Hamarosan harc indult a bérletekért, méghozzá presztízsharc, mert sokfelé elterjedt a hír, hogy azok a családok váltanak állandó helyet, amelyek ilyen vagy olyan ok miatt úgy érzik, hogy meghatározók a város fejlődésében. A megjelentek nagyobb része mégis – sokak meglepetésére – olyanokból állt, akik eddig *nem* vagy *ritkán* jártak el az eddigi reformvári fórumokra; zömükben a középkorúak és a

középrétegek tagjai. Valami belső, titkos igényt eltalálhattunk, mert ünneplőbe öltözve eljöttek öregek is, s farmernadrágos fiatal házaspárok is. Szinte áhítatosan ültek le, s halkán beszélgettek szomszédaikkal, mintha múzeumban vagy emlékházban lennének, majd Farkasi Péter karnagy intésére – minden embertisztelet előtt és után – örömmel énekeltek; felváltva népdalokat, zsoltárokat és több szólamú kórusműveket. Az első három erkölcsi-szellemi városgyűlés tapasztalatait a Hazai Tapírban vitattuk meg; már az első hozzászóló – Hegedüs László is – felvetette, hogy a sikeres prédikációk mellett az emberek kezébe kellene adni egy újfajta „*bibliát*”. Olyan szellemi alkotásokat, amelyek Reformvár világképét, eszmeképét vagy éppen emberképét – pontosabban az esetleg közössé váló kultúra lényeges értékeit – fejezik ki. De ilyen könyvek, filmek vagy dalok nincsenek. A Homálybogozó Bizottság javasolta, hogy egyelőre ajánljunk három-négy klasszikus művet reformvári biblia helyett. Csakhogy melyek legyenek ezek? Kölcsey Parainesis-e vagy Ady versei, Illyés Gyula Ki a magyarja vagy Babits műve A magyar jellemről? Mikes Kelemen levelei vagy Erdei Ferenc valamelyik írása? Csak úgy záporoztak a javaslatok – nem is tudtak megegyezni. Ekkor vetődött fel meghökkentést kiváltva: még talán az lenne a legegyszerűbb, bármennyire is fantasztikus munkát követelne, ha megírnák az igazi *reformvári* „*bibliát*”. A Homálybogozó Bizottság mindjárt vállalta is, hogy kidolgozza a lehetséges megoldási alternatívákat.

Pali „előadásán” már szűknek bizonyult a játszóházi körterem: sokan kint rekedtek az előtérben s az utcán. Az emberek mintha megérezték volna, hogy Pali *fontos* dolgokat mond majd, s talán véglegesen *megszerették* amiatt, hogy volt bátorsága lemondani az első titkári funkcióról. Pali, prédikációjának első felében, az értelmiség s az *értelmesség* (a nemcsak értelmiségi értelmes polgárok csoportja) és a *kormányzati*, irányítási rendszer viszonyát értelmezte; felhasználva jeles szociológusok, gondolkodók – Antonio Gramscitól Robert K. Mertonig – megállapításait. Hivatkozott természetesen saját városvezetői tapasztalataira is. Az értelmiség kategóriáját

sem csak a társadalmi szerepre, hanem saját magára mint e szerepet betöltő személyiségre is vonatkoztatta. Gondolatmenete abból indult ki, hogy a reformmechanizmusban ő olyan *politikus* volt, aki egyúttal *szakértőnek* is számított. A két társadalmi szerep benne – jól vagy rosszul? – egyesült; ezzel mintegy megfelelt Gramsci ideáljának is. Első titkárként és társadalomtudósként – akárcsak utóda – egyaránt érzékelte: a reformvári újítások gyakran esetlegesek és nehezen hitelesíthetők a megbízható jóslás tekintélyével. Egyszerre élte meg a politikacsinálás és a szakértői tervezés *kínjait*, ha nem is egyenlő arányban. Maga is belekerült abba a konfliktusba, hogy a politikagyakorlás feltételei, lehetőségei *kínosan* korlátozzák szakértői tudatát, innovációs képességét; számos reformelképzelést *félre is tettek*. Ugyanakkor energiái jó részét lekötötte – a lefelé s fölfelé irányuló – érdekegyeztetés, mert nem diktatórikusan s nem látszatdemokrataként irányított. Megkísérelte az elvi, szellemi, kulturált vezetést, valóságosan támaszkodva a párttestületekre. De ez a kormányzati szolgálat nemcsak illúzióit rombolta le, hanem gondolattermelő aktivitását is; csak részben válhatott *szerves értelmiségivé*. A feladata túlságosan gyakran pusztán annyi volt, hogy *felügyeljen* a jó elvek, reformálmok gyakorlati aprópénzzé váltására. Elsősorban adaptálást irányított, lényegében – ahogy ő nevezte – *politikatechnikus* volt: mert a társadalmi szerep erre kötelezte. Már ezért is eleve felüdülést jelentett neki, hogy a homálybagozókkal hangosan gondolkodtak a világ állásáról, a lehetséges tennivalókról.

Arról nem szólva, hogy ő nem lehetett érzelmileg, emberileg közömbös, nem merülhetett ki a mindennapi csatározásokban, és a felelősséget sem akarta s nem is tudta a politikairányítási struktúrára hárítani. A vezetői szolgálatot azonban nem tekintette karrierje csúcsának: mert nem féltette első titkári székét, sokkal kevésbé volt kiszolgáltatva a bürokratikus viszonyoknak. Szellemi *hazája a város* volt – nem valamelyik *státus*. Ezért is cserélhetett szerepet, hogy elmenjen egy iskolába, ahol hite szerint, nagyobb mértékben lehet *szakértő*, nem mondva le a *politikus* voltáról. S szívesebben is csinált

már mást, holott jól tudta, hogy az iskolavárban is jócskán lesznek mechanikus adaptációs feladatok. De belső szükségletek is ösztönözték a váltásra, hiszen az a veszély fenyegette, hogy végleg politikechnikussá süllyed, ha nem lesz képes az állandó, személyes megújulásra; ezt politikai szerepe csak akkor fogja intézményesen megkövetelni, ha például a *Városi Önkormány* kiválóan működik, s így a lakosság hangja, újító szándéka, kollektív energiája meghatározó lesz a döntési szférákban. Ha az *értelmesség* szintén szerves értelmiség lehet. „Előadásában” önkritikusan azt is felvetette, nagyon valószínű, hogy nemcsak a politikacsínáló szerepben volt a feszültség góca, hanem abban is, hogy túlságosan elfogyott az energiája; személyes nagysággal kevésbé tudta pótolni a szerep hiányait.

A saját megpróbáltatása alapján Reformvár jövőjének egyik *garanciáját* abban látta, hogy a helyi politika szolgáló funkcionáriusai és az egyre nagyobb számú értelmiség s értelmesség között újra meg újra létrejön a sokoldalú együttműködés. Ezen múlik mind a két fél normális *autonómiája* is, akárcsak a kormányzásban részt vevők személyes autonómiája. Reformvár valószínűleg belebukna abba, ha a szakértők, jövőkutatók vagy éppen a műtrágyagyári tervezők magukra hagynák az egyébként mégoly bölcs politikagyakorlókat is. Ezért is van kiemelt jelentősége a Homálybogozó Bizottságnak. Pali tehát, ahogy érzékletes példákkal igazolta, arra *neveli* önmagát, hogy lehetőleg olyanná alakítsa társadalmi szerepét, s olyan személyiséggé formálja saját lényét, hogy lehetősége legyen a kvalifikált szakértői tudás és az újragomboló politikacsínálói gyakorlat *egyeztetésére*. Ez valahol a szellem és a hatalom mindennapi házassága.

Prédikációjának *második* felében a személyiséggé válás belső feltételeiről beszélt. A kitartóan figyelő hallgatóságtól Szt. István király egyik Intelmével búcsúzott el: „Légy türelmes mindennekhez, nemcsak a hatalmasokhoz, hanem azokhoz, akik nem férnek a hatalomhoz.”

Utóirat helyett

Naplómban újabb üzenetet küldtem a múlt századi angol történelemírónak, Lord Macaulay-nak és a hányatott élete végén újvidéki egyetemi tanár Sinkó Ervin írónak.

ÖNÖK, URAIM, PERSZE ÁTLÁTNAK RAJTAM, SEJTIK, SZINTE LEHETETLEN ELJUTNI A MIDDLESEXI UTÓPIÁBA. AKKOR IS, HA EZ CSAK MODELLHELYZET VAGY ÉPPEN TISZTA KÖLTÉSZET. MÉGSEM FOGADHATOM EL LORD MACAULAY ÁLLÍTÁSÁT: EGY HOLD FÖLD MIDDLESEXEN TÖBBET ÉR, MINT EGY HERCEGSÉG UTÓPIÁBAN. SZERINTEM EGY HOLD FÖLD UTÓPIÁBAN IS ÉRHEK ANNYIT, MINT EGY HERCEGSÉG A FÖLDHÖZ-RAGADT MIDDLESEXEN.

Szabadság az Énházban s a nevelésreform tervezete

Úgy érkeztem Reformvárra, hogy egy-két hónapot az Énházban töltök, eltávolodva a reformrianásoktól, mégis megfigyelve a felnőttkori *személyiségnevelés* intézményesített kísérletét. Már azért is, mert az egyetem magyar-népművelés szakának befejezése után magam is terveztem egy olyan *közművelődési* intézményt, amely szakszerűen segíti a mindennapi ember önmegismerését, a társadalmi tükörben való megmértetés értékelését vagy az önnevelés *technikájának* megtanítását s személyes begyakoroltatását. Elképzelesem nem kapott állami támogatást, mert a megjelölt cél valahol misztikusnak, érthetetlennek, hagyomány nélkülinek látszott. Noha azt az elvet sikerült elfogadtatnom, hogy az egyénnek *dolga* van önmagával is, és ezt nem szabad gyanús feladatnak tekinteni. Hiszen az egyes ember szorong, félelmek s kishitűségek gyöttrik, számtalanszor képtelen kontaktust teremteni és megőrizni, túlzottan szenved és boldogtalan tudatú, függetlenül attól, hogy van-e rá elég oka. A belső problémákat nem lehet csak külső indokokkal magyarázni, és az orvosolás sem történhet meg egyedül

a reformvári *külvilág* – ki tudja meddig elhúzódó – javításával. Minden jel szerint a gazdasági életben, az iparban különösen, még a műtrágyagyárban is számos megoldatlan konfliktus van, de az egyes ember énjében legalább *ennyi* a zavar, a működési rendellenesség, sőt nemegyszer a csőd. A gazdaság és a társadalom problémái végre jórészt a nyilvánosság elé kerülnek, ám az egészséges ember kínzó személyiségzavarai, viselkedészavarai alig fogalmazódnak meg a közvélemény előtt. Joggal írhatta Hankiss Elemér, hogy a mindennapi kultúra vagy viselkedéskultúra terén fejletlen vagy akár *elmaradott* ország vagyunk.

Ősztöndíjam utolsó hónapjára, mintha reformvári polgár lennék, bevonultam az *Énházba*. A várost nyugatról övező dombok között, egy kisebb természetvédelmi terület szélén, az egykori vadászház kibővítése révén nyílt meg a személyiség-karbantartó, személyiségedző tanácsi intézmény, amelyet a reformváriak lélekjavítónak vagy léleküdülőnek hívtak. Negyvenperces autóbuszút után érkeztem meg. Három fontosabb cél is vezetett: *kipihenjem* valamennyire az intenzív reformvári életet, miközben *megismerkedem* az énházi elvekkel s módszerekkel, valamint a homálybogozók kérésére *megírom* a nevelésreform-tervezetemet; kiegészítve azt az elképzelést, amelyet a fővárosi tanácsnak küldtem el néhány héttel korábban. Mielőtt bemutatnám az Énház terápikus intézményét, nézzük, hogyan látják az egyén helyzetét az itt dolgozó szakemberek, és milyen *felismerések* vezetik őket. Bevonulásom után mindjárt három délutánt s estét végigbeszélgettem az Énház kollektív vezetőségével s Gáborok-tanácsának tagjaival: Bognár Gábor pszichológussal, Vajkó Gabriella pedagógussal és Gábor Zoltán íróval. Lényegében abból indultak ki, hogy az egyén nem teljesen kiszolgáltatott, ha legalább *jól védekezik* a külső és a belső világ sárkányai ellen. De a védekezés nem azonos az elbújással, a meneküléssel vagy az ellazulással. Önvédelem a belső erők fejlesztése is, hogy az ember kint és bent harcképes legyen; az önnevelés, önfejlesztés azért is szükséges, mert a belül gyenge ember kívül sem lehet erős. A kinti sikeres változtató-alkalmazkodáshoz

is koncentrált, kiegyensúlyozott, döntés- és küzdőképes *személyiség* kell. Egyelőre se a gyerekkori, se a felnőttkori szocializáció során nem tanítják a tudatos önnevelést, egyáltalán a létezés technikát, a belső kondicionálás vagy a mindennapi helyzetállás hogyanját.

Létezés technikán azt értették, ahogy az egyén kívül-belül korrigálja önmagát, s lehetőleg szükségletei, céljai szerint bonyolítja saját életét; példaként Palit hozták fel, aki képes volt szerep- és státusváltásra. De a létezés technika nem csodagyógyszer, amely minden problémát, neurózist megold; a kreatív technika létszükséglet, ám önmagában korlátozott érvényű. Ha az egyén olyan korban él, amikor vágyai, szükségletei *nem* vagy csak *félig* valósulnak meg, amikor a mikrokörnyezet drasztikusan uralkodik felette, akkor a létezés mód szükségképpen *védekezés*, hiszen a közvetlen cél az elviselhető életben maradás. Ha a társadalom valamennyire kegyes, s az egyén *nem* vagy csak *félig* elidegenedett lény, akkor a létezés gyakorlat – hasonlóan a műtrágyagyár útépítés- és előzés-stratégiájához – toleránsan *támadó*: nem a másik vagy a többi embert támadja, hanem a dolgokon, a viszonyokon, a feltételeken próbál változtatni, ám ezt a beavatkozó magatartást jelentősen korlátozhatja a félnék, ijedt, visszahúzódó belső alkat vagy a fokozott értékhajszolásban kimerült, neurózisos személyiség.

Meglepően langyos december eleje volt: a második este pokrócba burkolózva kiültem a teraszra. Az járt az eszemben, ha érvényes és használható létezés technikát akarunk tanítani, ehhez is tisztáznunk kell a *konkrét* ember s a *konkrét* világ viszonyát.

Mi az ember Reformváron, avagy *szuverén* személyiség-e az egyén? A jelen embere általában védekezésre orientált, mert az egyén még közel sem uralkodik a társadalom erőin; a mindennapi viszonyain sem, ezért vereségekre, hátraarcokra készíti fel magát. Lehet-e szuverén az, akit kirekesztenek a szeretetből, vagy örömhány és kínzó átmenetiség miatt szenved, akiben a pszichés egység gyakran megbomlik, és fut a szituációk, megoldatlanságok elől, aki mindezek és más okok folytán szorong, és betetőzésül saját

énjét sem ismeri valamennyire? Aki sokszor mechanikusan *idomul* univerzális vagy partikuláris sémákhoz, és – éppen ezért – lelki-szellemi erői szétszórtak, hiszen gyakorta nincs kinek és minek érdekében összerendeznie őket. Vagy az lenne az érteljes személyiség, akit arra is tanítani kell, hogy egy egyszerű tárgyat pontosan megfigyeljen, vagy ne fecsegetjen feleslegesen és kimerítően? A modern ember általában nem szuverén személyiség, többnyire még csak nem is személyiséglátszat. Az individualitás *nem azonos* a szuverenitással. Ugyanakkor nem lehet olyan emberellenes kor, amikor az egyén ne tudna *valamit* változtatni helyzetén, s belső nyomorúságán. A konkrét ember sohasem függ teljesen a társadalmától. Ez abban az értelemben is igaz, hogy ideális – sokszorosan reformvári – társadalmi klímában is lehet személyiségvesztett vagy *-hiányos* az egyes ember. Mert továbbra is lesznek felfokozott vágyak, szükségletek, nyomorító csalódások, vereségek vagy hipochondriás szorongások és feloldhatatlan depressziók. Énházakra akkor is szükség lenne, ha netán teljesen elhalna az állam; a pszichoterápia akkor is virulni fog, ha a nagyvilágban nem lesz, mint most, mérhetetlen válság.

Csillagos, tágas éjszaka volt: a teljes azonosulás s a *végtelenség* érzetét keltette bennem. Bementem a szobámba a naplómért, amelybe egy olyan Freud-idézetet írtam fel, ami most különösen fontossá vált: „Mai érzésünk tehát csupán összezsugorodott maradéka egy átfogó – sőt egy mindent átfogó – érzésnek, mely az én és a külvilág bensőségesebb kapcsolatának felelt meg. Ha föltételezhetjük, hogy ez a primer érzés sok ember lelki életében – nagyobb vagy kisebb mértékben – fennmaradt, akkor az érett kor szorosabban és élesebben körülhatárolt érzése mint egyfajta párja zárkózik fel hozzá, és az ahhoz tartozó képzettartalmak, a határtalanság és a mindenséggel összetartozás volnának éppen ugyanazok, mint amelyekkel a barátom az »óceáni« érzést magyarázza. Van-e azonban hozzá jogunk, hogy feltételezzük az őseredetinek a fennmaradását a mellett a későbbi mellett, mely belőle lett?” A reformvári Énház teraszán ekkor úgy éreztem: van jogunk hozzá. Szá-

momra kiemelt érték a *határtalanság*, a mindenséggel való összetartozás érzésének, egyáltalán egy átfogó *énérzésnek* ismételt megélése. Ám ilyenkor – jellemző módon? – rögtön eszembe jut egy Alfred Adler-gondolat is: „A neurotikus sokkal nagyobb mértékben akar képviselni valamely valódi értéket, mint azt normális lelkiállapotban tenné.” Lehet persze, hogy az adleri idézetnek nincs sok köze a freudi fejtegetésekhez, ám hetek óta a következő kérdést forgattam magamban: korunkban egy mindent átfogó *énérzés* megélésének vágya *neurotikussá* teszi az embert, mert felfokozott lelkiállapotban is inkább csak részlegesen élheti meg? Holott például ez a teljes *énérzés* teszi lehetővé, hogy az egyén mondjuk földi isten vagy *Jeles Akárki* lehessen, mint azt tanácselnök barátom szeretné.

Messzire kalandoztam – vissza a reformvári *Énházhoz*, amelyet az a kollektív felismerés irányít, hogy szükség van egy intézményszerű *lelki higiénia* mozgalomra, amely – egyelőre ugyan keveseknek és szükségképpen korlátozott mértékben – segíti az önmegismerést, az önnevelést és a mikrokörnyezeti alkalmazkodást, változtatást; úgy, hogy egyszerre közvetít *létértékeket* és *létezés technikákat*. Ebbe az irányba mutató részkísérletek már korábban is voltak: pszichoterápiás hétvégek, minőségi olvasótáborok, művészeti kreativitás gyakorlatok vagy éppen az önmegismerés technikáját tanító próbálkozások. A reformvári Énház tehát többféle eddigi intézmény és kísérlet ötvözete: pszichoterápiai tanácsadó-gondozó, a Bogár-féle olvasótábor vagy az iskolavári kísérletek lényeges elemeinek *összefűzése*. Ám semmiképpen sem hagyományos ideggyógyintézet vagy nem pusztán szakmai továbbképző központ. Egyszerre tekinthető ideális erdei üdülőnek, intenzív szabadegyetemnek, magányos meditálóhelynek ugyanúgy, mint pszichoterápiás kezelésnek, ráadásul kicsit amatőr művészek alkotóháza is. Reformvárról s a reformvári járásból bárki jelentkezhet ide: telefonon, írásban vagy személyesen. Ugyanúgy lehet beutalót is kérni, mint bármelyik vállalati vagy szakszervezeti üdülőbe; a befizetendő költségtérítés persze nagyobb, mert az Énház minimális

tanácsai támogatást kap. Az érdeklődők részt vehetnek egy-két *napos* pihenésen, például „hétvégi kúrákon”, vagy akár két- vagy négyhetes „lelki üdülésen”. A felújított kétszintes vadászházban egy- és két-, valamint négy- és hatszemélyes szobák vannak: lehet közöttük válogatni.

Az Énház először is *pihentető*-, meditáló-, kondicionálóház: kényelmes, tágas, meghitt s átlagon felül kulturált, több olvasótermes tudástára és két tornaterme is van. Nyáron a hatalmas őspark és a környező természetvédelmi terület egy része is belakható; most terveznek egy kisebb úszómedencét is. Az intézmény munkatársai kivétel nélkül szakképzettek, sokuknak két-három diplomája is van: főleg pszichológusok, szociológusok, pedagógusok és művészek. Ám viszonylag kevesen vannak státusban, a többség *társadalmi* „aktíva”, akik azért jönnek egyéni vagy csoportos foglalkozásokat vezetni, hogy lelkileg-szellemileg ők maguk is megújuljanak. Én is vállaltam, hogy végig törődöm egy tíztagú csoporttal, amely két hetet töltött az Énházban. Nehéz röviden jellemezni az intézmény *programját* és módszereit, mert sokfélék, szerteágazók, ugyanakkor egymásra épülnek, ám széles választékot is kínálnak. A hosszabb időre érkezőkkel mindjárt az első vagy a második nap alapos *mély-interjút* készítenek: élettörténetéről, önértékeléséről, konfliktusairól, s persze arról, hogy mit vár az énházi élettől. Van, aki szabályos pszichoterápiás kezelést kér, mert annyira rossz állapotban van; mások egyszerűen új emberekkel akarnak megismerkedni, hiszen erős interperszonális szükségletek vonzották ide őket; sokan szabad, nyitott, változatos mikrokörnyezetben szeretnék kipihenni nyomasztó, autokratikus családi vagy munkahelyi klímájukat; kevesebben vannak olyanok, akik kifejezetten gondolatokat, eszméket s ezek megvitatásához partnereket keresnek. A többségnek természetesen egyszerre *két-három* igénye is felmerül, az például szinte mindig, hogy velük *személyesen*, négy szemközt is foglalkozzanak, s egyéni problémáikra „testre szabott” megoldási javaslatot kapjanak, bajlegyőzési módszereket.

Minden énházi „nyaralónak” van legalább egy állandó *csoport*-

ja, s egy énházi munkatárs lehetőleg állandóan figyelemmel kíséri. Egymást váltják az erősen ajánlott, a javasolt s a végképpen nem kötelező programok. Az első és a második fajta ajánlott foglalkozássorozat négy *alaprogramot* rejt magában: a) *gondolatterjesztési* „előadások”, viták, ahol eszméket, gondolatokat, értékeket, elsősorban létmagyarázatokat ismertetnek – lehetőleg olyanokat, amelyekre annak a csoportnak feltehetően szüksége van; b) *ön- és környezetmegismerési* bemutatók s gyakorlatok, hol szociográfiák vagy önportrék, sőt szociológiai videofilmek, hol pedig személyiségtesztek, viselkedésjátékok segítségével; c) ahogy ők nevezik: *Popper-technikák* ismertetése és elsajátítása – a név utalás Popper Péter könyveire. Ezek elsősorban *megfigyelés, koncentráció és meditáció* gyakorlatok kipróbálásai; d) az *esztétikai megismerést* alkalmazó, játékos foglalkozások, amelyekkel valamennyire elérhető, hogy az egyén jobban ismerje önmagát, társadalmi helyét s ebből fakadó tudatállapotát. Ide tartoznak az önszociográfiák ugyanúgy, mint a képzőművészeti tárgyformálások. Ezen alaprogramok mellett – többek között – vannak kollektív szórakozások, koncertek, nyári boldogságfesztiválok és mások. S mindennap van olyan időszak, amikor semmilyen „hivatalos” program nincs. Talán ennyiből is látható, hogy az Énház intenzív, felszabadult, sokoldalú személyiségnevelési *kísérlet*; mindenesetre csökkenti a bizonytalanság és a kisebbség érzését; valahol szabadságház vagy kultúraház, különben mindegy, hogy minek nevezzük.

Mint említettem, a december hónapot töltöttem bent az Énházban; a karácsonyi ünnepek előtt egy héttel nekiláttam a *nevelés-reform*-tervezetem kibővítésének. Akárcsak a műtrágyagyári Hegedüs-féle csoport, magam is pontokba szedtem a leglényegesebb elveket s javaslatokat; az elkészült nevelésutópiát ismét csak töredékesen ismertethetem. 1. Minden mennyiségi s szerény minőségi javulás ellenére a magyar köznevelés nemcsak részeiben, hanem sok tekintetben egészében is továbbfejlesztésre szorul. A ma iskolája nem felel meg a kor követelményeinek – még a rendkívüli módon

megújított iskolavárban sem. Megkerülhetetlen az átfogó, radikális – nem foltozgató, nem kistílú – iskolareform. Egyetértek a reformváriak felismerésével: aligha van külön iskolamegújítás, külön közművelődési vagy életmódreform, amint nincs külön településfejlesztési reform sem. Reformvárnak leginkább talán azért van hiteles *távlata*, mert a valóság minden lényeges területén, lehetőleg egyszerre s egymást erősítve kezdte meg az új világ megalapozását. 4. Az intézményi és társadalmi nevelés célja s értelme: a *gyerek* nevelése s nevelődése. A tanuló az iskolában – s a többi intézményben – nem lehet tárgy vagy eszköz; nem lehet kiszolgáltatva se a tananyagnak, se a pedagógusnak. A tudás így nem válhat fontosabbá, mint a gyerek, aki ugyanúgy szuverén egyéniségnek tekintendő, mint nevelője. A nevelés végső célja nem egy túlkorlátozott, önállótlan tömegember „gyártása”: a gyereket ne pusztán munkaerőnek, ne csak lojális állampolgárnak, ne félművelt közembernek képezze, hanem a komplex emberkép szellemében minél teljesebb, szuverén *személyiségnek*. Ennek érdekében a nevelési folyamatban minél hamarább s minél alaposabban csökkentjük a szociális és műveltségi egyenlőtlenségeket. Az iskola tehát ne rombolja le a diák kíváncsiságát, intelligenciáját, önálló gondolkodásra való képességét; a tudás ne pusztán „bizonyítványi”, csereérték mivoltában épüljön be a kialakuló személyiségbe. A nevelési intézmények érik el, hogy a fiatalban alalkuljon ki az önálló tanulás igénye, képessége, mert csak így vállalhat felelősséget önneveléséért, saját jelleméért. A család és az iskola hatásosan segítse, hogy a gyerekből önálló, kívül-belül motivált, önértékelésre és önellenőrzésre képes, autonóm személyiség legyen, aki gazdag értéktudattal fejleszti tovább mikro- és makrokörnyezetét. A permanens nevelés tehát nem lehet állandó függőség, az iskola nem funkcionálhat úgy, mint egy direkt hatalmi szervezet: a jövő *nevelőiskolája* nem lehet kiszolgáltatott, szorongó iskola. Autonóm iskola, autonóm nevelők és autonóm gyerekszemélyiségek kölcsönösen feltételezik egymást. 7. Az általam tervezett oktató és hangsúlyosan nevelő iskola nem diszciplínák és *nem hagyományos tantár-*

gyak szerint szerveződik. Ezért a gyerekekben eleve tudatosítani kell, hogy az életükben milyen szerepet játszik a tudás, a kultúra, s ezzel együtt a kommunikáció, a kooperáció és az absztrakció, valamint a kreatív készség. A részletesen kidolgozott kerettanterv tulajdonképpen ötvözi Pistáék, Tamásék és Paliék iskolakísérletét: az oktatás vertikálisan a négy tantárgycsoportra épül fel. Ezek a következők: a) a történelem, beleértve a gazdaság, a társadalom és a mindennapiság történetét; b) a természettudományok és a technika története; c) a kultúratörténet, kiemelten a nyelv- és irodalom, s művészetek történelme; d) a gondolat- és gondolkodástörténet, a filozófia, logika s pszichológia története, különösen az ember-, a lét- s erkölcsmagyarázatok. De a tudás rendszerbe szervezésekor nemcsak a történetiség a rendező elv, hanem például az egyidejűség, *jelenidejűség*: a múlt és a jelen közötti összefüggések felfedése. Továbbá az oktatás szerkezete *horizontálisan* is kiépített: kötelező és fakultatív foglalkozások sorozatára kerül sor: kezdve a matematikától a kommunikációoktatásig, a kötelező nyelvektől a felújított önképzőkörökig. Módszerében ez a nevelés sem állító, hanem kérdező, sőt képességfejlesztő iskola. Minőségében pedig ténylegesen szeretné megközelíteni az európai színvonalat. 9. A *nevelők* egyszerre szakemberek s pedagógusok, ahogy ezt a néhai Csengery Antal kívánta: egyaránt művészek/tudósok és nevelők. A mostani átlagnál sokkal felkészültebbek, s gazdagabb eszköztárral dolgoznak, ezért is alkalmazzák a Tamásék iskolájában kikísérletezett komplex esztétikai nevelést: igyekeznek a minden gyerekben meglévő *alkotókészséget* fejleszteni s az önkifejezéshez megadni a különféle eszközöket s technikákat. 11. A műtrágyagyárhoz vagy a közigazgatáshoz hasonlóan létrejön a funkcionáló *önkormányzat*, kibővített iskolatanács, a diákok önrányításának szervezeti feltétele. Ha elfogadják azt az elvet, hogy minden tapasztalat tanulás, akkor a demokratikus önszervezés és érdekegyeztetés is része az oktatásnak. Az iskola nyitottabbá válása érdekében az önkormányzatban a nevelők képviselői mellett részt vesznek a szülői munkaközösség küldöttei is, és a pillanatnyi

látszatellenőrzést meghaladva rendszeresen értékeli az iskola és pedagógusok munkáját. A belső demokráciának része az is, hogy a diákok retorzió nélkül osztályt és tanárt választhatnak, cserélhetnek.

15. Ezeknek az elveknek, s céloknak megfelelően szükséges a köznevelés *szerkezeti* megváltoztatása is. Az óvoda és az iskola intézményesen is összekapcsolódik, bevezetésre kerülhet az iskola-előkészítő évfolyam is. A szakmunkásképző és szakközépiskolák – úgy, ahogy vannak – *megszűnnek*, mert az általános iskola a gyerek ötödik vagy hatodik életévétől tizennyolc éves koráig tart: azaz az általános képzés tizenkét-tizenhárom iskolai évfolyam. Elképzelhető, hogy az általános (s egyúttal középfokú) oktatás tizenhét éves korban befejeződjék, de ezt csak Reformváron bevezetni lehetetlen. Az első négy évben változatlanul az a legfontosabb, hogy a *kultúratechnikákat* (olvasás, írás, számolás) lehetőleg tökéletesen elsajátítsák a gyerekek. Az első évek – a mai gyakorlattal szemben – sokkal játékosabbak, nagyobb szerepet kap az ének, a tánc, a rajzolás stb. Nem véletlen, hogy a foglalkozások színhelye gyakran a játszóház. 17. Az utolsó két évfolyamon – tizenhat és a tizennyolc éves kor között – jelentősen megnő az oktatás differenciáltsága, *szakosodása*, s a színvonal – a mai értelemben – már-már egyetemi. Nagyobb teret s időt kapnak a fakultációk, a minőségi egyéni felkészítések. Ekkor nagyobb erővel folyik a fennálló világ szociológiai elemzése, az életmód-alternatívák felvázolása; nem marad el a praktikus életismeretek s létezés technikák ismertetése. Különböző tematikájú jövőszakkörök is működnek. Ekkor válik lehetővé, hogy a diákok a tizenkét-tizenöt *alapszakma* közül egyet megtanuljanak; a speciális szakképzés már a 'gazdasági egységek feladata lesz. S természetesen az utolsó év felkészít a további, permanens felnőttnevelésre. 22. Az iskola *belső mechanizmusa* is sokat változik. Arra persze Reformváron nincs esély, hogy az új iskolavár után rövidesen még korszerűbb, mobilabb iskolaépületek épüljenek, amelyekben például nagyobb számban mozgathatók a válaszfalak, és – ha szük-

séges -- még több szabadidő-tér alakítható ki. De az nehézség nélkül bevezethető, hogy az órák nem mindig negyvenöt percesek, különösen az egymás után több tanórát is igénylő tantárgycsoporti foglalkozásoknál. Valószínűleg annak sincs akadálya, miután nagyjából van elég tanterem, s a tantermek között gyakoribb a mozgás, hogy egy-egy osztály *létszáma* tizenöt-húsz gyereknél ne legyen több. A „tantermekben” mindig lesznek felesleges asztalok s székek, hogy a gyerekek változtathassák helyüket: ha úgy akarják, ne kelljen folyton ugyanazon „padtárs” mellé kényszerülni. Egyébként az iskolai nevelés reggel nyolc órától délután *hat* óráig tart, ám a diákok már öt óra után is elmehetnek haza. Ott-hon a gyerekek nem kell leckét csinálni, hanem együtt élhet, pihenhet és szórakozhat családjával. Az iskola azonban *hat* órákor nem zár be, csak este kilenckor vagy tízkor, mert a tudástárat vagy például a tornatermet a *szülők* s barátaik is használhatják.

26. A zárómondatok közül csak kettőt ismertetek: Ez az elképzelés nem egyszerűen iskola-, hanem tágran értelmezett *nevelésreform* szeretne lenni. A társadalmilag is igényelt feladat nem egyéb, mint az énkibontakoztató, értékgazdag s szakszerű, demokratikus s jövőre orientált, így világváltoztatásra is felkészítő nevelés valóra váltása. Végül egy K. Jaspers-idézettel zártam be dolgozatomat: „Egy jövő felé tartunk, amit nem tudunk megismerni, s ami a maga egészében nincs eldöntve. A képet, amelyet a jövőről magunknak alkotunk, állandóan kijavítjuk a tapasztalat során. A lét ismerete teljes egészében megközelíthetetlen marad számunkra. Tudásunk a nagyon is bőséges valóságról sose lesz befejezett. Öntudatunk mindig úton van. Egy öntudattal, amely meg lenne győződve véglegességéről, szembehelyezkedik a lét valósága, amely állandóan újnak mutatkozik, különféleképpen a szüntelenül felbukkanó jelenségeken át, melyek ezáltal kényszerítik öntudatunkat vég nélküli átalakulásra. Előre megmondani az ember alakulását annyi lenne, mint megvalósítani. Előre megmondani itt annyit jelent, mint alkotni.”

Hazaindulás

Egyszer a boldog ösztöndíjak is *véget* érnek. Reformvárról a szilveszter előtti nap délutánján utaztam el. Előtte azonban még két kört bicikliztem egy piros kerékpárral, majd egyedül megittam két üveg kólát a Hazai Tapírban. Éreztem, *elmúlt* valami, aminek elmúlását sajnáltam. Tólakiéktól s Hegedüséktől már tegnap este elbúcsúztam, ma délelőtt pedig istenhozzádot mondtam Paliék-nak s a többieknek. Táskámban benne volt a Városi Önkormány új ösztöndíjpályázata, mert a vezetők szeretnék, ha újabb érdeklődők, szakemberek, *realista utópisták* jönnének látogatóba és segítőkbe. Magam is elhatároztam, hogy három év múlva, legalább néhány hónapra megint visszatérek Reformvárra. Az állomásra gimnazista barátaim kísérték ki, szerencsére nem találták meg a város utolsó szamarát, mert a pályaudvarra számárkordén szerettek volna kihúzni. Mellekre tűzték a „megreformált”, azaz kétvillás krampuszt. A vonat természetesen késett, s most sem ment gyorsabban, igaz, különösebben nem is siettem. Az egykori, képzeletbeli kormánykerekét tehát visszafordítottam: a hajó orra Konkrétia partja felé mutatott. De mögöttem *nem volt* köd, és abban *nem tűnt* el Utópia országa.

Kamarás István

**Aki egyszer felül
a piros biciklire...**

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Azóta többször jártam Reformváron. Utóbb már visszajártam, és kettős állampolgárságú lettem, akárcsak régi jó barátom, Csengery Anti. Nyilván ezért esett ránk reformvári barátaink választása, és így kerülhettünk Anti meg én Pali és Tamás mellé csoportvezetőnek abba a meglehetősen rendhagyó olvasótáborba, ahol egy dunántúli kisváros, Mezővásárhely legkülönbözőbb foglalkozású fiatal értelmiségiei segítségünkkel városuk jövőjét tervezték. Az ötlet Palié, a kivitelezés érdeme Vadasi Károlyé, Mezővásárhely első titkáráé volt, aki bátran belement ebbe a (kollégái szerint „életveszélyes”) kalandba.

Természetesen már az első órákban szóba került Reformvár, aztán egyre többször. Nem követendő, de megfontolandó példaként emlegettük. Aztán nem volt mit tenni, félbe kellett szakítani a gondosan megkomponált programot, és el kellett mesélni Reformvárt, elejétől a végéig. Éppen három napig tartott. Módfelett élvezték. Eleinte tátott szájjal, később halk sustorgással, a vége felé pattanásig feszülten hallgatták, majd kirobbanva, bele-belekérdezve. Aztán egy közgazdász „rákérdezett”: „Rendben van, de most már mondjátok el, mi igaz ebből?” Ő is jól emlékezett arra, hogy első beszámolóm a Mozgó Világban – részben műfaji, részben taktikai okokból – mint „szociografikus esszé” jelent meg. „Szép lenne, ha igaz lenne, de ez sajnos csak utópia”, szólalt meg bennem a kisördög, vagy talán inkább maga Woland. Társaim – akárcsak Behemót, Korovjov és Azazelló – belementek a játékba, szomorúságot tettek, és persze kíváncsian várták, velem együtt, hogy mit mutat a „tesztünk”. Olyasmi történt, amit, amíg élek, nem feledek el. Jól érzékelhettük, hogy mindenkinek tetszik, amit meséltünk,

kinek több, kinek kevesebb fenntartással, és még néhány rajongó is akadt, de amikor azt hallották, hogy mindez mégis csak utópia, kivétel nélkül fellélegeztek. Mi négyen összenéztünk, képtelenek voltuk tovább játszani szerepünket, s magukra hagytuk őket egész estére.

Nehéz éjszakánk volt. Kerestük a pálfordulás okát. Azonosulás nélkül rokonszenveztek volna, kibicpozícióból? Vagy talán féltek, hogy akkor ezt meg is lehet, meg is kell csinálni? Saját városukban is? Pali egészen elkomorult. „Gondoljátok, hogy ugyanez történne, ha egy szép napon bejelentenénk, vagy valaki bejelentené Reformváron, hogy mindez csak álom volt, csak játék, csak egy szociológiai kísérlet, de most már, hála istennek, vége?” Hallgatunk egy jó nagyot. A többiek sem sokat aludtak ezen az éjszakán. Kóvályogva szálltunk be kora reggel az autóbuszba, amely Reformvárra szállított bennünket. Állítólag.

Az embernek itt lehetnékje támad

A bedőhegyi pihenőháznál állt meg a busz. A reggeli előtt felsétáltunk a *kilátóba*. „Igen, ez tényleg Reformvár”, erősítette meg a még mindig kételkedőket Pali. „Most még csak térkép, de így is érdemes szemügyre venni, sőt tulajdonképpen minden várost így kellene meghódítása előtt szemügyre venni”, magyarázta Tamás, és térképeket osztott ki nekünk, mindenkinek egyet. Megtalálták rajta, majd lenézve a valóságban is az iskolavárat, a temetőkertet, a csillagdákat, Betonbarcikát, a Hazai Tapírt, az Életmentő utcát és az Énházat is. Elmondták, hogy ugyanilyen térképeket kapnak a városba érkező turisták is, idegenvezető ugyanis már két éve nincs a városban. A város vendégeit a térkép és a reformváriak kalauzolja. „Tessék minket felfedezni”, mondják a reformváriak, és az ide látogatók kénytelenek *szóba elegyedni* a tisztaságfelelősökkel, a gyerekekkel, a pávaőrökkel, az agórákon sétálókkal, az

akármire gyülekezőkkel. Az idegenforgalmi hivatal funkcióit a vendégfogadók és a könyvtárak vették át.

Tanulmányi kirándulásunk első napján ezzel a térképpel a kezünkben kóboroltunk kisebb csoportokban, párosával vagy magányosan, hogy este ugyanitt találkozunk, majd pedig a bedőhegyi pihenőházban kicseréljük egymással, Paliékkal és az oda érkező reformvári vezetőkkel tapasztalatainkat. Többen a piros biciklit is igénybe vették, és így sokfelé eljutottak. Mivel szabad szombat volt, sokféle eseményen vehettek részt: emléktábla-avatáson (a múlt századi Csengery Antalét helyezték el az iskolavár falán), padláskiállítás-megnyitón (a címe: „Szüleink emlékkönyvei”), pávaőr-felvételin (a felvételi tárgyak: pávaismeret és emberismeret), egy templomi esküvőn (ahol az anyakönyvvezető is megjelent a nemzetiszín szalaggal, ahol a menyasszony és a vőlegény egy-egy szerelmes verssel üdvözölte egymást), szombati szabadegyetemen (az iskolavárban rendezik, elsősorban az ott tanuló gyerekek szüleinek), ökumenikus katekézisen (a téma az emberi méltóság volt). Megfordultunk még piacon, pártkörzetben, csillagdában, temetőben, sejtekben, lakásokban.

Az alsóvárosi *pártkörzetben* egy megyei kezdeményezésű felmérés reformvári vonatkozású adatait elemezték, s betekintést engedtek a vendégeknek is a „*szigorúan közérdekű*” (jellegzetes reformvári mozgalmi zsargon) dokumentumba. A *világnézet alakulását* vizsgáló felmérés kezdeményezőinek előfeltevései csak részben igazolódtak. Nőtt ugyan az „elbizonytalanodók”, de nőtt a „meggyőződéssel rendelkezők” aránya is. „Akkor mi csökkent?”, kérdezték a vendégek. „A közömbösöké”, volt a válasz. Rögtön figyelmeztették a vendégeket, hogy ezek nem reformvári, hanem megyei kategóriák. Azt is regisztrálhatták, hogy egyaránt nőtt a „marxisták” és a „vallásosok” aránya is. (Szintén megyei kategóriák.) „Érdekesebb, amit ezekkel a kérdőívekkel nem lehet kimutatni”, vette át a szót egy fiatal jogász, és elmondta, hogy egyre ritkábban hallani Reformváron, hogy „mi marxisták”, „mi kommunisták”, „mi vallásos emberek”, „mi keresztények”, és egyre gya-

koribb a „mi is” és a „ti is”. E gyszóval több az érv, élénkebb a párbeszéd, türelmesebb a hallgatás, kevesebb a jelszó, a skatulya. A vendégek csak akkor kezdtek el zsiszegni, amikor az árnyaltabb kép felvázolásához (ők kérték, lelkük rajta) nélkülözhetetlen reformvári kategóriák kerültek elő, ilyenek, mint a „dialektikus hedonista”, „moralista pozitivistá”, „pragmatista szocialista”, „idealista kommunista”, „heroikus ateista”, „kálvinista marxista”, „evilági keresztény”, „parttalan marxista”, „marxizáló ferencs”. A jelenség létezett már Reformvár előtt is, de akkor nemigen fogalmazódhattak meg a *nyilvánosság* előtt ezek a hitek, beállítódások, világnézetek. „Az az igazság”, summázta egy idősebb reformvári pártoktató, „hogy eddig bizony többet törődtünk világnézetünk kalapjaival, mint alapjaival; ráadásul hosszú ideig az egyenkalapot erőltettük”.

Csaknem ezzel egy időben néhány portyázó Tónival, a pappal beszélgetett ugyanerről, vagyis a *párbeszéd lehetőségéről* Reformváron. Tóni barátom első mondata annak ellenére meglepte őket, hogy már hallhattak és olvashattak róla, ugyanis azzal kezdte, hogy „A hívők közötti párbeszéd a könnyebbik ügy, vagyis a valamilyen hívők közötti párbeszéd”. Tóni hamar bebizonyította, hogy ilyen értelemben a tisztelt vendégek is hívők, így aztán nem volt akadálya egy rögtönzött párbeszédnek, amelynek során Tóni kifejtette, hogy a világért elkötelezetten cselekvő, magukat anyagelvűnek vagy marxistának nevező hívőktől sokat tanulhat az istenhívő, aki – akár akarja, akár nem – hús-vér emberek közösségében él, amit társadalomnak neveznek, amely ráadásul történelem is. Tőlük, istenhívőktől – ha a szerint is élnek, amiben hisznek – sokat tanulhatnak a magukat ateistának tartó marxisták és humanisták a személy méltóságát és erkölcsi szabadságát érintő kérdésekben. Tóni barátom ekkor Rahnert idézte, aki szerint a teológiának és nemkülönben a teológusnak, közvetlen párbeszédet kell folytatnia a szociológiával, a szociálpszichológiával és a históriával, mert az ember és Isten viszonya sem merül ki a vallásgyakorlatban, sőt, és

Szent Pált idézte, „aki szereti felebarátját, az már teljesíti a törvényt”.

Többeket ugyancsak meghökkentve Tóni ezután azt kezdte fejtegetni, hogy Reformváron is vannak olyanok, akik magukat ateistáknak vallják, ám akiket ő preevangelizáltaknak, vagyis félig-meddig istenhívőknek tekint. Szó sincs arról, hogy meginogtak volna ateizmusukban, még kevésbé arról, hogy kettős életet élnek. Feltevése szerint abban *hasonlítanak* ők az istenhívőkre, hogy már – ő így érzi – túl lehetnek az alapvető, önzésük elleni döntésen. Neveket is sorolt fel, köztük Paliét, Tamásét, Pistáét és Csengery Antalét is. Vendégei feszengni kezdtek, aztán valaki kibökte: „És ezt nekik be is tudja és akarja bizonyítani?” Tóni barátom nevetett: „Eszemben sincsen! Ez az ő titkuk, és saját titkukat nekik kell felfedezni. Ezt én a híveimnek akarom bebizonyítani, hogy még jobban gördülhessen a párbeszéd, hogy érezzék, mit is jelent a felebarát, különösképpen, ha az »álruhás« keresztény. Nehezebb dolgunk, nekünk is, Paliéknak is, a nem hívőkkel van, de ez már közös feladat, a hívőké, akármilyen mezt is viseljenek! Egy szó mint száz, elég sokat beszélünk már a párbeszédről, de még kevesen akarjuk és műveljük. Miért? Mert információcserére, munkaebédre, egymás meggyőzésére, erőfitogtatásra és demokráciásdira egyszerűsítjük le, és nem vesszük figyelembe azt, hogy a párbeszéd alapvető feltétele az, hogy el tudjam képzelni, hogy a másik félnek igaza is lehet, szóval, amikor hallgatom, az igazát kell hallgatnom és az igazság képviselőjének kell tekintenem.”

A szerencse sem pártolt el tőlünk, hiszen két portyázó Döme bácsival is találkozhatott, aki másfél éve még az egyik legeredményesebb (és legagresszívebb) reformvári *szekta* prófétája volt. Eleinte sok borsot tört a városi vezetés orra alá, ugyanis rendszeresen felbukkant a péntek esti akármiken, és előadta a „mennyei otthonok” tizenkét pontját, élesen kikelve az antikrisztusok, nevezetesen a párt, a nagyipar, az egyházak, az alkohol, a Magyar Televízió és a reformvári televízió ellen, hangoztatva, hogy „a jövő atomháborúja el fogja törölni a modern világot, és csak a mennyei otthonok, az

Isten kormányozta kis falvak maradnak meg”. Jóval kevesebb gondot okozott, amikor a szeretetről prédikált, a szeretet mellett és a szeretetkorlátozó törvények (vagyis mindenféle törvény) ellen. Jelenleg Döme bácsi nyugdíjas, de nem nyugdíjas próféta, csak nyugalmazott esztergályos. Így szólalt meg az embertiszteleten is, kifejezett kérésre. Az történt ugyanis, hogy elkezdett fogyni a nyája. Fiatalabb tagjai a sejtekbe, az idősebbek Tóni és Gábor nyájába, néhányan Tamás önkifejező művészeti csoportjaiba léptek be. Amikor beindult az embertisztelet, Döme bácsi huszadmagára maradt. Nem volt mit tenni, téríteni indultak a városmegye kisebb településeire. Először éppen Sajószabadiba. Fél napot sem töltöttek itt, amikor Döme bácsi összeveszett híveivel. „Hát nem látjátok, hogy ezek itt már megcsinálták?” Nem látták. Elzavarta őket, és felajánlotta szolgálatait az Ígélet Városának, vagyis Reformvárnak. Ráhagyták, munkát adtak neki. Még kétszer annyit kért. Kapott. Végül a Gyökerek-körben talált nyugalomra, „mennyei otthonra”. „Ezek itt tulajdonképpen ugyanazt csinálják”, magyarázta a tanulmányi kirándulás résztvevőinek, „csak éppen az atomháborúval nem tudnak mit kezdeni, hiába olyan intelligensek, pedig higgyék el, nem ér semmit az egész e nélkül, mert a rosszat, ami azért itt is akad bőven, maguk is láthatják, valahogyan el kell törölni, nem igaz?” Nem várta meg válaszuk, sietős léptekkel elindult a pávaőr-felvételire.

Nagy élvezettel reggeliztek, kávéztak, söröztek, ebédeltek, uzsonnáztak, fagylaltoztak, sziesztáztak, kaszinóztak a látogatók a reformvári vendéglőkben, kocsmákban, kávéházakban; zavartan heherészve, fejüket csóválva, homlokráncolva nézegették a Hülyeségeink című kiállítást; körbefényképezték az égígérő vascsicsergőket; meghökkenve, megrendülve, megbabonázva álltak meg az új szobor előtt, amelyet a reformváriak még a tervekkel ismerkedve az *Ismeretlen Ember szobrának* neveztek el. Tamás ötlete volt. Azt a képet ábrázolta a dombormű, amelyet a Pioneer-10 űrszonda vitt magával Carl Seagen professzor javaslatára, amely, ha esetleg mégis akadna kinek, felvilágosítással szolgálhat arról, hogy hon-

nan jött; amelyen a professzor feleségének rajza volt látható (amely azóta a reformvári tankönyvekbe is bekerült): a naprendszer vázlat, a tejútrendszerhez való viszonya és két emberi alak, egy meztelen férfi és egy meztelen nő, a férfi üdvözlésre felemelt karral. „Hogy értelmezik ezt a szobrot a reformváriak?“, tették fel a kérdést többen is vendégek közül Reformvár vezetőinek este a bedőhegyi pihenőházban. „Művészi alkotás a javából, így természetesen többféle helyes értelmezés is lehetséges“, válaszolt Fehér Károly első titkár és Tamásra bízta a többit. Tamás fel is idézett néhány értelmezést: Reformvár olyan messze van Magyarországtól, mint az űrszonda a Földtől; Reformvárnak köze van a csillagokhoz; Reformvár üdvözlí az emberszerű lényeket; Az Ember a reformokra szavaz.

Következtek a beszámolók. Reformvár vezetői is jegyzeteltek. Felfedezőknak tekintették a jövőtábor tagjait, akik nekik is tudnak újat mondani. És tudtak! Egyik társunk, középiskolai magyartanár, a kisváros első számú nyelvésze kiselőadást tartott „Reformvár a somogyborsodi szólások tükrében” címmel. „Elmehetsz Reformvárra homályt bogozni“, „Ezt a reformvári adón hallottad?“ „Ezt add be a reformváriaknak, azok még meg is csinálják“ „Tudod, mikor? Ha majd Reformvárhoz csatolják a megyét“, „Persze, Reformváron még helyi időjárás is van!“, így évődnek, többnyire a reformváriak rovására, ám olykor öniróniával a somogyborsodiak megyeszerzte. Csengery Anti arra kérte a jövőtábor tagjait, hogy olvassa fel mindenki egy-egy mondatot a jegyzetfüzetéből. „Hülyét csináltak belőlem? Vagy itt mindenki köszön?“, olvasta egy népművelő. „Az égígérő vascsicsergőt feltétlenül kipróbálni, de előtte egyeztetni a PB-vel, a VB-vel és a HNF-fel“, olvasta a kisváros tanácsának közigazgatási előadója. „Ki rendezheti ezt a monstre filmet? Mennyibe kerülhet ez?“, olvasta ingerülten az egyik általános iskola igazgatónője. „Utcát elnevezni Gertelendi Dénesről, Farkasházi Egonról, Kuty Ilonáról, dr. Várbíró Mátyásról, szoc. brigád utópista szocialistákról“, olvasta lelkesen egy népfrontaktivista agrármérnök. „Ha ezt a főnököm

látná...”, olvasta lassan, tagoltan egy tanácsi csoportvezető. „Kell lenni valahol fenn egy Morus elvtársnak”, olvasta homlokára feltolt szemüveggel egy TIT-tisztségviselő sebészorvos. „Hová fajul ez a tökély?”, olvasta fejét vakargatva a kisváros KISZ-bizottságának titkára. „A részek itt mintha gusztusosabbak lennének, vagy talán teljesen manipulálva lennének?”, olvasta egy jóvialis bányamérnök. „Az embernek itt lehetnékje támad”, olvasta egy eddig még meg nem szólaló könyvtárosnő, kissé kipirulva. A Mester, vagyis Gajdócs András tanácselnök elkérte szépen ezt a mondatot a reformvári tanácsháza homlokzatára, majd megesküdtött, hogy nem vicc, amit bejelent. Egy vezetőképző tanfolyam irányítására kérte ki az UNESCO Palit fél évre. A tanfolyam résztvevői egy kis afrikai ország kormányának tagjai lennének. „Majd egyszer valamikor a magyar kormány is sorra kerül”, tréfálkozik valaki.

Mint ezt előre sejteni lehetett, hajnalig beszélgettünk. A jövőtábor résztvevői már indultak volna folytatni a felfedező utat, de a város vezetői mosolyogva arra kértek bennünket, hogy legalább kilencig hagyjuk pihenni a reformváriakat, addig mi is szusszanhatunk egyet. Reggel csoportokra oszlottunk, hogy alaposabban megvizsgálhassunk egy-két reformvári jelenséget. Az egyik csoport Anti vezetésével az Énházba, majd Sajószabadiba indult, a másik Pali vezetésével az iskolavárba, majd a pártbizottságra, Tamásék ugyancsak az iskolavárba, aztán egy reformvári családhoz, majd egy erkélyszínpad előadását megtekinteni, mi pedig először ugyancsak az iskolavárba, aztán a Rendházba, végül a vasárnap délutáni embertiszteletre.

Mire vár az iskolavár?

A három iskolakísérlet közül számomra, igaz, csak egy hajszállal, Bencze Pistáé tűnt legrokonszenvesebbnek, vagyis a *világképtágító iskola*, ahol több az agytorna, mint a táncóra, ahol kevésbé

színes a tananyag, kevésbé érdekesek a módszerek, mint a másik kettőben, ahol viszont megragadóbbak a tanárok. Mint egy érettségi találkozón, ültünk a padokban, szemben Pistával, két tanártársával, Rézbányai Ferencsel és Bánhorváthy Jánosnéval, valamint régi ismerősömmel és kollégámmal, Havassy Katalinnal, akit eléggé nehéz hagyományos kategóriákkal betájolni, hiszen könyvtáros (itt: táros) is, animátor is, informátor is, de még tanít is: *kapcsolattant*. Nála jártunk először, egy kitűnő, de külsőre egészen hagyományos berendezésű *könyvtárban*. Látva csalódott arckifejezésünket, csak ennyit jegyzett meg: „Ki van ez jól találva, minek bohóckodni?” Aztán mégis találtunk benne különlegességeket. Az egyik polcson nem ábécében, nem is szakrendben, hanem *kérdésekre válaszolva* sorakoznak a könyvek. Mi az ember?, Van-e élet a Marson?, Lesz-e élet száz év múlva a Földön?, Lehet-e okosan szeretni?, Mitől kevés az önbizalmunk?, Megérthető-e a szép?, és hasonló kérdésekre felelnek az irodalmi művek, szakkönyvek, folyóiratcikkek, kéziratok, kazetták, lemezek, képek, népszerű és tudományos, magyar és idegen nyelven. Találtunk mást is: katalógust az *olvasók kérdéseiből*, a *tanulók munkáiról*, a város *magánkönyvtáiról* és egyéb *magángyűjteményeiről*. „Agytröszt is ez a könyvtár, mert itt nemcsak Shakespeare, Hegel, Örkény vagy Milne érhető el, hanem a helyi élő agyak is, akik ebben a városban *valamihez jobban értenek, mint a többiek*, akiknek valami érdekes mutatni- vagy elmondanivalójuk akad”, magyarázza Katalin, és már kezdjük érteni, miért engedték meg, hogy egy táros tanítsa a kapcsolattant.

Pistáék „világképiskolájának” is az *emberkép* az alapja, akár a másik kettőnek. „Kezdünk hasonlítani egymásra”, veszi át a szót Bánhorváthy Jánosné, akit Pista a nyugdíjas lét feladására bírt rá, hiába szabadkozott a kiváló tanár, hogy ő egy „régivágású tanerő”. „Időnként röstelkedem, hogy bizony olykor mi is táncra perdülünk, rajzolunk és énekelünk, mint Tamásék, máskor meg a múltjövő-iskola *honnanhovája* kísért meg minket, de nem baj. A gyerekek, tudjuk jól, átjárogatnak a konkurrenszekhez, és hozzák

az ötleteket. Jól áll ez nekünk?, szoktam kérdezni, és ők általában megérzik, mi az, amit belegyúrhatunk a tésztánkba, s mi az, amitől nem kel meg.” A vendégek közül többen úgy érzik, hogy Pistáék iskolája végül is *elit iskola*. „Vállaljuk!”, mondja határozottan Rézbányai Ferenc, „Bár az elit helyett én inkább a *minőséget* használnám. Minden órám *optimális erősségű kihívás* akar lenni, de *személytől személynek*, mélységesen *tisztelve* azt a diákot, akit tudva és akarva *szinte lehetetlenül nehéz* feladat elé állítok. Ha észrevenném, hogy komolyabb vagy tartósabb szorongást váltana ki eljárásom, visszaadnám az iparendélyem. Készséggel elismerem, hogy Tamásék és Paliék iskolája bizonyos tekintetben kelle-mesebb, s mi fontosabb, hatékonyabb is. Az úgynevezett hátrányos helyzetű gyerekek, különösen a cigánygyerekek Tamáséknál érzik magukat otthon, mert ott sok esetben meg lehet kerülni a szóbeli kifejezés nehézségeit mozgással, formálással, alakítással, olykor persze alakoskodással is. Nálunk, igaz, körbe lehet látni, de a körbenézés közben el is lehet szédülni. Paliéknál ez ritkábban fordul elő, talán azért, mert az a bizonyos honnan-hová és a problémaközpontúság biztosabb fogódzót jelent.” A vendégek, akik közül többen diákokkal is beszélgettek az előző napon, többen úgy gondolják, hogy a szándékban kérdező iskola válaszai meglehetősen normatívak, talán túlfent is egyértelműek. Pista válaszol: „Ebben a tekintetben kétségtávol Tamáséké a legnyitottabb iskola, ott van a legnagyobb tere a kezdeményezésnek, az egyéni értelmezésnek. Paliéké is nyitottabb, mint a miénk, hiszen az övéké *nyomozó iskola*, ahol tanár és diák *együtt kutatja a most is aktuális* vagy az éppen most aktuális *problémák történetét*, vagyis *okát*. Nálunk viszont megszállott, rögeszmés, tudós emberek tanítanak, akik persze a *maguk véleményét* is elmondják, és ezek kétségtávol szuggesztívek, hatásosak, markánsak, de nehogy azt higgyék, hogy ezt kérdezik vissza. Kérdező iskola vagyunk, ahol feleléskor, vizsgán a diák *visszakérdezhet*, és a jó kérdést elfogadjuk jó válasznak. Nálunk a *világnézetek alapjait* tanulják a gyerekek. Feljegyezzük azoknak a nevét, akik egy-egy művészeti alkotást eredeti, alkotó

módon értelmeznek, mint *társszerzőként*, és értelmezéseik Katalin *véleménytárába* kerülnek.”

Pista ezután, kérésünkre, az iskolavár égető-feszítő gondjairól beszélt. Az egyik legnagyobb az, hogy nem is olyan könnyű megtölteni a tizenkét osztályos, tehát valóban általános iskolákat diákokkal, mert elsősorban a szülők, de maguk a gyerekek is, *szakmát is* szeretnének kapni ugyanettől az iskolától. A másik nagy gond az, hogy az egyetemi és főiskolai felvételikén nem is olyan ritkán görbe szemmel nézik a reformvári fiatalokat, akiknek valahogy másképpen jár az eszük, akik valahogyan nem pontozhatók hagyományosan. Éppen ezért az érettségi előtti években sajnálatos módon, de szükségszerűen sajátos kettős tudat alakul ki a diákokban: tanulnak az életnek is, a felvételire is. „A megoldás az lenne, ha saját egyetemeink lehetnének”, jegyzi meg kesernyésen Rézbányai Ferenc. „Tulajdonképpen már van is egy, csak engedélyünk nincs hozzá”, szól közbe Bánhorváthy Jánosné, s elmondja a vendégeknek, hogy a három iskolakísérlet tanárai Csengery Antal támogatásával egyetemi szintű továbbképzést szerveztek maguknak, s Katalin véleménye szerint ez a testület, megerősítve rendszeresen ideránduló barátaikkal, előbb-utóbb alkalmas lenne arra, hogy a reformvári nevelési reform szakembereit ők maguk képezzék ki. „Hát akkor mire vár az iskolavár?”, kérdezi valaki a vendégek közül. „Még mindig az igazi, gyökeres reformra, és a papírra, hogy papírt adhassanak.”

Indulnunk kell, de még egy kérdés kikíváncozik belőlünk, a táblán ugyanis egy csupa nagybetűvel írott szó olvasható: PIËTA. „Ezért én vagyok a felelős”, mosolyog Rézbányai tanár úr, „Ugyanis az Ómagyar Mária-siralom volt elemzésünk tárgya, és az óra végén ezt a szót írtam fel, hogy ne lehessen tudni, kicsoda vagy micsoda. Az órán ez a szó természetesen nem hangzott el. Tanítványaim már tudják, hogy ez lesz az ötvensoros esszé tárgya, címe, ám előbb meg kell fejteni, mit jelent, tehát irány a könyvtár. Kutatás, felfedezés, aztán elmélyedés, alkotás. Önök is megpróbálkozhatnak vele. Azt hiszem, éppen beleillik a programjukba.”

Rend a lelke Reformvárnak

A piros biciklikén Háromkút felé hajtunk. Pista is velünk tart, és az egyik emelkedő utáni pihenő közben elmondja, hová is megyünk. Kárpótlásul az Énházért egyik filiájába, ahogy Csengery Anti nevezi, szanatóriumába, a *Rendházba* megyünk. „Miféle rend ez?”, kérdezzük, és még a PIËTA is eszünkbe jut. „Reformvári”, vigyorog Pista, s elmondja történetét. „Két eleje is van. Az egyik az Énház, ezt már ismeritek. A másik, hogy is mondjam, romantikusabb. Volt egyszer egy kisvárosi múzeumigazgató, Arató Péter. Pestről emigrált ide, Somogyborsodba. Ott könyvtáros volt, nem is akármilyen. Mondhatnám, hogy reformvári szellemben képzelte el a közművelődési könyvtárügyet, de már húsz évvel ezelőtt. Szépen kipurcantották. A kisvárosi múzeumot nem tekintette elfekvőnek, lelket lehelt a satnya helytörténeti gyűjteménybe, valószínűs múvelődési agórát formált belőle, méghozzá ördögi ravasz-sággal. Minden társadalmi megbízást és tisztséget elvállalt, belépett, ahová be lehetett lépni, még a vadásztársaságba is, szőlőt vett, mert ez ott így illett, bejutott a legfelső és legbelső helyi körökbe, végül tanácselnök-helyettes is lett. Akkor már kamarakórust, szociográfiai és néprajzi kutatóműhelyt, nyomdát és népművészeti boltot is működtetett a múzeum. Somogyborsod Morus Tamása, Don Quijotéja és Don Juanja volt egy személyben Arató Péter. Aztán egy szép napon, valamikor Reformvár alapításának idején, otthagya a vadásztársaságot, eladta szőlőjét, átpasszolta munkatársainak tisztségeit, elbocsátotta szeretőit, és lemondott igazgatói címéről is. Somogyborsod nem értette, gondolkodási időt kért. Aztán sebtében eldurant egy-két fegyelmi, de aztán váratlanul felajánlották neki az új megyei művelődési központ igazgatói székét, s ha ez nem kellene, a megyei tanács művelődési osztályát. Nem kellett neki egyik sem. Így került ide, Óvárkútra két cigány segéd munkás társaságában ásatásvezetőnek. Három évig a kutya sem törődött vele. Az egyik portyanapon fedezték fel Tamás diákjai. A johannita kolostor nem került elő, de nem is kerülhetett

volna, mert a múlt évben egy másik Háromkút mellett fedezték fel, a szomszéd megyében. Előkerült viszont egy nem mindennapi elképzelés, ami akkor, Csengery Anti Énháza előtt, még itt Reformváron is bizarrnak tűnt. *Kontemplációs ház* felépítését javasolta Arató Péter, és elvállalta felépítéséig a menedzser, utána a gondnok tisztét. Sem a Mester (talán mint egykori erdész), sem Pali (talán mint leendő köznevelő) nem elleneztek kifejezetten, de azért még ők is ódzkodtak, nekik is többször el kellett mondani, hogy a kontemplációnak nem a templom a lényege, hanem az *elmélkedés*, a *szemlélődés*, a *gondolkodás*. Amikor beindult az Énház, már nem volt akadálya a munka megkezdésének. Elsősorban társadalmi munkával, nagyobb rész fiatalokéval épült fel a »háromkúti remeteség«, amelynek ma *Rendház* a neve, s arra szolgál, hogy néhány hónapot, s ha szükséges, évet eltöltve *rendbe tegyék magukat* azok, akik a világgal is ezt szeretnék tenni, akik *erőt akarnak gyűjteni* valamihez, amiből mások is erőt nyerhetnek.”

Én sem láttam Rendházat, amelyet egy népi iparművész (Csömöry Lajos) és egy urbánus építész (Lénhart Dénes) terveztek közösen, amely engem leginkább a majki kamalduli remeteségre emlékeztetett kis házikóival (remetelakok), az *ember- és istentiszteletre* egyaránt alkalmas „kápolnájával”, műhelyeivel és könyvtárával. A remeteséget egy kilométeres körzetben *csendővezet* vette körül, így ezt az utat már gyalog tettük meg. Arató Péter a kapuban fogadott minket, és mindjárt a kecskelábú asztalokhoz invitált bennünket, amelyeken saját sütésű kenyér, gomolyasajt, méz, és többünk megkönnyebbülésére saját készítésű ser is várt bennünket. Augustinus, Széchenyi és Gramsci naplóiból olvasott fel néhány sort vendéglátónk, majd „megtörte a kenyeret”, és szétosztotta közöttünk. Kérdések özöne árasztotta el: Nem valamiféle új szekta ez? Nem akarnak-e túl sokan idejönni nosztalgiázni? Nem válik-e időnek előtte idegenforgalmi hellyé? Nem menekülés-e ez a nagy feladatok elől? Nem válik-e az Énház nem kívánt konkurenciájává, különös tekintettel a finom sörre? Arató Péter jelzi, hogy érti a kérdéseket, s egyetlen mondattal válaszol: „Nem!”

Később még kiegészítette azzal, hogy kérdezzük meg Csengery Antalt, aki életének egy igen nehéz periódusában maga is eltöltött itt egy hónapot. Látva a nem szűnő kétkedést, előcipeli az értelmező szótárt és felolvassa a kontemplál jelentéseit: *szemlél, figyelemmel néz, tervez, előirányoz, célul kitűz, szemlélődik, elmélkedik, gondolkodik*. Azt már Pistától tudtuk meg, hogy a Rendház közös, állami és egyházi kezelésben van, és hogy az itt megfordulók közül jó néhányan rendtagoknak nevezik magukat, ami a vállalkozást anyagilag és erkölcsileg támogató közösséget, és ami még fontosabb valamiféle óvárkúti *éthoszt* jelent. Az étkezés, vagy inkább agapé után Arató Péter int, hogy nézzünk körül. Kétórás csend következett. Furcsán, de jólesett mindenkinek, akik közül többen életükben először csináltak ilyesmit.

A Pagony felé hajtunk vissza a városba. A temetőkertet elhagyva egy múzeumot jelző táblát pillantunk meg. Kérésünkre egy félóra ra bekukkantunk a Reformvár és környéke *népi hagyományait* megőrző múzeumba, amelyet az egykori szeszgyárban rendeztek be. „Ilyen nálunk is van, csak nálunk egy kiszolgált malomban van elhelyezve”, jegyzi meg valaki az olvasótáborosok közül. „Azt hiszem, van is meg nincs is”, szól közbe Bencze Pista. Ők rám néznek, de én sem tudok többről, mint egy hagyományos múzeumról, amelyet nem is gondoltam beiktatni programunkba. „Már készül egy másik tábla is a NÉPI HAGYOMÁNYOK MÚZEUMA mellé, találják ki, mi lehet a szövege!”, biztatja vendégeit Pista. Bemegyünk, furcsa kép fogad. A falak mentén tárlók, ám közöttük egy iskolai tábla is, középen pedig írópadok. Találgatunk: „múzeumi órák”, „kihelyezett szakkör”, „tudományos konferencia”, szabadegyetem”. A legutóbbit érzi a legsikeresebbnek Pista, ugyanis *népfőiskola* alakul itt. „Egyszerűen az történt, hogy egy szép napon a leendő reformvári népfőiskola aktívái, Csengery Antallal aki különben a fővárosban iskolakísérletet vezet – élükön, megszállták a szerintük meglehetősen passzív múzeumot. Pontosabban: az amatőr helytörténész művezetéből lett múzeumigazgató, Tóth Emil csempészte be őket. Puccsról van tehát szó, és mint ilyen, még a

Városi Önkormánytnak is komoly gondot okozott. Igaz, Csengery Antiék már többször próbálkoztak, és a Homálybogozó Bizottság is támogatta őket, de a reformvári vezetés még nem tartotta időszzerűnek a népfőiskola beindítását, elsősorban a megfelelő hely hiánya miatt. Egy parázs akármí után salamoni döntés született: az önkényeskedő büntetése az volt, hogy azonnal, egy héten belül be kellett indítani a népfőiskolát.

Hogy tudomást szereztek-e róla a város vezetői, hogy a puccsis-ták a Népművelési Intézet hathatós támogatásával már kész tervvel rendelkeztek, ez talán sosem derül ki, legfeljebb majd a memoárok-ból, tény az, hogy egy héten belül beindult, és már harmadik hónapja működik, az egykori óvári népfőiskola nyomdokába lépő reformvári népfőiskola, persze még inkább csak jelképesen. „Megtudjuk, Csengery Antal ebben az ügyben is tevékenykedik Budapes-ten, hogy aztán egyre több időt töltsön itt, amíg a népfőiskola „beüzemel”. A reformvári népfőiskola mottója – Erdei és társai szellemében – az öntudat, önismeret, önnevelés, vagyis az önérzet-reform megvalósítása. Tájékozódni képes, fölszabadult ember sa-ját maguk által való létrehozatása a népfőiskola célja. Csengery Antal és társai azonban – nagy ravaszán – feltételt szabtak a „be-iskolázódáshoz”, elsősorban a Reformvár környéki falvakból je-lentkezők számára: közösségek, társaságok és egyesületek tagjai jelentkezhetnek. Tervük az, hogy a reformvári népfőiskola a kö-zösségek központja és tanácsadó szerve is legyen majd. Így aztán inkább „találkozóhelynek”, mint iskolának képzelik az „alapító atyák” a reformvári népfőiskolát, ahol az egyik legfontosabb tan-tárgy a „kapcsolattan” lesz. Ennek a népfőiskolának is fontos feladata lesz az emberi *alkotókészség* kibontakoztatásának ösz-tönzése és irányítása, az egyén és közvetlen környezete, az egyén és nemzet, az egyén és a nagyvilág összeismerkedtetése. Mindebből következik, hogy ez a népfőiskola a személyiségfejlesztés és a közös-ségfejlesztés intézménye lesz. „Ki lesz a nép?”, kérdezi valaki. Pista elmondja, hogy – tekintettel Reformvár komoly lépéselő-nyére – a népfőiskola elsősorban a Reformvár környéki falvak

lakói – pontosabban közösségei – előtt nyitja meg kapuit. Azt is megtudjuk, hogy élén igazgató helyett majd a „gazda” áll, felette pedig társadalmi vezető testület.

Címzetes tiszteletsek

Az embertisztelet előtt még betértünk egy kávéra a Reformer kávézóba, s arra kértük Pistát, hogy mondjon ő is néhány szót az *embertisztelet*ről, már csak azért is, mert ő volt ennek a vállalkozásnak egyik atyamestere, s legelső prédikátora, „címzetes tisztelete” is. Pista nagyon örül, hogy a „szentakármi” (így nevezték az ellendrukkerek, majd öniróniával kitalálói is) nem vált Hyde parkká vagy pótakármivé, de lelkizéssé és happeninggké sem. Köszönhető ez nemcsak a megszólalóknak és a vallomásaikat, intelmeiket, tanításukat, szózatukat, szellemi végrendeleteiket és prózakölteményeiket befogadóknak, hanem azoknak is, akik *hagyományokat alapítva*, de sohasem erőltetve *szertartásokba* ültették bele a továbbra is legfontosabbat: az *emberi szót*. Szerves részévé vált az embertiszteletnek a *közös ének*, Farkasi Péter karnagy és Szabódy Gábor református lelkész vezetésével.

Voltak egyedi, azóta is emlékezetes, de utánozhatatlan szertartások is, így legelőször is Csengery Anti „prédikációja”. Ennek előtte is beszélt már a szerelemről és a szabadságról, de ezek „csak” szép esszék voltak, ám a *közösségről* szóló valami egészen – végül is mégsem egészen – más volt. „Mondjatok egy metaforát a közösségre”, kérte Anti az egybegyűlteket. Aki tudta, mi fán terem a metafora, mondott, aki nem, megtudta, és ő is mondott. Antinak az *erdő* tetszett legjobban, és az erdőről kezdett „prédikálni”. Néhány perc múlva azonban váratlanul kérdezni kezdett az erdőről, vagyis hát a közösség mikéntjéről és hogyanjáról, valahogy így: Milyen sűrű legyen az erdő? Mit csinál az erdő vihar közben? Kinek ad menedéket? Mit szól az erdő a tisztáshoz? Hogy érzik magukat az erdőben a fiatal fák? És a magányos fák? Mit szól az

erdő a favágókhoz? És a szerelmesekhez? Az egybegyűltek válaszolgattak, Anti meg továbbfűzte gondolataikat, és egyre többen fedezték fel, hogy ami az erdőre vonatkozik, az mind áll a közösségre is. Végül Farkasi Péter segítségével meg is szólalt az erdő, vagyis a közösség, először uniszónóban, majd sok szólamban is.

Az „erdő-prédikáció” osztatlan sikerén felbuzdulva Bencze Pista is újítt. Úgy érezte, hogy nagy sikerű „prédikációja” (a szerelemről) túl szépre sikerült. Anti segítségét kérte, és Anti belement a játékba. Pista majdnem szóról szóra ugyanazt mondta, mint először, addig, amíg Anti bele nem kérdezett, imígyen: „És?”, „Csak nem?”, „Ilyen egyszerű lenne ez?” „És te?”, „És akkor most?”. Pista pedig kénytelen volt szempontot váltani, bizonyítani, újrafogalmazni, bevallani, hogy ezt még át kell gondolnia. Az „És?” meg az „És akkor most?” más alkalmakkor is el-elhangzott, de nem túl gyakran, mert a „címzetes tiszteletesek” maguk tették fel maguknak ezeket a kérdéseket.

Aznap délután igen érdekesen alakult az embertisztelet programja. Igaz, „nagyágyukat” nem hallhattunk, de megrendítő vallomásokat igen. Egy bérelszámolónő, Ádám Mária a „szeretet zsákutcáiról” beszélt: „Én mindig reformálni akartam, mindig megszavaztam, amit a reformerek akartak, mégis azt kell most kijelentenem, hogy rosszul érzem magam, mert Reformváron, a csodálatos Reformváron, ezt komolyan mondom, itt is a saját bőrömben élek. Lehet, hogy Reformvár puha párna, de én még ennél is *törékenyebb* vagyok. Hiába van itt Énház, embertisztelet, hiába szólítanak úton-útfélen barátomnak, ha nem tudok belül fellelegedni, ha a vörös-izzások után is ki tudok húlni, ha sorra zátonyra futnak *szeretetkísérleteim*, és a párnára esve is összetöröm magam. Lehet, hogy a *szenvedés* az osztályrészem? Lehet, hogy ezt kell felajánlanom, ezt kell beadnom a közösbe? Csak az a baj, nem vagyok benne biztos, hogy a mártíromság valóban boldogság. És vajon csak mártírként lehet-e teljes ember egy harmincon felüli csúnyácska nő? Most úgy érzem, egyetlen kincsem a szenvedés, csak ezt tudom önökkel megosztani. Tessék!” Egy nyugdí-

jas vasutas, Kézai László következett, aki szellemi végrendeletét olvasta fel, ahogy ő nevezte *menetrendjét*. Ezután egy középkorú férfi állt a kupola alá. „Egyszerű pártmunkásnak” nevezte magát talán egy kicsit sértődött hangsúllyal. „Nem vagyok a szavak embere, de ha nincsen senki, aki helyettem kimondja, akkor énnekem kell.” Szünetet tartott, mintha arra várna, hátha valaki átveszi tőle a szót, olyan valaki, aki a szavak embere, gondolatai tolmácsaként. Aztán egy mélyet sóhajtott, és belevágott: „Engem is a *demokrácia* izgat legjobban. Miért ne? Végül is egy kommunistát is izgathat a demokrácia, nem? Van egy olyan érzésem, sőt hitem, hogy ebben a tekintetben mindig kimarad valami lényeges. Kimondom: a *felelősség*. E nélkül pedig a demokrácia nem más, mint egy társasjáték, amin csak zsetonokat lehet nyerni, vagy piros pontokat, mint a brigádvetélkedőn. Demokráciát követelünk, de még a saját akaratunkért sem érzünk felelősséget, nemhogy elvtársainkért feleségünkért, gyerekeinkért. Ha a demokrácia a *felelősség igazságos felosztása lenne*, ahogy én szeretném, ha a *felelősséget érző akaratok* követelik a nagyobb nyilvánosságot, és nem a pojácák, akkor másképpen alakul a demokrácia, vagyis az érdekképviselő sorsa. Vegyük végre észre, hogy még nekünk is van hatalmunk, nekünk, akik korántsem rendelkezünk még annyi hatalommal, amennyi megilletne. Hatalmunk van gyermekeink, feleségünk, szüleink, tanítványaink, beosztottjaink, a dadogók, a csúnyák, a szeretetre rászorulóknak felett, és ez óriási felelősség. Ezt a hatalmat nem kell megdönteni, ezzel élni kell, még hozzá felelősséggel.” Ezután kedves pap ismerősömet fedezhettem fel a kör közepén, Kocsis Antal tájfutó társamat, vagyis Tónit. Szabadkozott, hogy itt sem mondhat mást, mint szokott a „munkahelyén”, majd így folytatva: „Bizonyára sokan csodálkoztok, hogy egyre több hívünk bukkan fel itt köztetek, az embertiszteleten. Ennek egyik oka nyilván az, hogy itt is bőviben a kegyelem, a másik pedig az, hogy zavarom én is ide őket rendszeresen.” Tóni, a pap, az *emberről* beszélt, nem is akárhogyan. Először azt fejtette ki, hogy a *teremtés* nincsen még befejezve, dolgozni kell még a világon és magunkon. Isten szente-

sít és erőt ad, de az ember *határoz és kivitelez*. A *befejezetlen ember* Isten sértegetése. Nem lehet hiteles lelki élet *teljes élet nélkül*, mondotta, s erre hívei közül többen felkapták fejüket. Elmagyarázta, hogyan érti: „Isten nem a kegyhelyeken, nem a pusztaban van, hanem a konyhában, az üzemben, a strandon, a televízió előtt, a röpgyűlésen, az akármin, az embertiszteleten.” Ezután ő is a szeretetről beszélt, hangoztatva, hogy senki sem marad ki a szeretet misztériumából, de óva intett mindenkit attól, hogy „a langyos szeretetben lubickoljon”, mert – és most sokak számára egészen furcsa kérdések következtek – „Vajon igazán szereti-e felebarátját az a mai szamaritánus, aki megelégszik azzal, hogy gumibottal megvert polgártársa sebeit gondozza, de nem küzd minden erejével elnyomott felebarátai felszabadításáért? Vagy szereti-e felebarátját igazán az, aki ugyan kölcsönad munkatársának nagyobb összeget is a hónap végéig, de nem mer fellépni azokon a fórumokon, ahol az igazságosabb bérezés és más szociális igazságok mellett törhetne lándzsát?” Végül Ádám Terézia vallomásához kapcsolódva, ám vitatkozva is vele, a *szenvedésről* szólt, indulattal, „mert ezt alaposan összekutyulták a papok, akárcsak az aszkézist”. Hangsúlyozta, hogy a szenvedés igenis rossz, mert tökéletlenség. „Nem igaz”, kiabálta, „hogy Isten jobban megpróbálja azokat, akiket szeret, mert Isten csak nehéz szívvel engedi a szenvedést, az elkerülhetetlen, de javítható, felszámolható rosszat. Nem cél a szenvedés, önmagában nem is értékes, de értelme van, energia szabadítható ki belőle. Ami pedig az aszkézist illeti, itt még nagyobb a gubanc. Amennyiben ez leszorítás, elfojtás, kész hülyeség. Ha például az úgynevezett tisztaság csak könnyelmű lemondás a vitális erőkről, az kész katasztrófa, sőt kasztráció, belerondítás Isten művébe, a test-lélek embernek erőszakos szétszabdalása. Nem szabad elfeledni, hogy Isten nem a lelket, hanem az embert akarja megmenteni.” Ezután Farkasi Péter lépett középre, hogy megénekeltesse az egybegyűlteket, de Tóni, a pap, még egy kis türelmet kért, mivelhogy áldást szeretne adni. Mindjárt meg is nyugtatta a felszisszenőket, nem a sajátját, csak egy kis szőlőt, mindenkinek egy für-

töt, hívei ajándékát, elmajszolandó Isten és Ember dicsőségére. „Az fényes nap immár lenyugodott”, kezdett bele baritonján Farkasi Péter. Úgy tűnt, már mindenki ismeri ezt a csodálatos szépségű, gregorián elemeket is megőrző, filozófiai mélységű népdalt.

Holnapra? Megforgatjuk? Az egész világot?

Hazafelé a buszon Tamást faggatom, mondja már el, mi újat tudott meg ő, reformvári létére Reformvárról a két nap alatt. Kérdeztem ezt azt is tudva, hogy Tamás volt az az „egyszerű reformvári lakos”, aki csoportja tagjait fenségesen megvendégelte, majd minden vendégét meg is ajándékozta azzal a saját készítésű, Reformvár címerét viselő kerámia kávéscsészével, amelyből Tamás saját pörkölésű kávéját itták. Azt is tudtam már, hogy még három reformvári házaspár, tanítványai szülei is Tamáséknál vendégeskedtek. Jól éreztem, hogy ez lehetett az az alkalom, amikor Tamás is új dolgokat tudhatott meg Reformvárról, amire életét tette fel. „Megdöbbszemem, elhíheted, amikor elmondták, hogy még sokan vannak, akik afféle kötelező gyakorlatnak érzik az új szokásokat, s észre sem veszik, hogy ezek tartalma más, mint az óvári szokásoké. Hallottam egy másik nagyon találó kifejezést is, a terepszínű pofát. Sokan ebben lelkesednek, vagyis állelkesednek. Még a meghívott reformvári vendégek is bevallották, hogy olykor kifejezetten jól esik elbliccelni a reformot, valamit azért is úgy csinálni, kikapcsolódásként, mint régen. Persze azt is elmondták, hogy rengeteg ember fedezett fel magában valami újat, de sokan éppen ettől szenvednek, mert ez az új már nem fér bele a családba, a brigádba, a régi baráti körbe. Abban talán valamennyien megegyeztünk: egy csomó dolog úgy tűnt el, hogy senkinek sem tűnt fel, hogy már nincs többé. Csak egy példát mondok erre, mert felemlgettük, a szülői munkaközösséget. Megerősödtek a háromoldalú szülő–diák–tanár kapcsolatok, szétpukkant a régi séma. Azt hiszem, igazuk van ab-

ban, hogy sokan csak nézik, bámulják, csudálják az egészet, sokan pedig lejönnek a játszótérre jövősdit játszani, bár szerintem ez is óriási eredmény. Gondold meg, játszani abban a városban, amely óvári, sőt betonbarcikai korszakában kifejezetten komor, ízetlen, farizeus, fantáziátlan város volt. És az is óriási dolog, ők mondták ki ezt is, hogy ebben a városban nem röhögik ki az ilyen megszállottakat, mint jómagam, vagy csak ártalmatlanul kiröhögik, és kész, a »lincselés« elmarad. Az egyik csoporttagom, tudod az a kis rajztanárnő, aki eddig csak sormintákat rajzolgatott a jegyzetfüzetébe, a lépcsőházban lefelé megkérdezte tőlem, hogy szoktunk-e mi, megszállott főreformerek időnként a tükörbe nézni. Hát ez volt egyébként a két nap legjobb kérdése! Előfordul, hogy atomfizikusok felrobbantanak egy kis részecskét és meglepődve veszik tudomásul, hogy a részecskének valamennyi része nagyobb lett, mint a felrobbantott részecske. Bizony, efféle történt itt is Óvár felrobbantása után. Attól bonyolult ez, hogy nem egyszerűen egy új világ, hanem új világok keletkeztek. Ilyen új világ maga az iskolavár, a népfőiskola, az erkélyszínház vagy például a Rendház. Egyszerre kell felfedezni, meghódítani, belakni, benépesíteni ezeket a világokat és az ezeket összefogó reformvári világot.”

Énekelni kezdtünk. Mindenfélét. Még az *Az fényes nap*-ot is megtanítottuk a többieknek. Aztán „reform-dalokat” keresgélünk. Elsőnek a *Sej, a mi lobogónkat* került elő, már csak azért is, mert jövőtáborunknak is ez volt a vezérdala. Kis csend támadt utána, majd valaki megkérdezte: „Tényleg az egész világot? Nem lesz ez sok?”. Mások folytatták: „Holnapra? Nem túl hamar ez? Már Reformváros is a hetedik éve tart.” „Megforgatni! Elég lenne megreformálni is!” Persze azért szerettük mi ezt a dalt, legkiváltképp a fényes szelek miatt, de azért most úgy éreztük, hogy *saját reform-dalra* lenne szükségünk. „Meg kellene csinálni!”, hallottuk Vadasi Károlyt, mecénásunkat, Mezővásárhely első emberét. „Reformvárt?”, kérdezte csaknem mindenki. Az első titkár a torkát köszörülgette. „Az az igazság, hogy én most inkább egy nyolcvanas évektől máig érvényes reform-dalra gondoltam. Ami Reformvárt illeti, az már nehezebb ügy... Persze, aki egyszer felül a piros biciklire...”

Varga Csaba

Távirat

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Csengery Antal táviratot küldött a fővárosból Bencze Istvánnak Reformvárra. TUDOD-E, KEDVES BARÁTOM, MIKOR LENNÉNK MI IGAZÁN UTÓPISTÁK? HA HINNÉNK ABBAN, NEMCSAK MEGÁLMOZHATJUK, HANEM MEG IS NYITHATJUK REFORMVÁR-ORSZÁGOT, MINT A JÖVŐ ÉLETRE KELT KIÁLLÍTÁSÁT. HA A GAZDASÁGI, KÖZIGAZGATÁSI ÉS A NEVELÉSI REFORMOT MINDEN TELEPÜLÉSEN ÖNKÉNT S ÖNÁLLÓAN DIADALRA VINNÉK. HA MI, REFORMISTA MAGYARISTÁK ISMÉT ESSZÉKET ÍRHA TNÁNK AZ ÚJ VÍLÁGGAL VALÓ ELÉGEDETLENSÉGÜNKRŐL. MONDD, LEHETÜNK VALAHA IS UTÓPISTÁK?

Utópiajegyzék

Kamarás István

FÖLDRE SZÁLLOTT UTÓPIA

Óvár, Betonbarcika, Reformvár	10
Emléktábla a Molnárné utcában	12
Tisztaságfelelősök és pávaőrök	14
Ha a zsiráf benézne az ablakon	17
Csővesek, apácák, lélekmentők	19
Reformvár viselkedik és ünnepel.....	26
Nyilvánosság és homálybogozás	30
Elkötelezettek és reformerek	35
Anyagszerkezet és embertan	38
Gebines közművelődés és az iskolavárak	42
Olvasótábor és önismeret	46
Szebb a páva, reálisabb a pulyka	52
Zöld mezőben jövőfa	55

Varga Csaba

REFORMVÁR REFORMRA VÁR

Választás, önfeladás helyett	65
Átlépés Utópiába	68
A reformvári gyorsan	68
A szabad ismerkedés kocsmája	72
Vérmes reményű lennék?	82
Társadalmilag ellenőrzött és szabályozott gazdaság	82
Tólakiné más véleményen van	98
A hatalmi háromszög talpán áll	98

Mit tehet az ember?	111
A folytatás kikerülhetetlen	111
A holnap realitása	118
Ön-érzetemről szűkszavúan	118
Falureform és önérzet-utópia	119
„... a szakférfiak egyszersmind paedagógok legyenek.”	135
Átmeneti (mégis radikális?) reform az iskolában	136
Távíratváltás a fővárosi tanáccsal	145
„Embertisztelet” vasárnap délután	146
Utóirat helyett	152
Szabadság az Énházban s a nevelésreform tervezete.....	152
Hazaindulás	163

Kamarás István

AKI EGYSZER FELÜL A PIROS BICIKLIRE...	
Az embernek itt lehetnékje támad	168
Mire vár az iskolavár?	174
Rend a lelke Reformvárnak.....	178
Címzetes tiszteletesek	182
Holnapra? Megforgatjuk? Az egész világot?	186

Varga Csaba

TÁVIRAT

Szerkesztette
A JAK-füzetsorozat szerkesztő bizottsága
Borsi-Kálmán Béla
Elek István
Jankovics József
Kulcsár Szabó Ernő
Parti Nagy Lajos
Vilmon Gyula
Pócs Péter technikai szerkesztő

Felelős szerkesztő:
Jankovics József

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
FELELŐS KIADÓ KARDOS GYÖGY
PÉCSI SZIKRA NYOMDA 83-871 PÉCS, 1984
FELELŐS VEZETŐ FARKAS GÁBOR IGAZGATÓ
FELELŐS SZERKESZTŐ VILMON GYULA • MŰ-
SZAKI VEZETŐ SEBESTYÉN LAJOS • MŰSZAKI
SZERKESZTŐ HORVÁTH PÉTER • TIPOGRÁFUS
PÓCS PÉTER • KIADVÁNYSZÁM 5498 • MEG-
JELENT 12,25 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN, NEW
TIMES BETŰTÍPUSBÓL SZEDVE • MA 4633

ISBN 963 140302 5
ISSN 0231-1593

4767

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár